

На основі опублікованих матеріалів та архівних джерел висвітлюються актуальні питання історії України, всесвітньої історії, етнології та історіографії.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів.

На основе опубликованных материалов и архивных источников освещаются актуальные вопросы истории Украины, всемирной истории, этнологии и историографии.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов и студентов.

On the basis of publications and archives a number of principal issues of the history of Ukraine, world history, ethnical studies and historiography are examined.

For scientists, professors, graduate students and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	В.Ф. Колесник, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Т.В. Алент'єва, д-р іст. наук, проф. (Російська Федерація); Б.М. Гончар, д-р іст. наук, проф.; Г.Д. Казьмирчук, д-р іст. наук, проф.; В.П. Капелюшний, д-р іст. наук, проф.; О.Ю. Комаренко, канд. іст. наук, доц. (відповідальний секретар); А.П. Коцур, д-р іст. наук, проф.; В.М. Литвин, академік НАН України, д-р іст. наук, проф.; В.М. Мордвінцев, д-р іст. наук, проф.; А.Г. Слюсаренко, академік АПН України, д-р іст. наук, проф.; В.В. Ставнюк, д-р іст. наук, проф.; Т.Г. Таїрова-Яковлева, д-р іст. наук, проф. (Російська Федерація); Р.В. Терпиловський, д-р іст. наук, проф.; С. Чанг, д-р філософії, проф. (США); М.Г. Щербак, д-р іст. наук, проф.; В.Т. Юнгблюд, д-р іст. наук, проф. (Російська Федерація); В.І. Яровий, д-р іст. наук, проф.
Адреса редколегії	01033, Київ-33, вул. Володимирська, 60, історичний факультет ☎ (38044) 234 10 57
Затверджено	Вченою радою історичного факультету 27.11.14 (протокол № 3)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України № 1-05/8 від 22.12.10
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію № 17218-5988 Р від 10.11.10
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

Антонюк Т. Міжнародні зв'язки Національного університету біоресурсів та природокористування: особливості входження в світову систему вищої аграрної освіти	5
Баликін І. Наслідки політики радянської влади для окремих національностей в Донбасі (1943-1982 рр.)	8
Валентирова К. Холодна зброя в дослідженнях Центру підводної археології	10
Гончаров О., Петровський А. М.Ф. Берлінський і Київський університет	12
Іванчишен В. Історія каменотесного промислу на Поділлі: історіографія проблеми	15
Кондратюк М. Виховні засоби та методи покарання у жіночих гімназіях Російської імперії кінця XIX ст.	17
Коник О. Київський університет у житті депутатів Державної думи Російської імперії від українських губерній	19
Крижевський А. Особливості розвитку антикозnavства в університеті Св. Володимира в 60 – 80-х роках XIX ст.	21
Купчик О. Міжнародні наукові зв'язки Київського Державного Університету ім. Т. Г. Шевченка (1943–1964 рр.)	23
Купчик Я. Міжнародні навчальні зв'язки Київського Державного Університету ім. Т. Г. Шевченка (1943–1964 рр.)	25
Мінгазутдінова Г. Казахстан в системі зовнішньополітичних інтересів США кінця XX –початку XXI ст.	26
Могильний Л. Сергій Єфремов під час навчання в Київському університеті	30
Павленко В., Заболотна М. Питання нерозповсюдження ядерної зброї в системі міжнародних відносин 1991-2014 рр.	33
Папенко Є. Діяльність українського молодіжного товариства "Сокіл" у галузі гімнастики та спорту наприкінці XIX – початку XX ст.	37
Полуда В. Умови утримання в'язнів у нацистських таборах військовополонених в Україні	40
Прокоп Ю. Професійна діяльність євреїв-іноземців в Одесі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.	42
Силка О., Синявська Л. "Інтелегентний кобзар" Михайло Злобинець: життя за радянських реалій	44
Стельмах С., Котова С. "Історична культура" в сучасних зарубіжних та вітчизняному історіографічних дискурсах	48
Сухобокова О. Перша світова війна як чинник консолідації української діаспори США	51
Хан Є. Ставлення науково-педагогічних кіл провідних російських ВНЗ до участі Росії у Болонському процесі (2003 – 2010 роки)	54

СОДЕРЖАНИЕ

Антонюк Т. Международные связи Национального университета биоресурсов и природопользования: особенности вхождения в мировую систему высшего аграрного образования.....	5
Балькин И. Последствия политики советской власти для отдельных национальностей на Донбассе (1943-1982 гг.).....	8
Валентирова К. Холодное оружие в исследованиях Центра подводной археологии	10
Гончаров А., Петровский А. М.Ф. Берлинский и Киевский университет	12
Иванчишин В. История каменотесного промысла на Подолье: историография проблемы	15
Кондратюк М. Воспитательные средства и методы наказания в женских гимназиях Российской империи конца XIX века	17
Коник А. Киевский университет в жизни Депутатов государственной думы Российской империи от украинских губерний.....	19
Крижевський А. Особенности развития антиковедения в университете Св. Владимира в 60 – 80-х годах XIX в.....	21
Купчик О. Международные научные связи Киевского Государственного Университета им. Т.Г.Шевченко (1943-1964 гг.)	23
Купчик Я. Международные учебные связи Киевского Государственного Университета им. Т.Г.Шевченко (1943-1964 гг.)	25
Мингазутдинова Г. Казахстан в системе внешнеполитических интересов США в конце XX – начале XXI вв.....	26
Могильный Л. Сергей Ефремов во время учебы в Киевском университете	30
Павленко В., Заболотная М. Вопрос нераспространения ядерного оружия в системе международных отношений 1991-2014 гг.	33
Папенко Е. Деятельность украинского молодежного общества "Сокол" в области гимнастики и спорта в конце XIX – начале XX в.	37
Полуда В. Условия содержания заключенных в нацистских лагерях военнопленных в Украине	40
Прокоп Ю. Профессиональная деятельность евреев-иностранцев в Одессе в конце XVIII – первой половине XIX вв.	42
Сылка О., Синявская Л. "Интеллигентный кобзарь" Михаил Злобинец: жизнь в советских реалиях	44
Стельмах С., Котова С. "Историческая культура" в современных зарубежных и отечественном историографических дискурсах.....	48
Сухобокова О. Влияние Первой мировой войны на консолидацию украинской диаспоры в США.....	51
Хан Е. Отношение научно-педагогических кругов ведущих российских ВУЗов к участию России в Болонском процессе (2003 – 2010 годы)	54

CONTENTS

Antonyuk T. International communications of National university of bioresources and ecosystem exploitation : features of entering into global system of higher agrarian education	5
Balykin I. Consequences of the politics of Soviet authorities for certain nationalities of Donbas (1943-1982).....	8
Valentirova K. Edged weapons in the researches of the Center of underwater archeology	10
Goncharov A., Petrovskiy A. Maksym F. Berlynskyi and Kyiv University	12
Ivanchyshen V. History of stonework in Podillya: historiography of the problem	15
Kondratiuk M. Educational tools and methods of punishment in the girls' school of the Russian empire in late XIX century.....	17
Konyk O. Kyiv university in biographies of the Russian empire's State Duma members delegated from Ukrainian governorates	19
Kryzhevskiy A. Features Classics development at Saint Vladimir University in 60-80-th of the 19th century.	21
Kupchik O. International academic ties of Kyiv State Taras Shevchenko University in 1943-1964	23
Kupchyk Ya. International study connections of Kyiv State Taras Shevchenko University in 1943–1964.....	25
Mingazutdinova G. Kazakhstan in the U.S. Foreign Policy Interests (Late 1990 – Early XXI Cent.).....	26
Mogylny L. Sergiy Yefremov while he was studying at Kyiv university	30
Pavlenko V., Zabolotna M. Non-proliferation of nuclear weapons in a system of international relations (1991-2014)	33
Papenko E. Ukrainian youth "Sokil" society activity in the sphere of gymnastics and sport in the late XIX – early XX centuries	37
Poluda V. Conditions of prisoners' detention in the nazi prisoner-of-war camp in Ukraine	40
Prokop Y. Professional activities of foreign jews in Odessa at the end of XVIII – first half of XIX centuries.....	42
Sylka O., Syniavska L. "Intelligent kobzar" Mychael Zlobynets: life in soviet reality.....	44
Stelmakh S., Kotova S. "Historical culture" in modern international and national historiographical discourse	48
Sukhobokova O. First world war as a factor of consolidation of Ukrainian diaspora in the US	51
Khan E. Attitude scientific and educational circles of leading Russian universities to Russia's participation in the Bologna process (2003 – 2010 years).....	54

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ БІОРЕСУРСІВ ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ВХОДЖЕННЯ В СВІТОВУ СИСТЕМУ ВИЩОЇ АГРАРНОЇ ОСВІТИ

Проаналізовано міжнародні зв'язки НУБіП та з'ясовано особливості його входження в світову систему вищої аграрної освіти.

Ключові слова: академічна мобільність, вища аграрна освіта, інтеграція, консорціум, міжнародні зв'язки, міжнародні проекти, партнерство.

Постановка проблеми. В умовах реформування системи вищої освіти і реалізації Болонських домовленостей, важливою компонентою розвитку і життєдіяльності сучасних українських університетів є міжнародне співробітництво. Успішна співпраця з закордонними вищими школами активізує процеси реформування і модернізації вищої освіти в Україні, підвищує якість освітніх послуг та сприяє інтеграції освітньої системи України в європейський і світовий освітній простір. Міжнародне партнерство в сфері вищої аграрної освіти переконливо засвідчує про якісні зміни в сфері вищої освіти України та її конкурентоспроможність на міжнародному ринку освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень. Міжнародне співробітництво вищих навчальних закладів знайшло своє висвітлення у дослідженнях В.Андрущенка [2, с. 34–42; 14], І.Вакарчука [16], Н.Гайкалової [3, с. 12–15], В.Журавського [5], М.Згуровського [5; 6], О.Іванова [7, с. 82–86], І.Каленюк [8], О.Косенко [9, с. 81–86], В.Кременя [10; 11, с. 8–11], В.Лугового [13; 14] та інших вітчизняних науковців. Серед зарубіжних дослідників ці питання піднімають Ф.Андрушкевич [1], Л.Жулева [4, с. 51–55], Д.Мацкевич [4, с. 51–55] та інші.

Мета і завдання дослідження. Ставиться мета з'ясувати особливості міжнародного співробітництва НУБіП України та акцентувати увагу на важливості міжнародної складової сучасної вищої школи як фактора забезпечення суб'єктності вітчизняної системи вищої освіти на ринку міжнародних освітніх послуг.

Основна частина. Національний університет біоресурсів і природокористування України з моменту свого заснування велику увагу приділяє міжнародному співробітництву з закордонними вищими школами аграрного профілю. Розгортання міжнародного співробітництва припадає на 1950 рік. З того часу понад 3000 іноземних громадян з 89 країн світу здобули вищу освіту та отримали кваліфікацію магістра з різних галузей сільського, лісового, і рибного господарства та ветеринарної медицини в НУБіП України. Понад 500 осіб продовжили навчання в аспірантурі та докторантурі й отримали наукові ступені докторів і кандидатів наук. Значний внесок у справу міжнародного визнання системи освіти НУБіП України засвідчують 30 професорів університетів-партнерів, які отримали звання "Почесний доктор НУБіП України" і 51 – звання "Почесний професор НУБіП України" [15].

Міжнародна діяльність університету має свої особливості, які враховують сучасні вимоги до функціонування вищого навчального закладу згідно з Болонськими домовленостями, специфіку вишу та традиції, які напрацьовувались упродовж всього його існування.

У 1998 році Національний аграрний університет (нинішній Національний університет біоресурсів і природокористування України) святкував 100-річний ювілей, що сприяло активізації міжнародної діяльності та посиленню

інтеграційних процесів вишу. До цієї важливої дати була приурочена міжнародна конференція "Глобалізація системи вищої аграрної освіти та науки: відповіді на потреби 21 століття". Конференція об'єднала делегатів із 40 країн світу та засвідчила визнання міжнародною спільнотою вагомих досягнень української вищої аграрної освіти. За ініціативи Університету штату Айова (США), НУБіП України та Університету ім. Гумбольдта (Німеччина) на цій конференції було створено Глобальний консорціум вищої сільськогосподарської освіти і досліджень (Global Consortium of Agricultural Universities).

Основним завданням Консорціуму є реформування світової системи вищої освіти і науки на базі новітніх досягнень фундаментальних і прикладних наук та інформаційних технологій, а також адаптація її до відповідних економічних, національних і релігійних особливостей регіонів. Кожні два роки, починаючи з 1999 р., в рамках Консорціуму проводяться міжнародні конференції. На сьогоднішній день проведено 7 Всесвітніх конференцій GCHERA.

Основними завданнями міжнародної конфедерації є: глобалізація навчальних планів і програм в університетах відповідних напрямів, організація розповсюдження передових знань університетами при підготовці та підвищенні висококваліфікованих кадрів, обмін студентами, досягненнями і досвідом вчених, інтеграція університетів з передовими дослідницькими та інноваційними структурами світу, обговорення найактуальніших проблем вищої освіти, сучасної науки і виробництва, проведення конференцій тощо. Міжнародна конференція розробляє пропозиції з таких глобальних проблем, як сталий розвиток сільськогосподарського виробництва і сільських територій, якість і безпека кормів і харчів, ремедіація екобезпечних екосистем і навколишнього середовища, здоров'я і харчування людей і тварин, відновлювальні джерела енергії, економічна стабільність екобезпечних систем харчування (органічна продукція) [15].

У нинішніх умовах НУБіП здійснює активне міжнародне співробітництво, що є вагомим ресурсом розвитку сучасного аграрного університету України. Пріоритети міжнародної діяльності спрямовані на досягнення стратегічних цілей НУБіП України. Для втілення цих завдань понад 1000 викладачів, студентів та науковців НУБіП України у 2010 році взяли участь у різноманітних міжнародних заходах. На базі НУБіП України було організовано та проведено 235 міжнародних заходів.

НУБіП України на сьогодні безпосередньо бере участь у більш ніж 50 проектах і програмах. Зокрема, спільний проект за програмою ТЕМПУС ЄС "Навчальний план за спеціальністю "Охорона навколишнього середовища" в аграрних університетах – ENAGRA"; Проект 6-ї Рамкової програми ЄС (FP6) "Зменшення впливу виробництва біопалива на продукцію харчування"; Проект 7-ї Рамкової програми ЄС

(FP7) "BIOCIRCLE" – формування кола співпраці розширення мережі BIONCP через національні контактні центри третіх країн; Проект 7-ї Рамкової програми ЄС (FP7) "Енергія біомаси для Європи"; Проект "Система диференційованого ведення господарства в лісових екосистемах Українських Карпат, Чеська Республіка – Україна"; Інноваційний дослідницький проект "Зниження ризиків катастрофічних пожеж в зоні відчуження" та багато інших [15].

НУБіП України співпрацює також з представництвами таких іноземних фірм, як "John Deere", "Pioneer" (США), "Валтра Валмет", "Leipurin" (Фінляндія), "M&P Farma" (Швейцарія), AGCO (Данія), "Альфа Лаваль Агри в Україні" (Швеція) та рядом інших.

Окремі програми співпраці отримали спонсорську підтримку сімей української діаспори в США, зокрема С. Дво-яка, О. Воскобійника, Б. Лехмана, В. Головатого, М. Яцика.

Кожного року близько 300 викладачів та науковців НУБіП України беруть участь у міжнародних конференціях, симпозиумах, семінарах, воркшоплах, деякі з них запрошуються вузами-партнерами для читання лекцій; здійснено культурно-виховні поїздки студентів і викладачів, зокрема до Бельгії, Німеччини, Польщі, США. Щорічно на базі університету проводиться біля 50 міжнародних конференцій, семінарів і воркшопів. Близько 100 студентів і аспірантів НУБіП України проходять навчання та стажування у провідних університетах США і країн Західної Європи.

НУБіП України постійно відвідують офіційні делегації з США, Канади, Німеччини, Франції, Данії, Нідерландів, Ірландії, Італії, Китаю, Великобританії, Ірану, Польщі, Литви, Швеції. Представники університетів-партнерів виступають з лекціями перед студентами НУБіП України.

Напрями міжнародного співробітництва та форми співпраці є надзвичайно різноманітними та змістовно вагомими. НУБіП бере участь в багатьох спільних міжнародних проектах за програмою TEMPUS. Зокрема, за програмою TEMPUS IV він є учасником проекту "Навчальний план за спеціальністю "Охорона навколишнього середовища" в аграрних університетах – ENAGRA" (2010–2013). **За програмою TEMPUS III університет брав участь у проектах:** "Впровадження фундаментальних та новітніх наукових методик в магістерських та аспірантських навчальних планах аграрного напрямку – IMBASMA" (2007–2009), "Навчальні курси в Україні за Болонським процесом – UKRABOL" (2007–2008), "Розвиток системи забезпечення якості в українських університетах – DASAU" (2005–2006), "Підвищення кваліфікації керівників сільськогосподарських підприємств" (2004–2006). **За програмою TEMPUS I–II НУБіП брав участь у таких проектах:** "TEMPUS TACIS – "Якість продуктів харчування: від ґрунту до споживача" (1999–2002), "TACIS – Project FD UK 9401 – Agriculture and Food Sector: Policy Formulation and Advisory Service" (1995–1996) [15].

Університет активно співпрацює з ФАО ООН (Продовольча сільськогосподарська організація ООН). Співробітництво з ФАО ООН Національний університет біоресурсів і природокористування України розпочав ще до вступу України до ФАО ООН наприкінці 90-х років минулого століття. Зокрема, спільно з ФАО ООН було проведено кілька успішних конференцій з проблем інформаційного та консультативного забезпечення АПК. Із вступом до ФАО ООН 29 листопада 2003 року перед Україною відкрились нові можливості співпраці зі світовим співтовариством у питаннях формування стратегії

розвитку сільського і лісового господарства, рибництва, всього продовольчого комплексу, ветеринарної медицини, створення нормативів якості та безпеки продукції, а також її міжнародної сертифікації й стандартизації.

Широкі можливості в цьому плані відкривають Програми технічної допомоги ФАО ООН (TCP Projects), розроблені з метою реагування на невідкладні потреби країн-членів.

В рамках проекту AGORA – "Доступ до глобальних он-лайн досліджень сільського господарства у Східній Європі, на Кавказі та у Центральній Азії" НУБіП України має право безкоштовного доступу до Порталу електронних наукових публікацій провідних зарубіжних видавництв (1900 наукових журналів).

На сьогоднішній день НУБіП України є національним координатором охорони лісів від пожеж у Східній Європі. У березні 2013 року в університеті на базі навчального і наукового інституту лісового і садовпаркового господарства відкрито Регіональний Східноєвропейський центр моніторингу пожеж (REFFMC), який координуватиме наукові дослідження у галузі природних пожеж і сприятиме інформаційному обміну у цій сфері. Відкриття центру моніторингу пожеж на базі НУБіП – це результат багаторічної співпраці науковців інституту з Глобальним центром моніторингу пожеж (GFMC), штаб-квартира якого знаходиться в Німеччині, та групою фахівців з лісових пожеж Європейської економічної комісії ООН/ФАО [12].

У НУБіП України реалізовано ряд проектів технічної допомоги ФАО ООН (TCP Projects): "Розбудова Української лабораторії якості й безпеки харчової і сільськогосподарської продукції", 2004–2007 рр.; "Формування стратегії та підвищення рівня обслуговування агро-інформаційної системи", 2006–2007 рр.; "AGORA – Доступ до глобальних он-лайн досліджень сільського господарства у Східній Європі, на Кавказі та у Центральній Азії", 2007–2008 рр. та інші.

Географія міжнародних зв'язків НУБіП надзвичайно широка, охоплює всі частини світу і нараховує сотні університетів. Лише у 2010 р. підписано та пролонговано 54 угоди про співпрацю [15].

Тісна співпраця пов'язує НУБіП з Двома університетами США (штатів Айова – 1996 р. і Луїзіана – 1998 р.), Університетом м. Гент (Бельгія, 2002 р.) і Університетом ім. Гумбольдта (Німеччина, 2002 р.), які визнали систему освіти НУБіП України як таку, що відповідає їх вимогам.

У період 2005–2008 рр. були підписані Меморандуми про можливість отримання подвійного диплому НУБіП України та Університетом Вагенінген (Нідерланди) в галузі науки про навколишнє середовище, біоекономіка, біотехнологія, Університетом ім. Гумбольдта за магістерською програмою управління процесами та менеджменту якості, Токійським аграрним університетом за програмою міжнародний біобізнес, університетом прикладних наук Вайєнштефан (ФРН) за програмою MBA та університетом прикладних наук Ангальт (ФРН) за програмою MFA і MBA.

Щороку сотні студентів НУБіП України відвідують закордонні установи з метою навчання, стажування, навчально-виробничої практики, а також представляють навчальний заклад та країну в ряді міжнародних заходів (Німеччина, Польща, США, Швеція, Японія, Росія, Білорусь). Десятки студентів навчаються за магістерськими програмами з можливістю отримати подвійний диплом, а понад 100 іноземних громадян з 17 країн світу здобувають освіту в НУБіП та проходять різні програми стажування [15].

Висновки. Особливістю вишу в розвитку міжнародних зв'язків є його активна позиція в федерації аграрної освіти ООН, Глобальному консорціуму вищої сільськогосподарської освіти і досліджень, де університет виконує спільно з провідними університетами світу важливі наукові проекти і бере участь у значній кількості програм. Надзвичайно широкою є географія міжнародного співробітництва вишу, практично на всіх континентах світу є вищі навчальні заклади, з якими плідно співпрацює і забезпечує інтенсивну інтеграцію української вищої аграрної освіти у світовий освітній простір. Університети-партнери НУБіП мають високий рівень зацікавленості у співпраці, адже їх об'єднують специфіка підготовки кадрів, бажання досягнути вагомих результатів у наукових дослідженнях, активізації академічної мобільності суб'єктів вищої аграрної освіти та вдосконалення матеріально-технічної бази університетів.

Плідна співпраця з провідними університетами світу сприяє реформуванню системи освіти НУБіП України відповідно до ринкових відносин і адаптації її до вимог провідних університетів світу, забезпечує постійне вдосконалення якості вищої аграрної освіти вітчизняного вишу, а отже підвищує конкурентоспроможність української системи освіти на ринку освітніх послуг.

Список використаних джерел

- Андрушкевич Ф. Компаративний аналіз особливостей освітніх інновацій у системах освіти України й Польщі / Фабіян Андрушкевич // Вища освіта України. – 2011. – № 4. – С. 83–87; Його ж. Досвід українсько-польської співпраці в сфері академічної освіти / Фабіян Андрушкевич // Вища освіта України. – 2011. – № 2. – С. 53–58; Його ж. Основні напрями та форми українсько-польської академічної співпраці / Фабіян Андрушкевич // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис. – 2011. – № 1 (40). – С. 108–113; Його ж. Польський "освітній прорив" та його значення для українських освітніх інновацій / Фабіян Андрушкевич // Вища освіта України. – 2010. – № 4. – С. 103–108; Його ж. Головні аспекти впливу глобалізації на розвиток освітніх процесів / Фабіян Андрушкевич // Вища освіта України. – 2010. – № 3. – С. 64–69.
- Андрущенко В., Молодиченко В. Академічна мобільність: проблема реалізації в Україні і в світі / В. Андрущенко, В. Молодиченко // Вища освіта України. – 2010. – № 1. – С. 34–42.
- Гайкалова Н. Правове регулювання європейського освітнього простору / Наталія Гайкалова // Освіта на Луганщині. – 2011. – № 1 (34). – С. 12–15.
- Жулева Л.Д., Мацкевич Д.А. Некоторые вопросы интеграции вузов в мировое образовательное пространство / Л.Д. Жулева, Д.А. Мац-

кевич // Вища освіта України № 1 (додаток 1) – 2012 р. – Тематичний випуск "Інтеграція вищої школи України до європейського та світового освітнього простору". – К., 2012. – С. 51–55.

5. Журавський В. С., Згуровський М. З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / В.С. Журавський, М.З. Згуровський. – К.: ІВЦ "Видавництво "Політехніка", 2003. – 200 с.

6. Згуровський М. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України / М. Згуровський. – К.: НТУУ "КПІ", 2006. – 544 с.

7. Іванов О. Досвід та перспективи співпраці Київського національного університету імені Тараса Шевченка з центральноевропейськими університетами / Олександр Іванов // Австрія й Україна у контексті європейської інтеграції й співробітництва. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – С. 82–86.

8. Каленюк І. С. Інтеграція вищої освіти України в європейський та світовий освітній простір: економічний вимір: монографія / І. С. Каленюк, О. І. Гонта, М. П. Вербовий, Н. І. Холякко; За заг. ред. д. е. н., проф. Каленюк І. С. – Чернігів: РВК "Деснянська правда", 2011. – 165 с.

9. Косенко О. Європейський Союз та Україна: спільне і відмінне у вищій освіті / О. Косенко // Вища освіта України. – 2012. – № 1. – С. 81–86.

10. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В.Г. Кремень – К.: Грамота, 2003. – 216 с.

11. Кремень В. Освіта в структурі цивілізаційних змін / Василь Кремень // Вища освіта України. – 2011. – № 1. – С. 8–11.

12. Лакида П. НУБіП України – національний координатор охорони лісів від пожег в Східній Європі / П. Лакида // Університетський кур'єр. – 2013. – № 3 (1947). – 27 березня.

13. Луговий В.І. Національна рамка кваліфікацій як інструмент інтеграції до європейського простору вищої освіти / В.І. Луговий, О.М. Слюсаренко, Ж.В. Таланова // Інтеграція вищої школи України до європейського та світового освітнього простору. – К.: "Вища освіта України", 2012. – С. 6–12.

14. Модернізація вищої освіти в Україні і світі: десять років науково-го пошуку: колектив. моногр./ АПН України; Ін-т вищої освіти України; за заг. ред. В.П. Андрущенка, В.І. Лугового, М.Ф. Степка. – Х.: Вид-во НУА, 2009. – 504 с.

15. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Детальніше: Міжнародна діяльність. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nubip.edu.ua/node/13>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 20.11.2013.

16. Нова динаміка вищої освіти і досліджень для соціальних змін та розвитку: Болонський процес 2020 – Європейський простір вищої освіти у новому десятиріччі / М-во освіти і науки України, Фонд "Європа XXI"; упоряд.: Т.Ф. Фініков, [та ін.]; за ред. І.О. Вакарчука. – К.: "Агенство "Україна", 2009. – 64 с.

Надійшла до редколегії 03.09.14

Т. Антонюк, канд. ист. наук, докторант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СВЯЗИ НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА БИОРЕСУРСОВ И ПРИРОДОИСПОЛЬЗОВАНИЯ: ОСОБЕННОСТИ ВХОЖДЕНИЯ В МИРОВУЮ СИСТЕМУ ВЫСШЕГО АГРАРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Проанализированы международные связи НУБіП и выяснены особенности его вхождения в мировую систему высшего аграрного образования.

Ключевые слова: академическая мобильность, высшее аграрное образование, интеграция, консорциум, международные связи, международные проекты, партнерство, сотрудничество.

T. Antonyuk, Candidate of historical sciences, doctorant
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL COMMUNICATIONS OF NATIONAL UNIVERSITY OF BIORESOURCES AND ECOSYSTEM EXPLOITATION : FEATURES OF ENTERING INTO GLOBAL SYSTEM OF HIGHER AGRARIAN EDUCATION

The international connections of the BEENU were analysed and the features of its entering into the world system of higher agrarian education were found out.

Keywords: academic mobility, higher agrarian education, integration, consortium, international connections, international projects, partnership.

УДК 94(477.6):323.15 "1943/1982"

І. Балакін, асп.,

Донецька академія автомобільного транспорту, Донецьк

НАСЛІДКИ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ДЛЯ ОКРЕМИХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ НА ДОНБАСІ (1943-1982 рр.)

У статті вивчаються наслідки політики радянської влади протягом 1943-1982 рр. для окремих національностей. Розглядається доля греків, циган, німців, євреїв, вірмен тощо. Аналізується вплив влади на представників цих національностей у побутовій, соціальній, культурній сферах життя. Визначаються основні канали реалізації політики. Автор доводить, що денаціоналізація через русифікацію мала значний успіх у Донбасі.

Ключові слова: політика радянської влади, національності, русифікація, Донбас.

Донбас має складну національну структуру. Окрім українців та росіян на його території проживають греки, цигани, німці, євреї, вірмени та представники інших національностей. Розглядаючи процес здійснення національної політики радянської влади, не можна залишити поза увагою її наслідки для окремих меншин регіону.

Чималий внесок у дослідження етнічного складу 1943-1982 рр. в УСРР зробили український (радянський) демограф В. І. Наулко [16; 18; 27], соціолог В. Б. Євтух [8]. При вивченні даної проблеми особливо значущими є праці дослідників діаспори, зокрема, історика і географа В. М. Кубійовича [11], сучасного демографа С. М. Чорного [25; 26]. Для нашого дослідження досить інформативною є робота української вченої Г. М. Панчук, яка проаналізувала зміни в складі населення Донецької обл. протягом 1959-1989 рр. [20]. Загалом, історії основних етнічних груп Донбасу у вітчизняній історіографії приділялося багато уваги як за радянської доби, так і зараз. Політику русифікації дослідила Н. Красножон [10]. Доли окремих національностей у період, який вивчається, присвятили свої роботи такі вітчизняні вчені як: Я. Р. Дашкевич – вірменам [7], В. М. Васильчук [3] та О. А. Дингес – німцям [18], Б. Герценов [5] та А. Глазовий [6], О. В. Беліков [2] – циганам тощо. Питання незаконних репресій радянської влади на території Донбасу протягом 1943-1982 рр. широко висвітлене у науковій і красназничій літературі [19; 4; 9; 24; 13; 14] тощо. Проте, варто зауважити, що праці дослідників здебільшого присвячені добі 1920-1930-х рр. та тільки певним національностям, здебільшого, євреям та росіянам. Надзвичайно важливою для нас є серія книг "Реабілітовані історією", в якій детально простежуються долі кожного репресованого на території Луганської [23] та Донецької обл. [22].

Греки згідно з документально-статистичними свідченнями є третім народом за чисельністю в регіоні. Донецька обл. займає перше місце за чисельністю греків серед інших областей України. Вони переселилися сюди ще наприкінці XVIII ст., та грали велику роль в процесі розвитку краю. Втім, під радянською владою греки зазнали чисельних утисків. Упродовж 30-х рр. XX ст. мало місце методичне їх винищення шляхом репресій [15].

Окрім цього багато населених пунктів, які носили грецькі назви, були перейменовані. Після звільнення УСРР від окупантів 15 серпня 1945 р. була прийнята постанова Сталінського облвиконкому "Про розукрупнення Маріупольського району та створення Приморського району", а також "Про перейменування селища Сартана у Приморське" [32]. У 1948 р. м. Маріуполь було перейменовано у м. Жданов [33]. Тільки в другій половині 1980-х рр., в умовах "перебудови", населеним пунктам почали повертати історичні назви. На розділення грецької діаспори були спрямовані й подальші адміністративно-територіальні зміни, ініційовані радянською владою в Сталінській/Донецькій обл. в 1954, 1963, 1966 рр. [34; 35].

Таким чином, упродовж 1940-1980-х рр. адміністративно-територіальні поділи в Сталінській/Донецькій обл. відбувалися досить часто і зумовлювалися здебільшого політичними чинниками, не відповідаючи при цьому економічним та соціально-культурним інтересам населення. Це робилося для створення в грецької громади постійного відчуття нестабільності та прямої залежності від відносин з радянською владою.

Така політика давала свої результати. На початку 1960-х рр. 60% дітей у міжетнічних родин (один із подружжя не грецької національності) вже не репрезентували грецький етнос для офіційної статистики, що на практиці засвідчувало, що основна мета національної політики радянської влади – ліквідація національного самовизначення населення – давала відчутні плоди [21, с. 89]. Чисельність греків невпинно зменшувалася.

Достатньо важкою була доля євреїв регіону. Не зважаючи на те, що євреї Донбасу не виявляли такої активності, як московські, їх оголосили ворогами, які діють у змові з імперіалізмом та сіонізмом. У Донбасі, як і скрізь, перемога над німцями посилювала антисемітизм. Після війни, коли євреї повернулися з фронту чи евакуації, населення зустрічало їх з ворожістю. Коли євреї прагнули повернути свої колишні квартири і майно, антисемітизм часто переростав у відкриту конфронтацію [31, 38, 39].

Починаючи з 1945 р. у Ворошиловграді євреї часто ставили питання про відкриття синагоги, але міська влада цього не дозволяла, аргументуючи це "політичною недоцільністю" [40; 41; 39]. Преса ігнорувала внесок євреїв у перемогу. Повідомлення про "змову лікарів" легімітизувало антисемітизм. Наприклад, міліція Сталіно доповідала про "погромні настрої" щодо євреїв, пацієнти відмовлялися лікуватися у лікарів євреїв, навіть звучали питання, чому євреїв не депортували, як німців і татар. Були наявними профви антисемітизму на підприємствах, у школах [12, с. 458]. Це посилювало сіонізм серед українських євреїв [30]. Після смерті Й. В. Сталіна офіційний антисемітизм став менш помітним, проте на побутовому рівні існував і надалі.

Не залишилися без уваги з боку влади й інші національності. Радянські вірмени зазнали втрат перш за все у релігійному плані. Відомості про насильницьке скасування вірмено-католицького архієпископства у Львові у 1945 р. вперше були опубліковані на початку 1947 р. Повідомлялося про арешт адміністратора архієпархії, генерального вікарія (з 1938 р.) Діонізія Кастановича за співучасть в утворенні Вірменського легіону, який воював проти СРСР. Представників церкви звинувачували в антирадянській-зрадницькій діяльності та приналежності ксьондзів до агентури гестапо. Її знищили, насамперед, для ліквідації впливу Ватикану на населення вірмено-католицького віросповідання. Шлях до остаточної асиміляції було відкрито. До речі, існування під час Другої світової війни відділень берлінського Вірменського комітету в містах Криму стало причиною депортації вірмен з півострова згідно з ухвалою Держа-

вного комітету оборони 2 червня 1944 р., підписаною Й. В. Сталіним [7].

Традиційно німці були однією з найчисельніших національностей на території Донбасу. Німецьке населення СРСР поступово оговтувалося після подій війни. Позитивний відгук у радянських німців мала Постанова ЦК КПРС від 10 листопада 1954 р. "Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди", яка акцентувала увагу на недопустимості адміністративного втручання в діяльність церков, необхідності зважати на почуття віруючих і священників. Хоча вона не змінила загальної стратегії держави щодо церкви, але все-таки наступ тоталітаризму на релігійну свідомість громадян дещо уповільнювався. За цих умов релігія для багатьох народів СРСР, зокрема німців, стала чи не найважливішим об'єднуючим чинником і духовним стрижнем [3, с. 221].

Життя під пильним наглядом радянської влади торкнулося не лише німців, а й представників інших національностей, які воювали на стороні нацистів. Німці разом із болгарями, чеченцями, карачаївцями, інгушами, балкарцями, калмиками, кримськими татарами та іншими народами, переселеними під час Великої Вітчизняної війни, зазнавали переслідування відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР "Про кримінальну відповідальність за втечу з місць обов'язкового та постійного поселення осіб, які були виселені в окремі райони Радянського Союзу в період Вітчизняної війни". Міра покарання за втечу визначалась у 20 років каторжних робіт. Ті, хто видав дозвіл на повернення до місць попереднього проживання, та ті, хто допомагав влаштуватися на цих місцях, каралися позбавленням волі на 5 років [18, с. 72-73]. Цей Указ було відмінено Указом Президії Верховної Ради СРСР тільки 13 липня 1954 р.

Впливу зазнала культурна діяльність німецької діаспори. Наприклад, тематика німецьких творів у повоснні роки кардинально змінилася: лейтмотивом більшості стала пропаганда інтернаціоналізму, радянського патріотизму, ушлявлення держави й партії [3, с. 222]. Німецька спільнота прагнула посісти рівноправне становище в етнічній структурі радянського суспільства і закріпити свої права у національній політиці держави [3, с. 223]. Поряд із посиленням контролю над німцями йшов процес відносної реабілітації.

Циганський спосіб життя не вписувався в радянські ідеали. Ще з 1920-х рр. влада прагнула оселити кочових циган [28]. Влітку 1956 р. М. С. Хрущов, перебуваючи у Донбасі, мав зустріч з кочовими циганами. Наслідком цього 5 жовтня 1956 р. став Указ Президії Верховної Ради СРСР "Про залучення до праці циган й заборону бродяжництва". Третій пункт указу встановлював кримінальну відповідальність за заняття бродяжництвом циган у вигляді заслання до 5 років з обов'язковим залученням до праці (цей пункт втратив силу лише 25 березня 1961 р.). 27 жовтня 1956 р. Рада міністрів УРСР прийняла відповідну постанову №1342 [5]. Облвиконкоми були зобов'язані у тримісячний термін розселити на постійне місце проживання, працевлаштувати і організувати культурно-побутове обслуговування циган. Був затверджений перелік районів розселення циган в УРСР [36]. Для виконання постанови обласні органи внутрішніх справ повинні були скласти соціально-демографічні характеристики осілих циган. Органи міліції зобов'язувалися затримувати циганські табори, забезпечувати документами членів осілих циганських родин. Наприклад, згідно з контрольним листом, що було складено у Сталінській обл., з 222 дорослих циган більшість не мала паспортів та постійного місця роботи. З 358 ос. мали прописку лише 65 [6].

Виконком Сталінської облради у листопаді 1956 р. прийняв рішення щодо розселення та працевлаштування ще 141 циганської родини [37]. Як наслідок, у 1956 р. сталося зовнішнє припинення кочування циган [2, с. 201].

Протягом другої половини 1950-х рр. – 1980-х рр. частина циган відійшла від "традиційного циганського життя", отримала освіту, почала працювати у різних галузях народного господарства [5]. За кількістю циганської інтелігенції СРСР посідав одне з провідних місць у світі. Проте, незважаючи на суцільну осілість циган після 1956 р., рецидиви кочування можна було зустріти й пізніше [2, с. 202].

Впоравшись із звичкою циган кочувати, радянська влада відійшла від активної політики стосовно цього народу. Його проблеми накопичувалися, державної програми соціалізації осілого циганського населення не існувало. Більшість циган поступово опинилася на задвірках суспільства, перетворюючись на маргінальний прошарок. Низький культурно-освітній рівень циган не дозволяв їм інтегруватися повною мірою у радянське суспільство. Освіта циган стала однією з найболючіших проблем. Багато циганських дітей не відвідували школу. Не допомагали заохочування безкоштовними одягами, одягом, взуттям, що видавалися циганам. Єдиною спробою у післявоєнний час підготувати національні педагогічні кадри стало тимчасове відновлення циганського педагогічного технікуму, що дав тільки один випуск у 1948 р. [2, с. 203].

Отже, наслідки здійснення національної політики радянської влади для кожного з етносів, які проживали на Донбасі, були різними та мали свої особливості у втіленні. Проте, можна виділити і тенденційні закономірності для всіх етнічних груп. Однією з них була русифікація усього населення регіону. Відсутність шкіл з національною мовою навчання унеможливлювала знайомство з рідною культурою та історичною спадщиною. Єдиним місцем, де люди могли розмовляти рідною мовою, була родина. Однак, через характерну політичну ситуацію в країні у цілому та Донбасі зокрема під час проведення переписів батьки (навіть у тому випадку, якщо жоден із них не був росіянином) записували своїх дітей росіянами. Йшов постійний процес зміни назв населених пунктів, вулиць із історичних національних на історичні комуністичні. Ті традиції та звичаї народів, які не задовольняли радянську владу, насильно заборонялися та переслідувалися законом. Представники тих національностей, які було репресовано під час та після війни, постійно сприймалися через призму зрадників та ворогів народу. Антисемітизм набув нової сили. Ліквідація церков усіх конфесій, окрім Російської православної, призвела до втрати зв'язків представників національностей зі своєю історичною спадщиною. Усе це супроводжувалося активною кампанією в радянських засобах масової інформації, спрямованою на виправдання державної політики та формування нової спільності – радянського народу.

Список використаних джерел

1. Багликова М. С. К вопросу о репатриации немецких военнопленных (на материалах Донбасса) / М. С. Багликова // Российские немцы. – 2008. – № 1(53). – С. 314–338.
2. Беліков О. В. Державна політика стосовно циганського населення на українських землях / О. В. Беліков // Этнические сообщества Украины : история, современность, будущее : сб. ст. / под ред. А. А. Дингеса, С. Ю. Кузнецовой. – Донецьк: Алекс, 2006. – С. 159–226.
3. Васильчук В. М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.) / В. М. Васильчук ; Київський національний лінгвістичний ун-т. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2004. – 341 с.
4. Война без тыла : репрессии на Украине / А. Н. Мироненко, А. П. Бенько ; отв. за текст Ю. К. Свиначенко, ред. И. В. Самко, АН Украины, Ин-т гос. и права. – К.: Юрлен, 1994. – 29 с.

5. Герценов Б. Два цвета времени. Как Н. С. Хрущёв хотел сделать оседлыми цыган / Б. Герценов // Первая линия. – 1993. – № 42 (200). – С. 3-5.
6. Глазовий А. Циганська рапсодія / А. Глазовий // ПіК. – 1999. – № 27. – С. 28-30.
7. Дашкевич Я. Р. Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть: зб. наук. пр. / Ярослав Дашкевич; Львів. від-ня Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. – Л.: Логос, 2012. – С. 1072-1074.
8. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / В. Б. Євтух, В. П. Трошинський, К. Ю. Галушко, [та ін.]; наук. ред. К. М. Тищенко. – К.: Наукова думка, 2004. – 343 с.
9. Кайгер В. Національні репресії часів СРСР та етнічна самосвідомість німців України / В. Кайгер // Соціальна психологія. – 2005. – № 3. – С. 52-58.
10. Красножон Н. Русифікація національних меншин України (1944-1953) / Н. Красножон // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – № 5. – С. 123-125.
11. Кубійович В. Національний склад населення радянської України в світлі советських переписів з 17.12.1926 і 15.1.1959 / В. Кубійович. – Париж: [б. в.], 1962. – 16 с.
12. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1870-1900-і роки / Г. Куромія. – К.: [б. в.], 2002. – С. 420-474.
13. Лугова О. В. Репресії проти віруючих на Донеччині в 1943-1953 рр.: стат. аспект / О. В. Лугова // Схід. – 2011. – № 4. – С. 101-104.
14. Лугова О. В. Репресії проти євреїв на Донеччині (1947-1953 рр.) / О. В. Лугова // Нові сторінки історії Донбасу: статті. – 2011. – Кн. 20. – С. 159-166.
15. Население и трудовые ресурсы Донбасса. – К.: Наукова думка, 1977. – 170 с.
16. Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР: статистико-картографічне дослідження / В. І. Наулко. – К.: Наукова думка, 1965. – 136 с.
17. Наулко В. Развитие межэтнических связей на Украине. Историко-этнографический очерк / В.И. Наулко. – К.: Наукова думка, 1975. – 276 с.
18. Немцы Украины – жертвы сталинских репрессий, 1929-1955 гг.: сб. док. / Ю. А. Дынгес, сост. А. А. Дынгес; Донецк. нац. культ. о-во немцев "Видергебурт". – Донецк: Адекс, 2002. – 124 с.
19. Нікольський В. М. Репресії проти православного духовенства на Донеччині у 1920-1949 рр. у кількісних вимірах / В. М. Нікольський // Реабілітовані історією: Донецька область. – Кн. 9. – 2012. – С. 181-190.

20. Панчук Г. М. Зміни в складі населення Донецької області (1959-1989 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Панчук Галина Миколаївна. – Донецьк, 2000. – 185 с.
21. Пономарьова І. С. Греки Приазов'я: етнонаціональні процеси в аспекті трансформації традиційної культури: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.05 / Пономарьова Ірина Семенівна. – К., 2007. – 431 с.
22. Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Донецька область. Книга перша. Науково-документальні нариси. – К.–Донецьк: Вид-во КП "Регион", 2004. – 648 с.
23. Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Луганська область: у 3-х кн. / Головна редколегія (голова П. Т. Тронько, заступники голови О. П. Реєнт, Ю. З. Данилюк та ін.); редколегія тому (голова В. В. Просін, заступники голови В. М. Голенко, В. В. Михайличенко та ін.). – Кн. 1. – Луганськ, 2004. – 278 с.
24. Сталінські репресії на Донбасі / Абрамян С. // Південно-Східна Україна: зі стародавності у XXI сторіччя Матеріали та тези доповідей. 2007. – С. 68-69.
25. Чорний С. Національний склад населення України в XX сторіччі: Довідник / С. Чорний. – К.: НВП "Картографія", 2001. – 88 с.
26. Чорний С. Українці в Євразії. Чисельність і розміщення за переписами 1897-1990 рр. / С. Чорний. – К.: [б. в.], 2002. – 182 с.
27. Шевченко А. Етнічні аспекти міграційних процесів в Україні / А. Шевченко // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність; за ред. Всеволода Наулка. – К.: Головна спеціалізована ред. літератури мовами нац. меншин України, 2001. – С. 121-157.
28. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 413, оп. 1, спр. 1, арк. 126.
29. Тамо само, ф. 3833, оп. 1, спр. 113, арк. 3.
30. Тамо само, ф. 1, оп. 23, спр. 1363, арк. 19.
31. Тамо само, ф. 7, оп. 5, спр. 427, арк. 45-51.
32. Державний архів Донецької обл., ф. Р-2794, оп. 1, спр. 197, арк. 45-55.
33. Там само, спр. 332, арк. 124-125.
34. Там само, спр. 1060, арк. 193-194.
35. Там само, оп. 2, спр. 200, арк. 31-41.
36. Там само, спр. 266, арк. 86-88.
37. Там само, арк. 94.
38. Там само, ф. 326п, оп. 1, спр. 1897, арк. 5.
39. Державний архів Луганської обл., ф. Р-1779, оп. 5, спр. 6, арк. 44-45.
40. Там само, ф. Р-2626, оп. 1, спр. 3, арк. 2, 24.
41. Там само, спр. 5, арк. 42.

Надійшла до редколегії 04.09.14

И. Балькин, асп.

Донецкая академия автомобильного транспорта, Донецк, Украина

ПОСЛЕДСТВИЯ ПОЛИТИКИ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ ДЛЯ ОТДЕЛЬНЫХ НАЦИОНАЛЬНОСТЕЙ НА ДОНБАССЕ (1943-1982 гг.)

В статье изучаются последствия политики советской власти в течение 1943-1982 гг. для отдельных национальностей. Рассматривается судьба греков, цыган, немцев, евреев, армян и т.д. Анализируется влияние власти на представителей этих национальностей в бытовой, социальной, культурной сферах жизни. Определяются основные каналы реализации политики. Автор доказывает, что денационализация через руссификацию имела значительный успех в Донбассе.

Ключевые слова: политика советской власти, национальности, руссификация, Донбасс.

I. Balykin, Assistant Professor

University of Transportation Systems and Technology "Donetsk Academy of Motor Transport", Donetsk, Ukraine

CONSEQUENCES OF THE POLITICS OF SOVIET AUTHORITIES FOR CERTAIN NATIONALITIES OF DONBAS (1943-1982)

The article deals with consequences of the policy of the Soviet government during 1943-1982 for certain nationalities. We consider the fate of the Greeks, Gypsies, Germans, Jews, Armenians, etc. The impact of government on the representatives of these nationalities in the household, social and cultural spheres of life is analyzed. The main channels of policy implementation are identified. The author proves that the denationalization through russification had considerable success in Donbas.

Keywords: policy of the Soviet government, nationalities, russification, Donbas.

УДК 623.444 "12":902.034:378.4(477-25)

К. Валентинова, студент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ХОЛОДНА ЗБРОЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЦЕНТРУ ПІДВОДНОЇ АРХЕОЛОГІЇ

Центр підводної археології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, починаючи з 1999 року, займається дослідженням середньовічного італійського судна, яке затонуло поблизу пмт Новий Світ у Судацькій бухті. Культурний шар на об'єкті представлений різнохарактерними знахідками. Окрему групу серед них становить холодна зброя. Незважаючи на свою нечисленність, вона є цікавою для аналізу.

Ключові слова: холодна зброя, дослідження, підводна археологія, Судацька бухта.

Починаючи з 1999 року, силами Центру підводної археології Київського національного університету імені Тараса Шевченка в Судацькій бухті, поблизу пмт Новий

Світ, під керівництвом Зеленко С.М. проводиться дослідження затонулого середньовічного судна. Писемні джерела дозволили ідентифікувати його як пізанську

© Валентинова К., 2014

галеру, що опинилася на морському дні у 1277 році [2; 143]. Глибина залягання об'єкту – 11 – 14 м. На даний момент зустрічаються тільки залишки дерев'яного корпусу судна, і об'єкт фіксується виключно за площею поширення матеріалу. Специфіка середовища, в якому він перебуває, значно ускладнює дослідження. Окрім того, на території розкопу наявний інший культурний шар, що датується X – XI ст. Цей факт також необхідно враховувати під час опрацювання віднайденого матеріалу.

Шар XIII ст. репрезентовано чотирма групами знахідок: керамічними, дерев'яними, скляними та металевими предметами.

Найбільш чисельною та найкраще вивченою на даний момент є керамічна група. Вона представлена кухонним, столовим та тарним посудом. З'ясовано, що деякі предмети безпосередньо перебували в користуванні екіпажу та пасажирів, інші ж являли собою товар, який транспортувався. Комплекс кераміки об'єднує різні види посудин, що побутовали в регіоні Середземномор'я в означений період. Це дає широку базу для досліджень кроскультурних та торговельних контактів між Заходом та Сходом, зокрема. Особливий інтерес викликають клейма, графіті та діпінті, які зустрічаються на виробах.

Друга група репрезентована дерев'яними предметами. Зустрічаються окремі шматки дерева та деталі, які, судячи з усього, являли собою елементи самого судна. Поряд з цим в колекції на даному етапі присутні побутові речі: орнаментовані гребні та ложки.

Окремою групою виступають скляні вироби. Їх відносно небагато, проте це унікальні для регіону знахідки – посуд з венеціанського скла.

Металеві вироби складають четверту групу. Великою за кількістю підгрупою є цвяхи (зі шляпкою). Знайдено кілька фрагментів металевих посудів. Є індивідуальні знахідки. Частина предметів не ідентифікована. До четвертої групи також належить клинкова зброя. Метою даної статті є дати їй загальну характеристику.

Досліджуваний об'єкт інтерпретований як італійська торговельна галера. Аналіз матеріалу дозволяє стверджувати, що основний вантаж, призначений для продажу, складали керамічні вироби [2]. Про імпорт зброї в даному випадку говорити недоцільно: це не підтверджується археологічно. Знахідки клинкової зброї нечисленні. Можна сподіватися, що в подальшому їхня кількість зросте, проте очевидно, що говорити про масовість не представляється можливим.

Факт тісного зв'язку італійських міст-республік з територіями сучасного Кримського півострова протягом XIII – XV ст. [4] у поєднанні з конкретизованою інтерпретацією Зеленко С.М. цілком пояснює присутність італійського судна на чорноморському дні та дає підстави сподіватися на аналогічні знахідки.

У XIII ст. мореплавство, особливо морська торгівля, як у попередні та наступні століття, була пов'язана з великим ризиком не лише за рахунок фактору стихії, а й у зв'язку з розквітом піратської справи [7; с. 42 – 48]. В цьому контексті, варто згадати про домінанту силового вирішення питань, характерну для Середньовіччя. Так,

будь-яке судно повинно було бути певною мірою підготовлене до потенційного бою.

На даному етапі дослідження колекція зброї з Нового Світу нараховує вісім одиниць (НС1 – 8), представлених 14 фрагментами. Незважаючи на свою нечисленність, вона вимагає уваги з огляду на специфіку та різноманіття наявних предметів. Окрім того, її можна вважати достатньо репрезентативною. Слід зауважити, що тривале перебування в солоній воді стало причиною поганої збереженості матеріалу: клинки погнітю чи майже зруйновані корозією.

На нашу думку, колекцію можна умовно поділити на дві групи. Перша об'єднує п'ять предметів – НС1 – 5 (10 фрагментів), які, за припущенням, належать до одного типу. Вони являють собою невеликі мечі (загальною довжиною до 60 см) з прямими паралельними гардами.

Рентгенографічні знімки НС3, НС4 та НС5 підтверджують те, що НС3 та НС4 належать до одного виду клинкової зброї. Руків'я та клинок монолітні, при чому на руків'ї присутні отвори, вірогідно для закріплення накладок. Така морфологія була характерна для кинджалів-базилард, що використовувалися у Середземномор'ї з IX ст. і перебували на постійному озброєнні італійських піхотинців XIII ст. [3; 6]. Можна припустити, з огляду на параметри клинка, що до аналогічного типу належить і НС5.

Друга група об'єднує кинджали та ножі. НС6 та НС7 (фрагменти клинків без руків'я) інтерпретовано нами як ножі з одностороннім загостренням леза. Вони включені до колекції холодної зброї умовно, оскільки великою є вірогідність того, що дані предмети використовувалися як побутові. НС8, гіпотетично є фрагментом клинка стилета.

Короткі клинки, типові для озброєння європейського піхотинця XIII ст., відповідали умовам абордажного бою. Окрім того, ножі виконували більш прозаїчні функції повсякденного характеру.

Таким чином, можна припустити, що вищеописані предмети являли собою особисту зброю екіпажу судна. Нечисленність та специфіка самих знахідок підтверджують цю тезу.

Подальше дослідження затонулого судна у Судацькій бухті дає надію на знахідки, що поповнять колекцію холодної зброї і розширять наше уявлення про її місце в даному комплексі та житті середньовічних моряків загалом.

Список використаних джерел

1. Абрамов Д.М. Тысячелетие вокруг Черного моря. – М.: Алгоритм, 2007. – 320 с.
2. Зеленко С.М. Подводная археология Крыма. – К.: ИД "Стилос", 2008. – 272 с.
3. Итальянские латники городских гарнизонов 1260 – 1392 pp. // Военно-исторический альманах "Новый солдат" №69 / под ред. Киселева В.И. – Артемовск, 2002. – 38 с.
4. Карпов С.П. Итальянские морские республики и Южное Причерноморье в XIII – XV вв.: проблемы торговли. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 336 с.
5. Окшотт Э. Археология оружия. От бронзового века до эпохи Ренессанса / Пер. с англ. М.К.Якушиной. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – 388 с.
6. Сугдея, Сурож, Солдая в истории и культуре Украины-Руси. Материалы научной конференции (16 – 22. 09) – Киев – Судак: Академперіодика, 2002. – 297 с.
7. Шнюков Е.Ф. Пираты Черного моря. – К.: [б.в.], 1995. – 145 с.

Надійшла до редколегії 08.09.14

К. Валентирова, студент

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ХОЛОДНОЕ ОРУЖИЕ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ЦЕНТРА ПОДВОДНОЙ АРХЕОЛОГИИ

Начиная с 1999 года, Центр подводной археологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко проводит исследования затонувшего средневекового итальянского судна в Судацкой бухте близ поселка Новый Свет. Культурный слой на данном объекте представлен разнохарактерными находками. Отдельную группу составляет холодное оружие. Несмотря на свою немногочисленность, она представляет особый интерес для изучения.

Ключевые слова: холодное оружие, исследования, подводная археология, Судацкая бухта.

K. Valentirova, Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EDGED WEAPONS IN THE RESEARCHES OF THE CENTER OF UNDERWATER ARCHEOLOGY

The Center of underwater archeology of the Taras Shevchenko National University of Kyiv has been excavated the medieval Italian ship in the Sudak bay from 1999. A cultural layer is presented by different finds. The specific group is weapons. This group is not numerous, but it is very interesting for investigation.

Keywords: knives, research, underwater archeology, Sudak Bay.

УДК 94:378.4 (477-25) "1833" М.Ф. Берлинський

О. Гончаров, канд. іст. наук, доц.,
А. Петровський, студент магістратури,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

М.Ф. БЕРЛИНСЬКИЙ І КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

У статті з'ясовується роль відомого педагога та дослідника історії міста Києва М.Ф. Берлинського в організації роботи першопочаткового правління Імператорського університету Св. Володимира. Значна увага приділяється заходам, які здійснювало правління на чолі з Максимом Берлинським в підготовці університету до його урочистого відкриття.

Ключові слова: М.Ф. Берлинський, Імператорський університет Св. Володимира, університетське правління.

Цього року Київський національний університет імені Тараса Шевченка відзначає свій 180-річний ювілей. За час існування університету його історії присвячена значна кількість праць, в яких висвітлена діяльність структурних підрозділів та професорсько-викладацького складу. Проте в ювілейні роки ми вкотре з особливим інтересом звертаємось до початкового етапу існування університету, намагаємось дослідити діяльність осіб, які стояли біля його першовитоків.

На сьогоднішній день досить повно досліджена науково-організаторська праця першого ректора університету Михайла Максимовича [16, с. 25-59]. Разом з тим, важливу роль на етапі заснування університету відіграв Максим Федорович Берлинський, 250 років від дня народження якого ми відзначаємо цього року.

Науково-педагогічній діяльності М.Ф. Берлинського присвячена низка публікацій. Проте, на наш погляд, його організаторський внесок на етапі заснування університету належним чином не висвітлений, а отже й не поцінований. У працях з історії університету знаходимо про Берлинського лише фрагментарні свідчення [8, с. 45]. В останній ґрунтовній монографії, підготовленій колективом авторів і виданій до ювілею університету, проаналізовані заходи, які здійснювалися для облаштування університету, описується університетське правління, однак відсутня згадка про його першого голову – Максима Берлинського [11, с. 41-43]. Не містить окремої статті про нього й електронна "Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка" [7].

Враховуючи вищезазначене, спробуємо на основі наявної літератури та джерел більш детально розглянути діяльність М.Ф. Берлинського на початковому етапі існування Київського університету, зокрема його роль в організації роботи першопочаткового університетського правління.

Заснування в Києві Університету Св. Володимира стало знаменною подією, яка визначила формування нового освітнього центру, забезпечила становлення тут наукових практик на якісно новому рівні. Передумовою для цього стали події, що мали місце на початку 30-х рр. XIX ст. Після поразки польського повстання 1830-1831 рр. та закриття Віленського університету, який виявив себе потужним осередком в поширенні польської національної ідеї, було ліквідовано Віленський учбовий округ. Натомість указом міністра освіти в грудні 1832 р. утворювався Київський учбовий округ, до складу якого увійшли південно-західні Київська, Волин-

ська та Подільська губернії, а також сусідня з Київською Чернігівська губернія [17, стп. 533-536].

Центром нового учбового округу відтепер мав стати Київський ліцей, який виник на базі переведеного з Кременця влітку 1833 р. Волинського ліцею [21], однак згодом було прийнято рішення про створення в Києві Університету Св. Володимира [22]. Відповідний указ імператора Миколи I був підписаний 8 листопада 1833 р. [17, стп. 647-657].

Одразу ж після цього постав цілий ряд питань, пов'язаних з підготовкою до відкриття університету, яке мало стати важливою подією не лише для міста Києва, а й для трьох південно-західних губерній (Київської, Волинської та Подільської). Функції з пошуку та облаштування університетських приміщень, підготовки університету до відкриття були покладені на першопочаткове університетське правління, сформоване відповідно до статуту університету, яке розпочало свою роботу в березні 1834 р. [2]. Очолити правління попечитель Київського учбового округу Є. фон Брадке доручив відомому педагогу, інспектору гімназії 69-літньому М. Ф. Берлинському [1, с. 93].

Берлинський був одним із найавторитетніших київських педагогів 20 – 30-х рр. XIX ст. До призначення на посаду голови університетського правління працював інспектором Першої Київської гімназії. У 1833 р. впродовж кількох місяців тимчасово виконував обов'язки начальника Дирекції училищ Київської губернії [19, арк. 1-5]. З огляду на значний авторитет та професійну сумлінність Берлинського йому було доручено очолити Тимчасову комісію з перевезення майна Волинського ліцею із Кременця до Києва, яка діяла з середини червня до кінця липня 1833 р. і припинила існування у зв'язку з приїздом до Києва директора ліцею І. Бокщаніна, котрий перейняв на себе функції управління ліцеєм [23, арк. 43].

Після виходу імператорського указу про заснування в Києві Університету Св. Володимира було створено Тимчасовий комітет у справах Волинського Ліцею, який мав вирішити питання остаточного перевезення майна Кременецького ліцею для використання його на потреби Університету Св. Володимира. Цього разу попечитель знову доручив досвідченому та сумлінному у виконанні службових обов'язків інспектору Київської гімназії Максиму Берлинському очолити цей важливий орган. Про головування в комітеті попечитель повідомив М. Берлинського наприкінці грудня. У щоденнику Берлинського знаходимо відповідний запис, датований 19 грудня 1833 р.: "до Брадке в 6 ч. о. президентствє мнє
© Гончаров О., Петровський А., 2014

там" [14, с. 246]. Наступного дня Берлінський запише: "Я у Брадке в 12 часов спрос за вчерашнее" [14, с. 246] (вочевидь, він намагався з'ясувати суть тих завдань, які попечитель ставив перед комітетом та його головою).

До виконання своїх обов'язків у комітеті М. Берлінський приступив на початку січня 1834 р. Комітет вирішував важливі господарські питання, до яких в першу чергу належало перевезення решти майна ліквідованого ліцею з Кременця до Києва [22].

З початку березня 1834 р. Максим Федорович розпочав головування на засіданнях університетського правління, яке перейняло на себе функції ліквідованого комітету і розгорнуло широку роботу з підготовки Університету до відкриття.

Перше засідання університетського правління відбулось 8 березня 1834 р. У протоколі цього засідання зазначалося: "1834 года марта 8 дня в заседании Временного комитета, управляющего делами Волынского лицея, в коем присутствовали: Председательствующий Комитета Статский Советник Максим Берлинский и член Комитета Петров, попечитель Киевского учебного округа, прибыв в присутствие комитета прочтен им всем на заседании предписанием своим на имя Правления Императорского Университета Св. Владимира, данным от 7-го марта сего года за № 365 предложил Временному комитету, управляющему делами Волынского лицея с сего дня прекратить свои действия, ибо все дела в оном производившиеся должны уже поступить в правление Университета Св. Владимира, которое обязывается действовать на правилах Устава 1833 года декабря 25 дня, предписанных для Правления Университета. Присутствовать в заседаниях имеют: в качестве председательствующего до назначения Ректора и прибытия в Киев Декана Выжевского по прежнему Статский советник Берлинский, Синдиком Петрову, вступив на исполнение возложенных на него обязанностей, Канцелярию Правления поручается образовать ему же Синдику Петрову, который для выиграния времени об избранных им чиновниках обязан войти непосредственно с представлением к Попечителю Киевского учебного округа" [4, арк. 1].

Відповідно до п. 82 розділу XI Статуту Імператорського Університету Св. Володимира, затвердженого 25 грудня 1833 р., функції правління були визначені таким чином: "Все хозяйственные дела по Университету и по Округу поступают в Правление. Правление, заведывая оными, распоряжается согласно со штатами, делает договоры, подряды и выдачи, наблюдая порядок, общими законами предписываемый, и рассматривает все отчеты по части хозяйственной" [8, с. 73].

У згаданому розпорядженні попечителя від 7 березня 1834 р. Є. фон-Брадке поставив перед новоутвореним правлінням низку початкових завдань:

"Образованному на сем основании Правлению поручаю:

1. Вступить во все права и обязанности уставом университета Св. Владимира на правление возложенные. Дирекция училищ вместе с сим предписывается по всем делам по хозяйственной части относится в оное правление.

2. Озаботится отисканием и наймом домов под университет на Печерске или Крещатике, в коих должно считаться до 6-ти зал под аудитории, быть удобному помещению для 20 воспитанников, помещению для ректора и других чиновников, имеющих право на жительство в казенном доме и помещение для Совета Правления Университета.

3. Представит мне предложение о мебели, в коих для первоначального устройства университета

предвидится надобность, а равно и о числе необходимых служителей.

4. Составит инструкцию Директорам училищ о времени и форме срочных сведений, кои они по части хозяйственной должны будут впредь представлять оному правлению и представит ко мне на рассмотрение.

5. Принять в архив дела Волынского лицея по хозяйственной части.

6. Привести в точное исполнение данные мною Временному комитету при его учреждении поручения. Попечитель фон-Брадке" [4, арк. 1-1 зв.].

Упродовж весни-літа 1834 р. члени правління на чолі з Максимом Берлінським активно працювали над поставленими завданнями. Зокрема, особливо копітким питанням виявився пошук приміщень для університету. Цим було доручено займатись синдиком О. Петрову [4, арк. 5]. Наприкінці березня 1834 р. університетське правління уклало контракт про оренду для потреб нового навчального закладу будинків відставного артилерійського капітана Корта, які розташовувалися на Печерську (сучасна вул. Круглоуніверситетська) [4, арк. 542 зв.]. В орендованих приміщеннях університет перебував до відкриття Червоного корпусу у 1842 р.

У квітні 1834 р. було затверджено план заходів з підготовки до урочистого відкриття Київського університету, яке мало відбутись 15(28) липня 1834 року [3].

Загалом, зважаючи на переважно господарські функції правління, саме йому випала нелегка роль у пошуку та приведенні до необхідного вигляду приміщень, підготовці університету до урочистого відкриття та навчального процесу, в тому числі вирішенні питань підбору кадрів, більшу частину яких на перших порах складали викладачі колишнього Кременецького ліцею. Правління забезпечувало їм переїзд до Києва, подавало попечителю клопотання щодо призначення викладачам зарплатні [21, арк. 181-181 зв.].

Дослідник історії Університету Св. Володимира В. Шульгін, характеризуючи початковий період існування закладу, відзначав: "С 16 января по 15 июля 1834 года, ... ровно в течении полугода, местное учебное и гражданское начальство предпринимало меры к приведению в действие высочайших предначертаний касательно образования университета. Меры эти не представляли блестящих результатов, быть может вследствие поспешности они соединены были с некоторыми ошибками, которые оказались впоследствии и имели невыгодное влияние на первоначальную судьбу университета. Тем не менее, они важны, как первые основания важны для капитального здания, трудны, как труден первый шаг в каждом предприятии, особенно если принять во внимание местные обстоятельства края, еще недавно взволнованного смутными событиями 1830 и 1831 годов" [24, с. 50].

У наведеному коментарі вченого міститься досить виважена оцінка діяльності першопочаткових органів університетської адміністрації, зокрема правління, яке в цілому впоралось з покладеними на нього завданнями, однак зіткнулося з численними труднощами, які складно було вирішити через тогочасні обставини.

М. Семеїкін, який досліджував життя та діяльність Берлінського на початку ХХ століття, віддавав належне зусиллям, які визнаний педагог М.Ф. Берлінський доклав для виконання поставлених попечителем Є. фон-Брадке завдань, відзначаючи їх складність та значення для подальшого функціонування університету: "Первоначально комитет (Тимчасовий комітет з питань Волинського ліцею – авт.) занимался разбором архива, т.е. тех бумаг, которые поступили в Киев из Харьковского университета, а затем приступил к подискиванию необ-

ходимых для университета помещений. Вторая задача была необыкновенно трудной, так как свободными домами Киев тогда не был богат, нужно было их искать в самых разных частях города и найдя, путем долгих торгов устанавливать цену, производить ремонт, и т.д. Далее в руки М.Ф. (Максима Федоровича – авт.) сразу передано было крайне сложное хозяйство университета, собственные материальные средства университета в значительной части добывались из недвижимых университетских имений, частью же состояли из ежегодных взносов жертвователей, причем до окончательного своего устройства Киевский университет вел расходы частью в Киеве, а частью еще в Кременце" [10, арк. 61].

М. Семейкін також зазначив, що "учреждение университета, для жизни которого М.Ф. трудился в последние дни своей службы, как бы говорило за то, что полувекковая работа его и других ему подобных не пропала даром, что это они подготовили молодое поколение для высшей науки, они вывели киевское общество из того времени и состояния, когда здесь не было ни одного общественного светского училища". А урочистим актом відкриття університету (15 липня 1834 р.), "...как бы подтверждалось, что необходимая подготовительная работа для жизни университета сделана, что правление выполнило свою первоначальную важную задачу, но М.Ф. продолжал еще работать в университете до конца июля" [10, арк. 61-62].

Протоколи засідань з підписом Берлинського засвідчують те, що після приїзду Максимовича та урочистого відкриття університету він продовжував виконувати свої обов'язки в правлінні і головував на його засіданнях до кінця липня 1834 р. [4, арк. 659-666 зв.]. У щоденнику Максима Берлинського зустрічаємо короткий запис, датований 31 липня 1834 р. "в правлении конец", який є підтвердженням того, що саме в цей момент Максим Федорович припинив свою роботу в Університеті Св. Володимира [14, с. 248].

На засіданні правління під головуванням І. Козачинського, яке відбулось 1 серпня 1834 р., розглядалося подання університетської ради, в якому йшлося про необхідність відповідно до розпорядження попечителя Київського учбового округу № 1605 від 13 липня 1834 р. замінити Берлинського на посаді голови правління М. Максимовичем, а також ввести до складу правління декана В. Вижевського, що й було прийнято до виконання [4, арк. 664-664 зв.]. Берлинський же, відповідно до рішення попечителя округу, мав залишатися на посаді інспектора Першої Київської гімназії, як зазначалося, – "до особого распоряжения" [4, арк. 664]. Це, з огляду на його поважний вік та реформаторські прагнення Є. фон-Брадке, означало, що незабаром вченому доведеться залишити службу та відправитися на заслужений відпочинок.

Значний інтерес становлять взаємини М. Берлинського і попечителя Київського учбового округу Є. фон-Брадке. Зазначимо, що склалися вони непросто, як це ілюструють записи у щоденнику Максима Берлинського [14] та автобіографічні спогади Єгора фон-Брадке [18]. Значною мірою протиріччя зумовлювалися різницею у віці, професійними підходами, поглядами на існуючі в той час проблеми.

Для досить молодого попечителя учбового округу (на момент приїзду до Києва фон-Брадке було 37 років – авт.), до того ж з військовим минулим, літній інспектор Київської гімназії був уособленням застою в системі гімназійної освіти Києва, тому фон-Брадке домігся поступового відходу Берлинського від справ, про що писав у своїх "Автобиографических записках": "Между тем я искал людей, делал некоторые предварительные

распоряжения, чтобы при благоприятнейшей обстановке привлечь более годных людей и продолжал посещать гимназию. Заступая место директора и инспектора, прилежно наблюдая за преподаванием и руководя им. Старого директора я попросил отдохнуть и, чтобы не огорчать его, поручил его сыну, бывшему учителем, исполнять мои приказания по гимназии. Инспектора назначил я в председатели одной комиссии (Тимчасова комісія у справах Волинського ліцею – авт.), и таким образом мне по крайней мере никто не мешал вести дело в ином направлении" [18, с. 275].

Водночас доручення саме Берлинському головувати спочатку в Тимчасовій комісії, потім у Тимчасовому комітеті, що створювалися для вирішення питань, пов'язаних з Волинським ліцеєм, і, нарешті, головування в правлінні Університету Св. Володимира, на нашу думку, свідчать про високий рівень довіри попечителя до літнього та досвідченого педагога Максима Берлинського і значні надії, які фон-Брадке покладав на професійну сумлінність та досвід Берлинського, і які останній, вочевидь, виправдав.

Після закінчення головування Максима Федоровича Берлинського в правлінні Університету Св. Володимира його служба йшла до завершення. Записи в щоденнику Берлинського, датовані 28 і 31 серпня 1834 р. ("у ректора там Брадке, он мне много об отставке", "по записке у Брадке поздо об отставке" [14, с. 249]), свідчать про те, що Брадке часто розмовляв з Берлинським про його відставку і готував останнього до цього. Водночас він потурбувався про те, щоб заслуги педагога були належним чином оцінені, в першу чергу у вигляді достойної пенсії.

Вихід статського радника Берлинського на заслужений відпочинок відбувся 30 жовтня 1834 р., коли педагогу виповнилося 70 років. Нагородою за його старання 45-річну працю на педагогічній ниві стала пенсія розміром 2280 руб. асигнаціями [20]. А за сумлінну роботу в правлінні Університету Св. Володимира педагог отримав подяку від Дирекції училищ Київської губернії, яку було занесено до його формулярного списку [6, арк. 1-2].

Після відходу від університетських справ Максим Федорович не поривав зв'язків з Київським університетом, підтримував контакти з університетськими викладачами, зокрема в щоденнику, який він вів до 1845 р., часто можна зустріти формулювання "університетские", яке Берлинський використовував, коли писав про свою участь в зустрічах та спілкуванні в колі університетських викладачів [14, с. 248, 249].

Максим Федорович неодноразово навідувався до університету, що знову ж таки підтверджують цитати з його щоденника. Наприклад, записи, датовані 15 липня 1838 р. ("Я в университете на акт..." [14, с. 234]) та 15 липня 1839 р. ("В университете акт" [14, с. 235]), є свідченням того, що Берлинський був присутній на урочистостях, присвячених річниці відкриття університету. Згадки про університетські урочистості трапляються в його щоденнику досить часто. Останнє повідомлення Берлинського про візит до університету датується 27 серпня 1844 р. (запис "Я в университете" [14, с. 238]).

Дружні відносини склалися у Максима Федоровича з першим ректором Михайлом Максимовичем [15]. Крім службових контактів їх об'єднував науковий інтерес, що виник на ґрунті зацікавлень історичними дослідженнями. Свідченням цього є листування двох вчених, обмін науковою періодикою, інколи – відвідини. Період найбільш інтенсивного спілкування Берлинського з Максимовичем припадає на 1834-1838 рр., що доводять листи, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського [9] та записи у щоденнику Максима Федоровича Берлинського [14]. Реко-

нструкція взаємин М. Берлінського та М. Максимовича на основі аналізу матеріалів епістолярної спадщини вже була предметом дослідження у відповідній публікації одного із авторів цієї статті [15].

Останні роки свого життя престарілий Максим Федорович Берлінський доживав у колі родини. Помер він у січні 1848 р. на 84-му році життя. Після смерті Берлінського Михайло Максимович написав про свого старшого колегу/товариша: "...смиранный труженик науки жил уединенно в своем дому возле того места, где был некогда Кловский монастырь... Там Берлинский в последние годы жизни, сам был, можно сказать, живою древностью Киева" [13, с. 40]. З цих слів можемо відтворити в уяві останні роки життя людини, яка 180 років тому була в числі тих, хто закладав перші цеглини у фундамент Київського університету.

Список використаних джерел

1. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского Университета Св. Владимира / по поручению Совета Ун-та Св. Владимира. Т. 1. Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. – К.: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1884. – 674 [43] с.
2. Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 370, спр. 9.
3. Тамо само, ф. 16, оп. 370, спр. 80.
4. Тамо само, ф. 16, оп. 465, спр. 1967.
5. Тамо само, ф. 108, оп. 1, спр. 1.
6. Тамо само, ф. 108, оп. 3, спр. 53.
7. Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://eu.univ.kiev.ua>
8. З іменем Святого Володимира: У 2 кн. – Кн. 1. / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський – К.: Заповіт, 1994. – 398 с.
9. Інститут рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, спр. 5117-5120. (Листи М. Берлінського до М. Максимовича).
10. Тамо само, ф. 175, спр. 1047.

А. Гончаров, канд. ист. наук, доц.,

А. Петровский, студ. магистратуры

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

М.Ф. БЕРЛИНСКИЙ И КИЕВСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

В статье выясняется роль известного педагога и исследователя истории города Киева М.Ф. Берлинского в организации работы первоначального правления Императорского Университета Св. Владимира. Значительное внимание уделяется мероприятиям, которые осуществляло правление во главе с Максимом Берлинским в подготовке университета к его торжественному открытию.

Ключевые слова: М.Ф. Берлинский, Императорский университет Св. Владимира, университетское правление.

A. Goncharov, Ph. D. in History, Associate Prof.,

A. Petrovskiy, Master Stud.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MAKSYM F. BERLYNSKYI AND KYIV UNIVERSITY

The article highlights the role of famous educational specialist and explorer of the Kyiv's history Maksym F. Berlynskyi when organizing the first Board of St. Volodymyr Imperial University. Considerable attention is given to measures which the Board directed by M. Berlynskyi realized in preparation the University to the ceremonial opening.

Key words: M. Berlynskyi, St. Volodymyr Imperial University, university Board.

УДК 39:34.712/714-032.5(477.43/44) "19/20"

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України, Київ

В. Іванчишен, асп.

ІСТОРИЯ КАМЕНОТЕСНОГО ПРОМИСЛУ НА ПОДІЛЛІ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

В статті проаналізовано історіографію досліджень каменотесного промислу на Поділлі, охарактеризовано їх головні віхи та рівень наукової розробки галузі історії каменотесного промислу в даному регіоні.

Ключові слова: каменотесний промисел, історіографія, Поділля.

Постановка проблеми. Наукова розробка історії системи ремесел і промислів залишається актуальною в сучасній етнологічній науці України. В традиційній матеріальній культурі, поряд із основними, вагоме місце належить допоміжним заняттям селян, серед яких чільне місце посідає каменотесний промисел. Його особливістю є вузько регіональне поширення, пов'язане з наявністю,

11. Історія Київського університету: монографія / І.В. Верба, О.В. Вербовий, Т.Ю. Горбань та ін.; кер авт. кол. В.Ф. Колесник. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. – 895 с.

12. Короткий В.А. Михайло Максимович та освітні практики на Правобережній Україні в першій половині XIX століття / В.А. Короткий, С.Г. Біленький / – К.: ВЦ "Київський університет", 1999. – 388 с.

13. Максимович М. А. Поминка о М. Ф. Берлинском // Временник Московского Общества истории и древностей. – 1850. – Книга V. – С. 39-40.

14. Москальов Д.В. Із щоденника київського історика Максима Берлінського / Д. В. Москальов // Архіви України. – 2014. – № 3 (291). – С. 205-250.

15. Петровський А.І. Взаємини Максима Берлінського та Михайла Максимовича (за матеріалами епістолярної спадщини) / А.І. Петровський // Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка та 250-річчю від дня народження Максима Берлінського (Київ, 27 березня 2014 р.) / Редкол.: О.П. Реєнт (голова), В.П. Капелюшний, О.П. Гончаров, Н.В. Терес. – К.: ПП "Фоліант", 2014. – С. 109-115.

16. Ректори Київського університету. 1834–2006 / В.В. Скопенко, В.А. Короткий, Т.В. Табенська та ін. – К.: Либідь, 2006. – 336 с.

17. Сборник постановлений по министерству народного просвещения : [В 3-х т.]. – 2-е изд. – СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1875 – 1876. – В 4-х т. – Т. 2 : Царствование императора Николая I. 1825-1855 г.: Отделение 1-е : 1825-1839 г. – 1875. – 1576 стб.

18. Фон-Брадке Е. Автобиографические Записки сенатора Е.Ф. фон-Брадке // Русский архив: Историко-литературный сборник. – М.: Тип. В. Грачева и Ко, 1875. – Выпуски 1-4. – С. 269-306.

19. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф.707, оп. 1, спр. 2.

20. Тамо само, ф. 707, оп. 1, спр. 92.

21. Тамо само, ф. 707, оп. 1, спр. 589.

22. Тамо само, ф. 707, оп. 1, спр. 592.

23. Тамо само, ф. 707, оп. 87, спр. 5.

24. Шульгин В.Я. История университета Св. Владимира / сочинение Виталия Шульгина ординарного проф. ун-та Св. Владимира; [сост. Виктор Короткий]. – Репринтное изд. – Киев : Либидь, 2011. – 230, ХХХVI с. : ил. – Вых. дан. ориг.: Санкт-Петербург : В типографии Рюмина, 1860.

Надійшла до редколегії 11.09.14

рнігівська та Херсонська області. Особливої уваги заслуговують території сучасних Вінницької і Хмельницької областей, в яких навіть сьогодні наявний асортимент кам'яних виробів у господарському житті селян. Варто відзначити також проведення щорічних каменотесних пленерів, які відроджують забуті технології майстрів і популяризують традиційну культуру українців. Однак, це неможливо без ґрунтовного наукового дослідження каменотесного промислу на східному Поділлі, і насамперед, окреслення кола вже наявних на сьогодні наукових праць присвячених даній темі.

Зазначимо, що історіографічна база досліджень каменотесного промислу на території Поділля є незначною, що зумовлює необхідність та актуальність подальших студій. Той факт, що на сьогодні існують лише поодинокі розвідки, які розкривають сутність та історію каменотесного промислу на Поділлі, засвідчує, що історики та етнологи приділяли недостатню увагу промислу обробки каменю, який протягом тривалого історичного періоду займав чільне місце в системі життєзабезпечення селян Поділля.

Формулювання цілей статті. Метою даної розвідки є з'ясування та характеристика основних аспектів історіографії досліджень каменотесного промислу на Поділлі.

Виклад основного матеріалу. Обробка каменю, як матеріалу, сягає найдавніших часів. Дискусійним до сьогодні залишається питання хронології та характеру трансформації обробки каменю на каменотесний промисел як допоміжне заняття селян, що передбачав виготовлення і збут виробів.

Для визначення історичних паралелей виникнення та генези розвитку каменотесного промислу на Поділлі цінним є науковий доробок археолога П. Хавлюка. Він у 70-80-х рр. ХХ ст. вів полеміку з іншими науковцями довкола проблеми особливостей виготовлення і складу кам'яних жорен на території Вінницької області в часи Давньої Русі (V-XII ст.), довівши при цьому широке розповсюдження кам'яних жорен на Русі шляхом мінової торгівлі, що дає змогу робити висновок про зародження і становлення обробки каменю як промислу саме в цей період [8, с. 34-41].

Відомості з історії каменотесного промислу знаходимо в монографії визначного українського історика О. Компан "Міста України у другій половині XVII ст.", в якій авторка фіксує наявність ремісничих професій жорновиків, каменотесів, будівничих в XVII ст., що дозволяє зробити припущення про значну історичну тяглість та еволюцію промислу [8, с. 173, 175, 202].

В 40-х рр. XIX ст. починається дослідження соціально-економічного та культурного розвитку регіону Поділля царським урядом. Потреба в цьому диктувалась необхідністю використання ресурсів Поділля, що дісталося Російській імперії від колишньої Речі Посполитої. В 60-х рр. XIX ст. створюються Подільський статистичний комітет і Подільський історико-археологічний єпархіальний комітет, завдання яких полягали в усесторонньому дослідженні Подільського краю. Результатом їх роботи стало видання "Обзор Подольской губернии", 12 випусків "Трудов" статистичного комітету, "Подольских епархиальных ведомостей" і "Экономической жизни Подольи" [9, с. 78-79; 10, с. 94-95]. Безумовно, головною заслугою вказаних організацій є збір і фіксація етнографічного матеріалу.

Найбільш значимим і плідним в нагромадженні матеріалів з історії промислу є період кінця XIX – початку XX ст., упродовж якого подільська земська адміністрація на вимогу імперського уряду ініціювала "кореспондентські дослідження" ремесел та промислів на Поділлі.

Найвагомішою з них є розвідка Ю. Александровича "Каменотесы-кустари в Подольской губернии". Попри те, що дана етнографічна праця має описовий характер, вона є унікальною, з огляду на те, що є першим узагальнюючим дослідженням з історії і техніки каменотесного ремесла краю. Окрім того, Ю. Александрович подав стислий екскурс з історії каменотесного ремесла на Поділлі. Початок виготовлення кам'яних виробів дослідник датує XIV ст., про що, на його думку, свідчать численні написи, герби і девізи, висічені на кам'яних карнизах, сходинках, плитах будівель. Завдяки Ю. Александровичу етнологічній науці стали відомі центри каменотесного промислу, що існували в Ямпільському повіті, зокрема у селах Русаві, Дзигівка, Мервинця, Букатинці і Бандишівці [1, с. 465-501].

В руслі "кореспондентського дослідження", ініційованого земством, слід відмітити працю А. Прусевича "Обзор данных о кустарных промыслах Подольской губернии". В ній дослідник поставив собі за мету дати повну картину системи ремесел та промислів на Поділлі. Цінність даної розвідки полягає в тому, що на основі статистичних даних про кількість дворів та число кустарів автор виокремив місце обробки каменю серед інших ремесел, наголосивши на локальному характері даного промислу. Піком розвитку каменотесного ремесла автор вважає початок – середину XIX ст., мотивуючи це наявністю розвиненої технології, значною кількістю майстрів і центрів промислу та широким ринком збуту (Київщина, Херсонська губернія та Крим) [7, с. 37-49].

Важливе значення для наукової розробки історії обробки каменю на Поділлі має історико-географічний нарис Д. Григор'єва-Нашого, зокрема висновок автора про те, що каменотесний промисел мав домашній характер, тобто виготовлені предмети не продавали, а встановлювали на своїх подвір'ях. Хоча розвідка має переважно етнографічно-описовий характер, утім в ній знаходимо важливі висновки, що є на сьогодні унікальним джерелом з історії промислу [2].

Протягом XX ст. каменотесний промисел втратив свою значимість в системі життєзабезпечення і господарського укладу подільян, а тому цілеспрямовано не досліджувався. Із сучасних студій варто відмітити розвідки В. Косаківського та З. Гудченко, які за результатами експедицій, проведених протягом 2000-2008 рр., зафіксували наявність каменотесного промислу в селах Ямпільського та Томашпільського районів Вінниччини в наш час [3, 85-92; 5, с. 54-56; 6, с. 95-122].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, історіографічна база наукової розробки каменотесного промислу є недостатньою. Епізодичні відомості знаходимо в працях істориків, що займались переважно економічною історією. Можемо констатувати, що найбільш плідним був збір матеріалів протягом XIX – початку XX ст. За допомогою створених російським урядом установ було зібрано, систематизовано і опубліковано значний масив етнографічного матеріалу. Перші праці дослідників з історії каменотесного промислу мають особливе значення, адже розкривають відомості з перших уст та висвітлюють методологічний інструментарій кінця XIX – початку XX ст.

Список використаних джерел

1. Александрович Ю. Каменотесы-кустари и ремесленники Подольской губернии // Кустарные промыслы Подольской губернии. – К., 1916. – С. 465-501.
2. Григор'єв-Наш Д. Поділля. Географічно-історичний нарис. – Кам'янець-Подільський, 1918.
3. Гудченко З. Бушанські мури // Буша: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Бушанської сільської ради / За наук. ред. В. Косаківського. – Вінниця, 2009.

4. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. – К., 1963.
 5. Косаківський В. Ремесла, промисли та народні майстри // Овдична Русава (етнографія та фольклор с. Стіна на Поділлі). – Вінниця, 2003.
 6. Косаківський В. Ремесла, промисли та допоміжні види господарства // Буша: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Бушанської сільської ради / За наук. ред. В. Косаківського. – Вінниця, 2009.
 7. Прусевич А. Обзор данных о кустарных промыслах Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1913. – № 13. – С. 37-49.

8. Хавлюк П. До питання про виготовлення жорен у Давній Русі // Археологія: Зб. наук. ст.: Вип.9. – К., 1973. – С. 34-41.
 9. Чаговець Т. Основні віхи в історії культури каменю на Вінниччині // Тези доп. 10-ї Вінницької обл. іст.-краєзн. конф. 6 вер. 1991 р. – Вінниця, 1991. – С. 78-79.
 10. Ющенко О. Народні промисли та ремесла Поділля: історико-етнографічні дослідження краю XIX-XX ст. // Народна творчість та етнографія. – 2008. – №5. – С. 92-98.

Надійшла до редколегії 12.09.14

В. Иванчишин, асп.

Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М.Т.Рыльского НАН Украины, Киев, Украина

ИСТОРИЯ КАМЕНОТЕСНОГО ПРОМЫСЛА НА ПОДОЛЬЕ: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

В статье проанализирована историография исследований каменотесного промысла на Подолье, дается характеристика этапности и уровня его научной разработки

Ключевые слова: каменотесный промысел, историография, Подолье.

V. Ivanchyshen, Graduate Student

Institute of Arts Criticism, Folkloristics and Ethnology National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine

HISTORY OF STONEMARK IN PODILLYA: HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

The historiography of the researches of stonework in Podillya is analyzed in the article, craft's main stages and level of scientific development in this region were characterized.

Keywords: stonework, historiography, Podillya.

УДК 373-055.2:94(47) "18"

М. Кондратюк, асп.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси

ВИХОВНІ ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ ПОКАРАННЯ У ЖІНОЧИХ ГІМНАЗИЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КІНЦЯ ХІХ СТ.

У статті висвітлюються основні методи та способи виховання учениць у середніх навчальних закладах Росії наприкінці ХІХ ст.

Ключові слова: жіноча освіта, гімназії, виховання, Міністерство народної освіти, Російська імперія.

На початку ХХ ст. питання виховання та освіти стають об'єктами обговорення в суспільстві. Реформування жіночої гімназійної освіти проходило в непросту для Російської імперії історичну епоху. В умовах модернізації економіки та соціальної сфери перед урядом Миколи II постала необхідність вирішення абсолютно нових проблем. Застарілі методи виховання не відповідали останнім педагогічним нововведенням та іноді суперечили тогочасному законодавству. Тілесні та моральні покарання гімназисток почали викликати занепокоєння батьків й незадоволення з боку гімназисток. Тому Міністерство народної освіти (далі – МНО) йде на пошуки компромісу та запроваджує нові методи виховання.

Метою статті є аналіз організації, змісту, форм і методів виховання та покарання учениць жіночих гімназій та теренах Російської імперії наприкінці ХІХ ст.

Серед сучасних істориків, які займаються вивченням даного питання, привертають до себе увагу публікації Котлової Т. Б., Сухенко Т. В., Дніпрова Е. Д., Усачової Р. Ф., що розкривають різні аспекти історії жіночої освіти [1; 7].

Гімназія надавала закінчену середню освіту та готувала до вступу в університет. Навчальний курс включав у себе: російську мову, арифметику, географію, природознавство, акорд Божий, історію, географію, природознавство, арифметику, геометрію, французьку та німецьку мови (у деяких навчальних закладах за вибором гімназисток), орфографію, малювання, співи, жіноче трудове навчання і танці. Іноземні мови були обов'язковим предметом, і тому за їх вивчення вносилися додаткова плата. Закінчивши педагогічне відділення гімназії, учениці отримували свідоцтво "домашньої вчительки".

Організація та зміст навчально-виховного процесу у жіночих гімназіях ХІХ – початку ХХ ст. регламентували-

ся відповідними документами – статутами та положеннями. За цей час МНО видало декілька статутів, що регулювали внутрішній порядок середніх навчальних закладів: "Статут гімназій та училищ повітових і парафіяльних, які перебували у відомстві університетів: Санкт-Петербурзького, Московського, Казанського та Харківського" від 1828 р.; "Статут гімназій і протогімназій Міністерства Народної Освіти" від 1864 р.; "Статут гімназій і протогімназій Міністерства Народної Освіти" від 1871 р. Така часта зміна одного статутного положення іншим була обумовлена внутрішніми та зовнішніми чинниками суспільства. Статути та положення гімназій повністю контролювали внутрішнє та зовнішнє життя вихователів та гімназисток [10].

Статути наголошували на тому, що гімназії необхідні для гідного виховання молодих людей, котрі не мають наміру або не можуть продовжувати навчання в університетах, і тому всі виховні засоби є виправданими. Також зазначалося, що педагоги мали обирати час для проведення виховних бесід, коректно робити свої настанови та поради, повинні вміти іноді бути поблажливими й суворими, але ні в якому разі не проявляти слабку силу волі. Викладачі зобов'язувалися займатися не тільки з вибірконими учнями, але особливо звертати увагу на тих учениць, які не встигали [11].

Для успішності навчального процесу вводилися педагогічні ради, що склалися з директора, інспектора та старших вчителів гімназії. Їх головною метою було "удосконалення методів викладання та утвердження доброї моральності між викладацями" [2, с. 48-49].

У циркулярі МНО інспекторам навчальних округів від 19 листопада 1864 р. роз'яснювалося, що "незважаючи на тісний зв'язок між викладанням і вихованням,

останнє має свої особливі завдання, для виконання яких існують особливі способи і заходи" [8, с. 38]. Головним фактором виховання була орієнтація гімназисток на високі ідеали та життєві цінності. Викладачі вимагали, аби гімназистки акуратно виконували запропоновані завдання, при цьому опановуючи певну систему знань, а також прагнули по можливості проявляти творчий підхід до навчальної діяльності. Старання та уважність учениць, їх поведінка оцінювалися, як і успішність, під час навчального процесу. Кожна витівка та непокоря викладачу фіксувалися у спеціальній обліковій книзі (її іноді називали кондуктивною книгою), а далі на педагогічній нараді обговорювалися методи покарання. У цих книгах вихователі вказували не лише дату, дані про дівчачі витівки, а й міри покарання. На кожну ученицю відводився окремий лист, в якому було три графи: "поведінка", "міра виправлення", "корисність цих заходів" [6]. Власне покарання обирали згідно із статутом та положенням гімназії, що утверджувались МНО.

Слід поетапно розібратись в тому, як данні нормативні документи вплинули на виховний процес у гімназіях. Згідно зі статутом від 8 грудня 1828 р. офіційно дозволялося застосування різок як методу покарання для гімназисток початкових класів. Виховні дії відповідали положенням статуту та погоджувались на вченій раді. Зокрема, у § 203, 204 та 205 перераховані виправні заходи в наступному порядку: 1. догана, 2. приниження, 3. позбавлення місця в класі, 4. зазначення прізвища на чорній дошці, 5. перебування в замкнутому класі (карцері), 6. покарання різками (лише для учениць початкових класів) або виключення з гімназії. Статут пояснює, що три перші заходи виправлення можуть бути застосовані вчителем або інспектором, четвертий й п'ятий – тільки директором, а останні рішення приймалися виключно радою гімназії. Нагляд за виконанням покарання доручався інспектору [4].

Найпопулярнішим методом покарання була догана, що видавалась ученицям за лінощі та непокору викладачу. За три догани могли позбавити місця в класі – змусити гімназистку весь день простояти в закутках. За несистематичні виконання обов'язків могли винести покарання різками (для молодших учениць) або виключити з гімназії.

Вже з 1838 р. фізичні покарання були введені для всіх учениць. Вважалось, що тілесні покарання дають змогу краще донести інформацію та засвоїти певний матеріал. Також покарання різками мало на меті виховну ціль.

Уряд навіть випустив департаментський циркуляр про застосування різок з метою доброї турботи про поведінку майбутніх громадян Російської імперії. Так, у "Наставленні о заготовленні і употребленні розог..." говориться: різки повинні складатися з тонких 10-15 березових прутів довжиною 90 см. Вони мають бути перев'язані в трьох місцях тонкою мотузкою. Після десяти ударів різки визнавалися непридатними до подальшого вживання їх слід було замінити іншими. Заготовлені різки намагалися зберігати в сирому місці, аби вони залишалися гнучкими [9, с. 54-55].

Видача дозволу на покарання всіх учнів навчальних закладів викликала обурення у деяких представників педагогічних кіл. Наприклад, Пирогов М. І. не погоджувався з такою мірою покарання та стверджував, що хороша дисципліна є однією з найголовніших умов успіху навчання та морального виховання. Він засуджував режим, який панував у навчальних закладах того часу. У своїй статті "Нужно ли сечь детей, и сечь в присутствии других детей?" (1858), він принципово засудив тілесні покарання юнацтва та доводив, що застосування різок антипедагогічно і має бути скасоване [13, с. 45].

У деяких гімназіях замість покарання різками викладачі дуже сварили дітей та били їх руками. Приміром, у Тюмені один законовчитель сильно бив ученицю по вухах та смикав за волосся, і так сильно вдарив по голові, що виступила кров [3].

Після скасування кріпацтва уряд вирішив відмінити тілесні покарання указом 17 квітня 1863 р. Головними ініціаторами нового закону були князь Орлов М., сенатор Ровинський Д. та військовий міністр Мілютін Д. Посилаючись на християнські цінності, вони стверджували, що тілесні покарання діють руйнівно на народну моральність; заважають розвитку особистості; не відповідають ні гідності людини, ні нормам законодавства.

Згідно зі "Статутом гімназій та протогімназій Міністерства Народної Освіти" від 1864 р. тілесні покарання були замінені моральними. Такі зміни були сприйняті позитивно педагогічними колами та викликали схвальне ствердження серед учнів та студентства.

Наприклад, для тих гімназисток, які не відвідали певної кількості занять, передбачалося "призначення пропущених уроків у святкові чи недільні дні". За запізнення гімназистки отримували догану чи запис у спеціальний журнал із позначкою "вельми ледачі" [5, с. 224]. Найсуворішим покаранням було позбавлення права вступу до іншого навчального закладу.

Для виховання та підтримки дисципліни у гімназіях проводились релігійні читання та духовні на побутові теми. На таких читаннях гімназистки могли поділитись своїми думками та отримати корисні поради від старших жінок щодо сімейних та побутових ситуацій. Як винагороду за зразкову поведінку дівчата могли у супроводі вихователя відвідати театр чи виставу. У літній період дівчатам організовували екскурсії, читання та малювання на природі.

На початку ХХ ст. викладачі ставили цілі виховати не тільки обізнаних молодих дівчат, а й порядних громадян із високими цілями та ідеалами.

Отже, можна зробити висновок, що основна мета гімназій – виховувати міцних тілом і духом, патріотичних та водночас жіночних та хазяйновитих дівчат, які цілком були готові до сприйняття наук у вищих навчальних закладах або могли бути вельми успішними викладачами та домашніми учительками. Аби контролювати та направляти виховний процес у відповідне русло МНО запровадило норми покарання та правила виховання гімназисток, які регламентувались статутами та положеннями навчальних закладів.

Список використаних джерел

1. Днепров Э.Д., Усачева Р.Ф. Среднее женское образование в России. – М.: Дрофа, 2009. – 275 с.
2. Дореволюционная гимназия: Содержание и организация обучения. [Текст] / Сост.: М.В. Богуславский. – М.: Педагогический поиск, 2000. – 160 с.
3. Жбанков Д.Н. О телесных наказаниях в начальных школах // Нижегородский сборник. – СПб., 1905. – С. 174 – 190.
4. Захаров А.В. Историческая записка о Владимирской губернской гимназии за время 1833-1904 годов // Труды Владимирской ученой архивной комиссии. – Владимир, 1906. – С. 50 – 59.
5. Зеленецкий П.П. Исторический очерк первой Пензенской гимназии с 1804 по 1871 г. – Пенза: Губернская типография, 1889. – 224 с.
6. Козлова Г.Н. "Образ жизни" отечественной гимназии конца XIX – начала XX в. // Педагогика. – 2000. – № 6. – С. 71 – 77.
7. Котлова Т.Б. Гимназистки на рубеже XIX – XX веков: духовные ценности и идеалы // Женщины в российском обществе. – 2000. – № 2. – С. 10 – 16.
8. Львов Д.М. Историческая записка о Казанской 2-й гимназии с 1876 по 1885 г. / По поручению пед. совета сост. Д. Львов. – Казань, 1885. – 178 с.
9. Степанов В. Курские исторические миниатюры. – Курск: МУ "Издательский центр ЮМЭКС", 2009. – 144 с.
10. Уставы гимназий и училищ уездных и приходских, состоящих в ведомстве университетов: Санкт-Петербургского, Московского, Казанского и Харьковского. [Электронный ресурс]. –Режим доступа: www.teacher.fl.ru.
11. Устав гимназий и училищ уездных и приходских, состоящих в ведомстве Университетов: С.Петербургского, Московского, Казанского

и Харьковского (8 декабря 1828 г.) // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. II. – Т. III. – СПб., 1885.

12. Шубкин Н.Ф. Повседневная жизнь старой русской гимназии (Из дневника словесника Н.Ф. Шубкина за 1911–1915 годы). – СПб., 1998. – 667 с.

13. Щербаков И.М. Николай Иванович Пирогов в роли попечителя Киевского учебного округа // Празднование столетия со дня рождения Н.И. Пирогова в Киевской 1-й гимназии. – К.: Изд. Киевской 1-й гим., 1911. – С. 19-53.

Надійшла до редколегії 15.09.14

М. Кондратиук, асп.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси, Україна

ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА И МЕТОДЫ НАКАЗАНИЯ В ЖЕНСКИХ ГИМНАЗИЯХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ КОНЦА XIX ВЕКА

В статье освещаются основные методы и способы воспитания учениц в средних учебных заведениях в конце XIX в.

Ключевые слова: женское образование, гимназии, воспитание, Министерство народного образования, Российская империя.

M. Kondratiuk, Graduate student

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

EDUCATIONAL TOOLS AND METHODS OF PUNISHMENT IN THE GIRLS' SCHOOL OF THE RUSSIAN EMPIRE IN LATE XIX CENTURY

The article highlights the Purchase of methods and techniques of education pupils in secondary schools in the late XIX century.

Key words: female education, high school, education, Ministry of Education, Russian Empire.

УДК 378.4(477-25):342.534(47) "1906/1917"

О. Коник, д-р іст. наук, проф.
Херсонський державний університет, Херсон

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ЖИТТІ ДЕПУТАТІВ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ВІД УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ

У статті розглядається місце Київського університету в житті групи депутатів Державної думи Російської імперії від українських губерній, подається їх персональний склад, основні соціокультурні характеристики та ступінь причетності до alma mater.

Ключові слова: Державна дума, Російська імперія, Київський університет, депутати, українські губернії.

Метою повідомлення має стати створення соціокультурної характеристики групи депутатів Державної думи Російської імперії, обраних від українських губерній, у житті яких тією чи іншою мірою був присутній Київський університет Св. Володимира. Для її реалізації буде зроблено первісний, базований в основному на опублікованих джерелах, розгляд складу групи за основними характеристиками, притаманними просопографічному аналізу біографічного матеріалу, з'ясовано ступінь причетності до університету – тільки навчання, навчання і робота, тільки робота і т. ін. Вирішення цього завдання сприятиме формуванню нового інформаційного блоку для подальшого вивчення питань соціальної і політичної історії України у складі пізньоімперської Росії, дозволить наблизитись до розв'язання актуальної для сучасної гуманітаристики та соціальних наук проблеми пов'язань і взаємозв'язків [1, с. 124].

Російські імператорські університети є далеко не новою історіографічною проблемою, яка має ґрунтовні узагальнення в українській історичній науці [8]. Активно розробляється в Україні й думська проблематика, і тут також є вже певні узагальнення [5]. Університетська тема переплітається з думською у спогадах депутатів [1; 4]; різні складові причетності університетів до життя суспільства знаходяться в центрі уваги редакцій наукових збірників, організаторів міжнародних наукових конференцій та ін. [9; 10]. Окремі напрямки діяльності представників професорського корпусу в Думі, у т. ч. відомого київського історика, професора Івана Лучицького, висвітлювалися й автором цих рядків [6; 7]. Розгляд проблеми у запропонованому вище аспекті в літературі не зустрічався, що дозволяє зробити її предметом нашого повідомлення.

Джерельна база для висвітлення теми є цілком достатньою. Основою для просопографічних побудов слу-

гують статті про кожного з депутатів, розміщені в сучасній спеціалізованій енциклопедії [2]. У них акумульовано матеріали з основної дореволюційної довідкової літератури [11] та російські архівні матеріали. Ці енциклопедичні довідки, попри окремі недоліки, на сьогодні є найбільш авторитетним опублікованим систематизованим біографічним джерелом про думських депутатів.

У результаті проведеного контент-аналізу біографічних статей [2, с. 32-727] вимальовується наступна картина. Число депутатів, чий життєвий шлях тією чи іншою мірою був зв'язаний з університетом Св. Володимира, – 40 осіб (із загального числа 382 депутати від українських губерній протягом роботи Думи чотирьох скликань 1906-1917 рр.). За ступенем заангажованості в університетські справи найтипівіші характеристики такі: більшість (26 депутатів) навчалися й отримали повну освіту тільки у Київському університеті. Решта мали різні варіанти стосунків з університетом. Найпоширеніші комбінації: закінчили спочатку університет, а потім ще якісь вищі навчальні заклади, як це зробили першодумці Байдак і Локоть (узагальнені характеристики названих тут і далі депутатів див. [5, с. 393-432]). Навчалися, але не закінчили курсу (Здановський, Іоллос, Смельянов, Штейнгель, з них перші двоє – виключені за політичними мотивами). Були й інші життєві ситуації: коли починали освіту в Києві, а закінчували в інших містах або навпаки, чи навчалися у вишах кількох міст (Імшенецький, Кіх, Шемет, Яснопольський). Можна назвати найпоширеніші, крім Києва, університетські центри в імперії, де навчалися чи працювали майбутні депутати: Санкт-Петербург, Москва, Одеса, Харків; місцем захисту дисертацій або роботи могла бути Казань; за кордоном – переважно європейські столиці [6]. Хтось відвідував заняття як вільний слухач (Прісецький, Чижевський), хтось закінчив університет і в подальшому став

його викладачем (Богданов, Лучицький, Яснопольський). Був випускником медичної академії в Петербурзі, але професорське визнання отримав саме у Київському університеті волинянин Рейн.

Найпопулярнішим серед майбутніх депутатів, особливо з дворян-землевласників та селян, був *юридичний факультет* університету: його закінчили чи навчалися певний час 15 депутатів. Із них лави думських депутатів 1-ї Думи поповнили п'ятеро (Біляшевський, Вязлов, Заболотний, Понятовський, Яснопольський), 2-ї – троє (Богословський, Масленников, Шульгін), 3-ї – також троє (Бубнов, Скоропадський, Червінський), і 4-ї – четверо (Вишневський, Жилін, Кринський, Савченко). При цьому Шульгін обирався в Думу тричі, Скоропадський – двічі.

Другим за представленістю в думському середовищі був *медичний факультет*, з яким пов'язані студентські роки, а для більшості й майбутні фахові заняття, восьми осіб. Це депутати 1-ї Думи Червоненкіс та Іоллос, 2-ї – Ємельянов, Хорват і Рейн, та 3-ї – Проценко, Пташевський і Родіонов. Рейн був обраний ще й у 4-ту Думу, хоч і не відбув там повної каденції у зв'язку з призначенням на урядову посаду, несумісну зі статусом депутата.

Однаковою кількістю – по чотири депутати – представлені *фізико-математичний* (включно з його природничим відділенням) та *історико-філологічний* факультети. Перший був присутнім у біографіях депутатів 1-ї Думи Шемета і Штейнгеля, та депутатів 3-ї й 4-ї Думи Богданова і Кіха. Відвідував лекції на природничому відділенні й першодумець Павло Чижевський, але як вільний слухач. Випускником, а потім і професором цього ж відділення був Богданов; для решти фізико-математичний факультет з різних причин став тимчасовим осідком. Більш стабільними були роки навчання студентів історико-філологічного факультету. Цікаво, що вони поповнили Думи більш пізніх "консервативних" скликань: 3-ї (Балакєєв, Гордієвський, Лучицький) та 4-ї (Полунін).

Наведені чисельні характеристики не можна вважати остаточними: в біографіях восьми депутатів (Грохольського, Здановського, Імшенецького, Прісецького, Байдака і Локотя – 1-а Дума, Волк-Карачевського – 2-а та Григорія Глібова – 3-тя) вказано тільки сам факт навчання в університеті, однак тенденція зрозуміла – юристи домінували, як і слід було очікувати.

Обмежений обсяг повідомлення не дає можливостей для розгорнутих характеристик складу групи. Утім, із принципово важливих характеристик необхідно назвати наступні. За національністю переважали росіяни – 24 депутати (25 з 1915 року, коли Кіх змінив німецьку національність на російську), далі йшли українці – 10, поляки – 3, євреї – 2. За соціальним станом домінували дворяни – 32 депутати, у т. ч. особисті, решта вісім – різночинці, у т. ч. Заболотний і Вязлов – із селян, Локоть – із козаків. За володінням маєтностями більшість становили землевласники – 25 осіб, при тому, що багато депутатів, яких можна віднести до крупних землевласників (зокрема, Понятовський, Грохольський, Штейнгель та ін.), – не вказали свого землеволодіння. За партійністю (входженням у думські фракції) – переважав кадетсько-октябристський і правий склад: конституційних демокра-

тів – 11 (з них 6 – проукраїнського спрямування), октябристів – 8, правих, у т. ч. російських націоналістів, – 6. По три депутати мали автономісти і трудовики, по одному – мирнооновленці, народні соціалісти, есери і центристи.

Такий симбіотичний склад можна пояснити складною етносоціальною картиною населення губерній наддніпрянської України, регіональними відмінностями, що поряд із відмінностями соціальними спричиняли розмаїття політичних уподобань як виборців, так і обраних депутатів, політикою коронної та місцевої влади щодо думського питання. Можна стверджувати, що Київський університет, поряд із визначним внеском у розвиток української науки і культури, зробив також значний вклад і у розвиток модернізаційних політичних процесів пізньої імперської Росії, оскільки кожен десятий із обраних в Україні думських депутатів був випускником, навчався або працював у його стінах.

Список використаних джерел

1. Академик Г.Е.Рейн. Из пережитого. 1907-1918. Врачебно-санитарная реформа и учреждение Министерства Народного Здравия в России. Очерк главнейших политических течений в России за последние годы Царствования Императора Николая II [Текст] / Рейн Г. Е. – Том II. Берлин : Парабола, [б. г.]. – 312 с.
2. Государственная дума Российской империи : 1906 – 1917 [Текст] : Энциклопедия. – М. : РОССПЭН, 2008. – 735 с. : ил.
3. Доманська Е. Куди прямує сучасна гуманітаристика? [Текст] / Ева Доманська // Український гуманітарний огляд – Вип. 16-17. – К.: Критика, 2012. – С. 116-131.
4. Ковалевский М.М. Мое научное и литературное скитальчество / М.М. Ковалевский // Русская мысль, 1895. – № 1. – С.61-80.
5. Коник О. О. Депутаты Государственной Думы Российской империи від губерній Наддніпрянської України (1906-1917 рр.): монографія / О. О. Коник ; наук. ред. С. І. Світленко. – Дніпропетровськ : Герда, 2013. – 454, [2] с. : табл.
6. Коник О. О. Европейський контекст у діяльності професорів-депутатів Державної думи від українських губерній 1906-1917 рр. [Текст] / О. О. Коник // Наддніпрянська Україна : історичні процеси, події, постаті : [зб. наук. пр.] ; редкол. : С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2009. – Вип. 7. – С. 338-346.
7. Коник О. О. Професор Іван Лучицький на першій сесії III Державної Думи [Текст] / О. О. Коник // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків "Українська історична наука на сучасному етапі розвитку": доп. та повідомл. / Українське історичне т-во, Ін-т історії України НАН України, Кам'янець-Подільський держ. ун-т; ред. : Л. Винар, О. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський-К.-Нью-Йорк-Острог : Вид-во НауОА, 2007. – Т. 3. – С. 272-277.
8. Посохов С. І. Образи університетів Російської імперії другої половини XIX- початку XX ст. в публіцистиці та історіографії [Текст] / С. І. Посохов ; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна, Харківське історико-археологічне товариство. – Х. : ХНУ, 2006. – 368 с.
9. Схід-Захід: Іст.-культурол. зб. [Текст] / Схід. Ін-т українознавства ім. Ковальських та ін. – Вип. 7: Спец. вид.: Університети та нації в Російській імперії / За ред. В.Кравченка. – Х.; К.: Критика, 2005. – 304 с.
10. Университеты мира как центры научных исследований : Материалы междунар. науч.-практ. конф. [Текст] / Отв. ред. А. Н. Сергеев. – Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, 2013. – 420 с.
11. Члены Государственной думы : (портреты и биографии) [Текст] : Первый созыв, 1906-1911 г. : (сессия продолжалась с 27 апреля по 9 июля 1906 г.) / Сост. М. М. Боиович. – М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1906. – XXX, [2], 512 с.

Надійшла до редколегії 18.09.14

А. Коник, д-р ист. наук, проф.
Херсонский государственный университет, Херсон, Украина

КИЕВСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ В ЖИЗНИ ДЕПУТАТОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМЫ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ОТ УКРАИНСКИХ ГУБЕРНИЙ

В статье рассматривается место Киевского университета в жизни группы депутатов Государственной Думы Российской империи от украинских губерний, анализируется их персональный состав, основные социокультурные характеристики и степень причастности к *alta mater*.

Ключевые слова: Государственная Дума, Российская империя, Киевский университет, депутаты, украинские губернии.

O. Konyk, Doktor of History, Prof.
Kherson National University, Kherson, Ukraine

KYIV UNIVERSITY IN BIOGRAPHIES OF THE RUSSIAN EMPIRE'S STATE DUMA MEMBERS DELEGATED FROM UKRAINIAN PROVINCES

The article examines the place of the Kyiv university in the life of a group of deputies from Ukrainian provinces in the State Duma of the Russian Empire, their personal composition, basic sociocultural descriptions and the degree of involvement to their alma mater

Keywords: State Duma, Russian Empire, Kyiv university, deputies, Ukrainian provinces.

УДК 930:94(3):378.4 (477-25)"18"

А. Крижевський, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АНТИКОЗНАВСТВА В УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА В 60 – 80-Х РОКАХ ХІХ СТ.

В статті розглядається розвиток антикознавства в університеті Св. Володимира в контексті змін на історико-філологічному факультеті в 60 – 80-х роках ХІХ ст. Проаналізовано особливості викладання антикознавчого комплексу дисциплін після створення відділень на факультеті та розподілу між ними предметів.

Ключові слова: Університет Св. Володимира, антикознавство, історико-філологічний факультет, статут 1863 року, історія античності.

Розвиток антикознавства в університеті Св. Володимира в зазначений період дуже тісно пов'язаний зі структурними змінами на історико-філологічному факультеті. Поділ його на відділення, плутанина з розподілом предметів між ними, плінність кадрів наклали свій відбиток на еволюцію антикознавства. Тому для висвітлення особливостей розвитку антикознавства потрібно з'ясувати умови, що склалися на факультеті, простежити структурні зміни та окреслити групи предметів, які опановували майбутні фахівці з античності.

Ще на початку 60-х років розпочалося протистояння історико-філологічного факультету і Ради університету, викликане небажанням факультетської спільноти поновити на посаді екстраординарного професора на кафедрі Всесвітньої історії В.Я. Шульгіна. Згодом, було відмовлено у продовженні служби після вислуги років ще декільком професорам факультету (А.К. Деллену, І.Я. Нейкірху, С.С. Гогоцькому, А.І. Селіну, О.І. Ставровському та ін.). Однак, у зв'язку зі скрутною ситуацією з університетськими кадрами декотрих із них указом міністра освіти Д.А. Толстого було повернуто на попередні посади в 1869 році [9, с. 146-147].

Таким чином, історико-філологічний факультет в кінці 60-х років перебував у вкрай скрутному стані. Кафедри грецької і римської словесності та старожитностей певний час були вакантними. Від потрясінь середини 60-х років факультет відходив дуже довго. Так, за уставом 1863 року згідно зі штатним розписом історико-філологічний факультет міг мати 8 ординарних професорів, 4 екстраординарних і 7 штатних доцентів. А на 1874 рік в штаті факультету було 3 ординарних, 1 екстраординарний професор і 8 доцентів [3, арк. 13в].

Суттєво вплинув на розвиток антикознавства новий статут 1863 року, з прийняттям якого змінилася і структура історико-філологічного факультету. Було відкрито три нові кафедри (загальна кількість доведена до 11) та створено три відділення. Розподіл студентів між ними відбувався при вступі, однак у перші два роки предмети були спільні, а з п'ятого семестру розпочиналася спеціалізація. Незабаром з'ясувалися недоліки такої системи. В 1872 році професору В.І. Модестову було доручено розробити новий проект поділу [2]. Різниця між діючим варіантом і пропозиціями Модестова полягала в наступному: 1) розподіл студентів між відділеннями відбувався після четвертого семестру і складання півкурсних іспитів; 2) повертався поділ на головні та дру-

горядні предмети (існував на початку 60-х); 3) більш акцентована спеціалізація після вибору відділення.

Прикладом практичного втілення останнього пункту можна вважати набір дисциплін на класичному та історичному відділеннях. Зокрема, студентам-класикам за цим проектом повинна викладатися історія, філософія та історія мистецтва лише античної доби. Студенти історичного відділення слухали би розділи цих предметів. (за виключенням історії), присвячені середньовіччю та новому часу [2, арк. 26зв.-27].

Також на класичному відділенні залишався акцент на грецьку і латинську словесність (коментування авторів, старожитності, історія словесності і літератури). Студенти історичного зосереджували увагу на всіх періодах всесвітньої і російської історії. В ранг допоміжних для студентів-істориків відводились грецька мова і латина [2, арк. 27-27зв.]. Цей проект після обговорення на факультеті був направлений в Раду Університету, а звітти в міністерство. Після довготривалого розгляду він став основою нового розподілу предметів на історико-філологічному факультеті і офіційно набув чинності після затвердження міністром у березні 1879 року [6, арк. 124].

У результаті складається наступна структура викладання антикознавчого комплексу дисциплін. Протягом перших чотирьох семестрів викладалися історія античної цивілізації, грека, латина та коментування античних авторів. Під час спеціалізації класики вивчали детально грецьку і римську словесність, античні старожитності, а історики всі періоди російської та всесвітньої історії.

Однак на практиці на початку 80-х років на історичному відділенні акцент був зміщений на середньовіччю і нову історію Європи, а антикознавство було представлене розбором греко-римських авторів. Таку специфіку можна пояснити відсутністю спеціалістів з історії античної цивілізації (кафедру всесвітньої історії заміщали Лучицький і Фортинський, які займалися різними питаннями середньовіччя і нового часу).

Можна виділити декілька векторів викладання антикознавчого комплексу дисциплін. До вже звичних до сконалого вивчення грецької і латинської мови, коментування античних авторів різної складності, знайомства зі старожитностями та власне історією античності варто додати історію греко-римського мистецтва. Крім того, починається впровадження спеціальних курсів: морфологія грецького дієслова [8, арк. 46зв.] (для бажаючих; доцент Аландський), форми грецького дієслова [7,

арк. 63в.] (його ж; для класичного відділення) пояснення античної епіграфіки [7, арк. 6] (для студентів класичного відділення; професор В.І. Модестов), нарис історії латинської фонетики та морфології [7, арк. 63в.] (для класиків, доцент Цветаєв) та інші.

Як і раніше (протягом 30-50-х років), викладання антикознавчого комплексу дисциплін відбувалося в межах трьох кафедр: грецької словесності і старожитностей, римської словесності і старожитностей та всесвітньої історії.

Після відставки в 1868 році заслуженого ординарно-го професора І. Я. Нейкірха та доцента К.Ф. Страшкевича кафедра грецької словесності була вакантна до початку 1870-х років. Протягом декількох років, з 1868 по 1872 рік викладання кафедральних дисциплін було доручено доктору філософії М. Є. Скворцову [1, с. 611]. В 1872-74 роках за підтримки ординарного професора Василя Івановича Модестова на кафедрі почали працювати Ф.Г. Міщенко [3, арк. 4] і П.І. Аландський [5, арк. 2]. У такий спосіб на початку 1870-х років вдалося вирішити проблему заміщення кафедри грецької словесності і старожитностей.

Після відставки у 1867 році Олександра Карловича Деллена через виступу років дисципліни по кафедрі Римської словесності один рік викладав доцент Страшкевич. А уже з наступного, 1869, і по 1877 рік кафедру заміщав ординарний професор В. І. Модестов. Ним був підготовлений і виданий підручник з історії римської літератури. Також Модестов викладав в університеті римські старожитності, коментував авторів та проводив практичні заняття [7, арк. 6; 8, арк. 463в]. В 1876-77 роках помічником Модестова був І. В. Цветаєв. Але після короточасного перебування в Києві останній відправився підкорювати Москву [1, с. 720]. З 1877 року кафедра стає вакантною. Спочатку викладання словесності було доручено С.С. Гогоцькому. Потім предмети поділили між доцентами Міщенком і Аландським. У жовтні 1878 року був оголошений конкурс на заміщення вакантної кафедри римської словесності, за результатами якого на посаду приват-доцента прийшов Степан Іванович Бех.

Після відходу Шульгіна на кафедрі Всесвітньої історії до 1866 року продовжував працювати Ставровський. В 1864 році на посаду приват-доцентів взяли вихованців університету М.П. Драгоманова та В.Г. Авсієнка.

Останній пропрацював два роки, тоді як Драгоманов захистив дисертацію і викладав історії Греції, Риму та стародавнього Сходу (вперше в університеті) до 1875 року. Після його звільнення курс стародавньої історії було поділено між Лучицьким, Фортинським і Аландським. Лучицький читав історію стародавнього Сходу, Аландський – історію Греції, а Фортинський – історію Риму [4, арк. 1].

Таким чином, після важких 60-х років і масового відтоку кадрів, історико-філологічному факультету поступово вдалося замістити всі вакантні кафедри провідними фахівцями, що позитивно вплинуло на розвиток антикознавства. З іншого боку, із прийняттям нового статуту ускладнюється структура викладання антикознавчих дисциплін. З'являються спеціальні й удосконалюються звичні курси, які урізноманітнюють перелік предметів, присвячених античності. Створюються сприятливі умови для більш детальної спеціалізації.

Список використаних джерел

1. Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Университета Св. Владимира (1834-1884) / Под ред. В.С. Иконникова. – К., 1884.
2. Докладные записки профессоров Модестова и Гогоцкого и доцентов Фортинского, Терновского и Мищенко о необходимости реформы преподавания предметов на факультете. – Державний архів м. Києва (далі – ДАК), ф. 16, оп. 465, т.1, спр. 912. Докладные записки..., 37 арк.
3. Об определении г. Мищенко доцентом по кафедре греческой словесности. ДАК, ф. 16, оп. 313, спр. 184. Докладные записки..., 9 арк.
4. О поручении доцентом Лучицкому, Аландскому и Фортинскому чтения лекций по древней всеобщей истории для студентов историко-филологического факультета. ДАК, ф. 16, оп. 315, спр. 122. Докладные записки..., 2 арк.
5. Об определении г. Аландского на должность доцента по кафедре греческой словесности. ДАК, ф. 16, оп. 313, спр. 61. Докладные записки..., 19 арк.
6. По вопросу о разделении историко-филологического факультета на отделения. ДАК, ф. 16, оп. 313, спр. 145. Докладные записки..., 147 арк.
7. Расписание и обозрение лекций на 1876-77 учебный год. ДАК, ф. 16, оп. 315, спр. 57. Докладные записки..., 85 арк.
8. Расписание и обозрение лекций на 1877-78 учебный год. ДАК, ф. 16, оп. 316, спр. 86. Докладные записки..., 75 арк.
9. Чесноков В.И. Правительственная политика и историческая наука России 60 – 70-х годов XIX века. Исследовательские очерки. / В.И. Чесноков. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1989 – 208 с.

Надійшла до редколегії 25.09.14

А. Крижевський, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ АНТИКОВЕДЕНИЯ В УНИВЕРСИТЕТЕ СВ. ВЛАДИМИРА В 60 – 80-Х ГОДАХ XIX В.

В статье рассматривается развитие антиковедения в университете Св. Владимира в контексте изменений на историко-филологическом факультете в 60 – 80-х годах XIX в. Проанализированы особенности преподавания антиковедческих дисциплин после создания отделений на факультете и распределения между ними предметов.

Ключевые слова: Университет Св. Владимира, антиковедение, историко-филологический факультет, устав 1863 года, история античности.

A. Kryzhevskiy, Postgraduate student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FEATURES CLASSICS DEVELOPMENT AT SAINT VLADIMIR UNIVERSITY DURING OF THE 19th CENTURY

The article considers the Classics development at the St. Vladimir University in the context of changes to the historical-philological faculty during 19th century. The author analyses the features of teaching classics subjects after the establishment of branches in the Faculty and distribution subjects.

Keywords: Saint Vladimir University, Classics, Faculty of History and Philology, the history of classical antiquity.

УДК 94(477)

О. Купчик, канд. іст. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МІЖНАРОДНІ НАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА (1943–1964 рр.)

Розкрито участь студентів-іноземців КДУ ім. Т. Г. Шевченка в університетській науковій конференції, а радянських викладачів, науковців і студентів вишу у зарубіжних наукових конференціях.

Ключові слова: Київський Державний Університет ім. Т. Г. Шевченка, наукове життя, міжнародні зв'язки.

В Київському університеті у повоєнний час навчались лише кілька десятків іноземних студентів, які разом з радянськими товаришами вони залучались до науково-дослідної роботи, а саме до участі в щорічній науково-теоретичній університетській конференції, факультетських гуртках.

Очевидно, що тематика їх досліджень відповідала тогочасній меті і завданням радянської вищої школи. Так, у 1951 р. студентка з Румунії Косабова підготувала доповідь "Марксизм і питання мовознавства" [3, оп. 5, спр. 116, арк. 25]. Наступного року з доповідями про індустріалізацію у Польщі й Албанії виступили студенти з цих країн [3, оп. 5, спр. 131, арк. 25]. В 1953 р. в обговоренні теми наукового гуртка історичного факультету "Значення рішень XIX з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу для будівництва соціалізму в країнах народної демократії" взяли участь студенти-румуні Цендурьяну і Датку, болгарин Дімітров, поляк Шпирка, кореєць Цой Хен.

Під час загострення військово-політичного протистояння ворогуючих соціалістичного й капіталістичного блоків, студенти університету в 1953 р. провели студентську конференцію на тему "Нам потрібний мир". У її роботі взяли участь студенти КНДР (Со Хан і Кім-Дін-Гюн).

Наукові цілі під час відвідин університету в 1956 р. мала чисельна за складом делегація КНР, очолювана заступником міністра вищої освіти Цін Чах-лунем [10]. У 1957/1958 н.р. університет з метою налагодження наукової співпраці відвідали делегації: румунська, очолювана проректором Яського університету професором Іоною Шандру; східнонімецька, на чолі з деканом факультету журналістики Лейпцігського університету. В 1958/1959 н.р. – очолювана ректором професором Жаном делегація Брюссельського університету, у 1959/1960 н.р. – очолювана заступником міністра шкіл і культури Вацлавом Пелетіком делегація ЧССР, очолювана ректором професором Еттенном Шеллі делегація Сент-Луїського університету ім. Вашингтона (штат Міссурі) [1; 5; 8; 9], очолювана віце-президентом проф. Бурхісом делегація Нью-Йоркського університету. У 1960/1961 н.р. – університет відвідала очолювана президентом академіком Ж. Ананасієм делегація Румунської АН; очолювана професором Мечиславом Климашевські делегація Ягеллонського університету.

В 1961/1962 н.р. для налагодження наукових зв'язків університет відвідала делегація на чолі проректором університету Скопсь (Югославія). У 1962/1963 н.р. це були делегації: Лейпцігського університету ім. Карла Маркса (ректор проф. Георг Майор, НДР). У 1964 р. – делегація університету м. Крно (проф. Делібор), делегація Братиславського університету ім. Яна Коменського (ректор проф. Войтех Філкорк, ЧССР), делегація Сеґедського університету (ректор проф. А. Дєрдьо, Угорщина), делегація Індонезії (екс-міністр освіти проф. Тотт, ректор Джакартського університету проф. Сурино, ректор Погорського сільськогосподарського інституту проф. Рівая, посол в СРСР М. Софіан), делегація Дебреценського університету (ректор проф. С. Пал, Угорщина).

Насиченим на відвідини університету визнаними іноземними вченими став 1958 рік. Неабиякий інтерес тоді викликав приїзд відомого фізика, президента Академії Наук Індії професора Чандрасекхара Венката Рамана. Він прочитав для університетських фізиків доповідь "Про дослідження кристалів і мінералів" [6].

З особливою цікавістю зустріли знаного тайського вченого, принца, професора Чулаланчорнського і Таммжобського університетів Прему Пурачатру. Він прочитав лекцію на тему "Стародавня і сучасна культура Таїланду". Інтерес викликав приїзд відомого філолога, професора Калькуттського університету Суніті Кумара Чаттерджи [7]. У 1960 р. перед студентами університету з науковими доповідями виступили болгарський професор Русаков і німецький хімік Штопперк.

Серед гостей тоді також були науковці з США, зокрема університету м. Бірмінгем штату Алабама (Генрі К. Стенфорд) і Сент-Дисонсівського університету у Нью-Йорку. Звітали й представники Пекінського політехнічного інституту – Чень Дао і У Лянь-юань. У 1961/1962 н.р. перед студентами з науковими доповідями виступили професори Варшавського університету Сосновський (фізик) і Сікорський (математик), а також біолог, академік АН ЧССР Сільвестр Пратт, завідувач кафедри марксизму-ленінізму Братиславського університету Шафранік, чеський фізик Трунчеч, чеський математик Швець, болгарський історик Ангелов, професор Каліфорнійського університету (США) Непман та ін.

Наступного навчального року перед учнівською молоддю з науковою доповіддю виступив ректор Лейпцігського університету Г. Майер ("Про розвиток системи вищої освіти в НДР"). У 1963/1964 н.р. наукові доповіді робили: директор Інституту економіки при ЦК СЄПН проф. З. Кан ("Деякі питання демократичної боротьби в Західній Німеччині"), угорський фахівець Сабо Мандор ("Угорська класична література XIX ст."), польський професор А. Маліцький ("Сучасний стан географічної науки в ПНР", "Лісові відкладення у Польщі"), болгарський професор І. Пенков ("Економічне районування Болгарії", "Типи болгарських міст"), румунський професор Константинеску ("Промисловий переворот у Румунії", "Розвиток промисловості в період будівництва соціалізму в РНР"), фінський професор В. Хові ("Науково-дослідні роботи з фізики в університетах"), британський професор Дж. Конн ("Деякі питання інфрачервоної спектроскопії"). Тоді ж науково-педагогічні працівники університету почали друкувати результати досліджень у закордонних виданнях, а іноземні дослідники в університетському "Віснику" й "Науковому щорічнику".

Водночас розпочалась спільна розробка актуальних наукових проблем. У видавництві університету публікувались збірники "Дружба братерських університетів", "Вісник з природничих наук", "Дружба і співробітництво між українським та польським народами" та "Вісник з хімії", авторами якого були вчені вищів Братислави, Брно, Дебрецена, Кракова, Лейпцига та Києва. Ці збірники публікувались іноземними мовами у відповідних університетах [4, с. 177-178].

Крім того, хіміки університету (проф. Мушкало Л. К.) публікували статті в Дебреценському університеті, філософи (доц. Марисова Л. Й., Надольний І. Ф.) взяли участь у підготовці німецькими колегами з Лейпцигу збірника "Риси людини соціалістичного суспільства".

Спільними зусиллями хіміки Київського і Лейпцигського університетів видрукували кілька статей у журналах НДР та СРСР. Доц. Бондар А. Д. (Київ) у співавторстві з доц. Чума А. (м. Пряшев, ЧССР) підготував до друку монографію на тему: "Народна освіта і школа на Закарпатті та Пряшевщині". Доцент філологічного факультету А. П. Коваль разом з югославськими вченими підготував сербо-хорвато-український словник. Викладачі підготовчого факультету для іноземних громадян під керівництвом завідувача кафедр доц. Макарової Г. І. і доц. Парахіної М. Ф. написали і видали понад 30 підручників та навчальних посібників з російської мови для іноземців. Більшість із цих підручників була закуплена університетами Великої Британії, Канади, Іраку, Камбоджі та інших країн.

Авторитет вчених Київського університету серед зарубіжних наукових кіл все більше зростає. Свідченням цього і стали численні переклади і публікації їх праць за кордоном. За 1962–1964 рр. у закордонних виданнях опубліковано 117 наукових робіт 62 учених університету.

Твори професорів кафедри диференціальних рівнянь члена-кореспондента АН УРСР Митропольського Ю. О. публікувались в Нью-Йорку, Токіо, Парижі і Делі. Наукові праці професора кафедри теорії ймовірності Королюк В. С. публікувались в Берклі (США), Будапешті і Лейпцигу. Наукові дослідження завідувача кафедри астрономії проф. Всехсвятського С. К. було опубліковано в США, Великій Британії, Бельгії, Болгарії, Угорщині та Румунії; проф. Білецького А. О. – у Греції, Канаді і Румунії; проф. Маринича О. М. – в США, Великій Британії, Швеції, Польщі і Чехословаччині; проф. Шугайліна О. В. – в Уругваї. Результати вчені висвітлювали не лише у друкованих працях, але й на спільних наукових конференціях. Геологи П. К. Заморій і Г. І. Моляво опублікували у збірнику конференції, проведеній у Варшаві і присвяченій вивченню четвертих відкладів, доповідь на тему "Стан вивчення четвертих (антропогенних) відкладів в УРСР" [3, арк. 28].

З науковими доповідями на міжнародні конференції виїздили: у 1957 р. – д.геолог.н., проф. Заморій П. К. на V Міжнародний конгрес по вивченню четвертинного періоду (Мадрид); декан географічного факультету, д.географ.н., проф. Харченко А. С. на сесію Німецького географічного товариства ім. Гумбольдта (Потсдам); 1959 р. – завідувач науково-виробничої кіно-лабораторії Смородіна В. О. на XIII конференцію Міжнародної асоціації наукового кіно, д.філол.н., проф. Білецький і доц. Чернишова Т. М. на I Міжнародний конгрес неоліністів (Париж); проф. Коваленко А. Д. виступав з доповідями в Польській АН, у Варшавському, Краківсько-

му і Гданському політехнічних університетах; проф. Маркевич Г. Д. взяв участь у роботі Міжнародного зоологічного конгресу (Лондон); проф. Фердман Д. Л. – у II Міжнародній конференції ООН з мирного використання атомної енергії; проф. Ротай А. у XXXI сесії Міжнародного геологічного конгресу; професори Ф. М. Руденко та О. З. Голик виїздили з науковими доповідями до Англії; у 1960 р. – д.фіз.-мат.н., зав.кафедри астрономії, проф. Всехсвятський С. К. до астрофізичного колоквиуму, організованому Астрофізичним інститутом при Льєжському університеті (Бельгія), д.і.н., зав.кафедри історії УРСР, проф. Лавров А. П. до Стокгольму на XI історичний конгрес (Швеція), доц. кафедри неорганічної хімії Голуб А. М. на конференцію у Гірничу Академію м. Фрайбург-Заксен (НДР); доц. кафедри державного і міжнародного права Коростаренко М. К. на VII Конгрес Міжнародної асоціації юристів-демократів (Софія); в 1961 р. – проф. Всехсвятський С. К. до Берліну на XI Міжнародний Астрономічний конгрес (НДР), проф. Заморій П. К. і Маринич А. М. на VI Міжнародний конгрес по вивченню четвертинного періоду (Варшава), доц. кафедри фізіології рослин Білокінь І. П. на агрономічну конференцію у Монтевідео (Уругвай), доц. філологічного факультету Богач П. Г. на міжнародний семінар в Карлових Варах (Чехословаччина), проф. Калужнін Л. А. на наукову сесію Берлінського університета ім. Гумбольдта з проблем математичної лінгвістики (НДР), він також був делегатом III Празької конференції з теорії інформації і автоматизації (ЧСР); в 1962 р. – доценти факультету журналістики Суярко Л. О. і Шестопал М. М. були відряджені на наукову конференцію Міжнародної асоціації журналістів, присвячену теорії та історії преси (Варшава) [3, арк. 28].

Отже, в другій половині 1940-х – першій половині 1960-х років студенти-іноземці КДУ ім. Т. Г. Шевченка активно залучались до участі в університетській науковій конференції. Викладачі й наукові співробітники університету часто виступали з науковими доповідями за кордоном, здебільшого у вищих та наукових установах "соціалістичних" країн.

Список використаних джерел

1. Гортаючи книгу відвідувачів // За радянські кадри. – 1959. – 24 верес.
2. Гості університету // За радянські кадри. – 1958. – 4 жовт.
3. Державний архів м. Києва, Ф. Р-1246, оп. 5, спр. 371.
4. Київський університет за 50 років радянської влади / Ред. кол.: І. Т. Швець та ін. – К., 1967.
5. Міцніє дружба між двома університетами // За радянські кадри. – 1957. – 7 черв.
6. Президент Індійської Академії Наук // За радянські кадри. – 1958. – черв.
7. Принц Таїланду // За радянську владу. – 1958. – 23 черв.
8. Професор Жан дякує // За радянські кадри. – 1958. – 14 черв.
9. Румунські вчені // За радянські кадри. – 1957. – 1 берез.
10. Університет приймає дорогих гостей // За радянські кадри. – 1956. – 22 груд.

Надійшла до редколегії 07.10.14

О. Купчик, канд. ист. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МЕЖДУНАРОДНЫЕ НАУЧНЫЕ СВЯЗИ

КИЕВСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКО (1943-1964 гг.)

Раскрыто участие студентов-иностранцев КГУ им. Т. Г. Шевченко в университетской научной конференции, а советских преподавателей, научных работников и студентов вуза в зарубежных научных конференциях.

Ключевые слова: Киевский Государственный Университет, научная жизнь, международные связи.

O. Kupchik, Ph.D in History, Associate Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL ACADEMIC TIES OF KYIV STATE TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY IN 1943-1964

The participation of students-foreigners of Kyiv State Taras Shevchenko University in the university scientific conference, and soviet teachers, research workers and university students in foreign scientific conferences is exposed.

Key words: Kyiv State Taras Shevchenko University, academic life, international ties.

УДК 94(477)

Я. Купчик, канд. іст. наук, ст. лаборант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ**МІЖНАРОДНІ НАВЧАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ
КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА (1943–1964 рр.)**

Висвітлено навчання в КДУ ім. Т. Г. Шевченка іноземних студентів, а також стажування студентів і педагогічну роботу викладачів цього університету за кордоном.

Ключові слова: *Навчання, стажування, педагогічна робота, КДУ ім. Т. Г. Шевченка.*

По визволенні Києва від фашистських загарбників у зруйнованому війною місті основну увагу приділили його відбудові. Невід'ємною частиною її стали роботи по відновленню Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Як і для решти вищих навчальних закладів столиці УРСР, про хоча б якесь активне міжнародне співробітництво університету у 1943–1945 рр. годі було говорити. Студенти і викладачі тяжко працювали, розчищаючи й відбудовуючи місто. Тривалого часу, зусиль і коштів вимагало поновлення роботи самого вузу.

Лише з другої половини 1940-х років університетське керівництво приділило серйозну увагу відновленню порушених війною міжнародних навчальних зв'язків, зокрема у формі прийняття на безкоштовне навчання студентів-іноземців [1, оп. 2, спр. 27, арк. 7]. В 1946 р. в університет здобувати вищу освіту прийняли п'ятьох іноземців. В 1959 р. навчалось уже 84 іноземці, а на середину 1960-х років їх було понад 700 [3, с. 154]. Відтепер випускники середніх навчальних закладів Китаю, В'єтнаму, Куби, Чехословаччини, Румунії, Польщі та інших "соцкраїн" систематично ставали студентами КДУ.

В університеті вони надавали перевагу вивченню міжнародного права на юридичному факультеті, розвідки корисних копалин на геологічному, української й російської мов на філологічному, а також спеціалізувались з різних галузей фізики, радіофізики, хімії, біології і математики. У групах на факультетах вони навчались разом з радянськими студентами. Їх заняття проходили відповідно до загальних навчальних і робочих програм. На багатьох факультетах для студентів-іноземців розробили спеціальні плани семінарських занять. Починаючи з 1949 р. іноземні слухачі проходили стажування в Інституті підвищення кваліфікації для викладачів суспільних наук.

У свою чергу радянські студенти з навчальною (стажування, практика) метою виїздили до зарубіжних країн Європи і Близького Сходу (НДР, Чехословаччина, Польща, Китай, Єгипет, Сирія) [5, 6, 7, 8]. З другої половини 1950-х рр. стали традиційними закордонні стажування студентів і аспірантів університету. Так, у 1958 р. на стажування до Карлового університету у Празі (ЧССР) виїздили В. Горашук, Г. Кириченко, В. Лазукин, О. Негайник, Л. Прокопенко, В. Скока, П. Чаленко. У 1959 р. у Нанкінському університеті (Китай) стажувався аспірант географічного факультету М. І. Щербань. У США на стажуванні перебував аспірант механіко-математичного факультету П. І. Чаленко. Щоб продовжити навчання до Англії виїжджали студентки філологічного факультету Г. Сеніна і Б. Алора. У 1961/1962 н.р. студентка Коваленко Г. В. стажувалась перекладачем англійської мови у Гані, студенти Купрівич О. А і Земляний О. І. – в ОАР. В 1963/1964 н.р. студенти факультету іноземних мов Дeyнeкo В. В. і Драга П. А. стажувались перекладачами іспанської мови на Кубі. На середину 1960-х років за кордон на стажування щороку виїжджало уже по кілька десятків викладачів університету.

Систематичними стали поїздки радянських студентів технічних і прикладних спеціальностей до Східної Німеччини для проходження виробничої практики в її університетах (Лейпцігському, Ієнському) і промислових підприємствах (завод Цейса, завод Шотта). Очевидно, що перевага надавалась студентам-відмінникам, підготовленим не лише теоретично, але й, що не менш важливо для цього часу, ідейно-політично (мали бути комсомольцями), тим, які добре володіли іноземними мовами, позитивно характеризувались за місцем навчання [2, 4].

Зарубіжні делегації цікавились питаннями управління навчального процесу. Викладачі університету виїздили читати лекції головне у країни т. зв. "народної демократії". В середині 1950-х років лекції у Пекінському університеті (КНР) читали декан факультету журналістики доц. Слободянюк І. А, доц. кафедри російської мови та літератури факультету філології В. Капустін. У Пекінському геологорозвідувальному інституті курс геохімії читав доц. кафедри мінералогії геологічного факультету В. Латиш. Викладав тоді у Китаї й доц. історичного факультету В. А. Сліпченко.

В 1959 р. за кордоном лекції читали: доц. Бородин О. А. (зав. кафедри історії КПРС) у Болгарії; проф. Маркевич О. П. (зав. кафедри безхребетних) у Польщі; доц. Голуб А. М. (кафедра неорганічної хімії) в НДР; доц. Грубрін Ю. Л. (кафедра геоморфології) у Болгарії; доц. Ільїн І. Г. (кафедра геометрії) у Польщі; доц. Кузьменко П. П. (кафедра металознавства) у Румунії; доц. Лисиця М. П. (кафедра експериментальної фізики) в НДР; доц. Федоренко Є. Г. (кафедра діалектики та історичного матеріалізму) у Чехословаччині; доц. Шестопал М. М. (кафедра історії журналістики) в Угорщині; доц. Дмитриченко В. С. (кафедра історії філософії) в НДР; доц. Рокитко А. І. (кафедра політекономії) у Польщі; канд. фіз.-мат. наук, ст. викл. Кучеренко Є. Т. (кафедра електроніки) у Чехословаччині.

У 1960 р. з метою читання лекцій за кордон виїздили: доц. кафедри діамату Курочкін П. П. (Монголія), доцент механіко-математичного факультету Пахарєва Н. О. (Албанія). Академік АН УРСР Маркевич О. П. викладав біологію англійською мовою в Каїрському університеті (ОАР), проф. Руденко Ф. А. – гідрологію у В'єтнамі, доц. Коваль П. П. кілька років викладав математику в Гвінеї та Алжирі, доц. Солдак А. Г. тією ж мовою геологію у Вищій технічній школі в Камбоджі, старші викладачі Литвиненко О. І. та Капустян А. Й. – політекономію і хімію іспанською мовою в Гаванському університеті (Куба), проф. Шугайлін О. В. – спецкурс з філософії природознавства у Берлінському університеті (НДР), доц. Дмитриченко В. С. – філософію у В'єтнамі, проректор, доц. Цветков Г. М. – історію міжнародних відносин у Гані, на Кубі.

Російську мову та літературу викладали доц. Дяченко І. О. в Монголії, доц. Тростянська З. К. – в Канаді, доц. Карпенко О. І. – в Польщі, старші викладачі Рогачова Л. О. і Барановська А. М. – у Камбоджі, Яковенко Р. С., Короткова А. М., Скрипник Л. З. – в Іраку, Сухенко К. М. – в Індонезії. Доц. Коваль А. І. викладала

українську мову в Загребському університеті (Югославія), а ст. викладач Мартьянова О. П. – в Канаді. В Монгольському університеті доц. Дем'янчук І. П. викладав теорію і практику друку (склав і передав конспекти лекцій монгольським колегам), доц. Сенчик М. О. – кримінальне право, доц. Бублик Б. М. – вищу математику, а доц. Куликовський В. К. – геологію, доц. Литвиненко О. Г. – політекономію; викладачі Скоростецька З. В. і Коробейнікова Н. Б. викладали російську мову на Кубі, доц. Глущенко – вищу математику у НДР. Доцент Єременко працював експертом ЮНЕСКО у Женеві.

Окремі лекції прочитали проректор, професор Жмудський О. З. у Лейпцігському університеті про рентгеносвітло, декан юридичного факультету Заворотько П. П. у Братиславському університеті про цивільне процесуальне законодавство УРСР, доц. Лисиченко В. К. свої лекції з криміналістики читав у тому ж Братиславському університеті. Проф. Богач П. Г. прочитав лекції в Міннесотському університеті і Мейо-Фаундейшн (США). Доцент кафедри історії СРСР Бруз В. С. успішно читав англійською мовою в університетах Майсора, Бангалора та Хайдарабада (Індія) лекції з питань зовнішньої політики СРСР, історії радянської економіки та вищої школи за останню половину століття. Заступник декана юридичного факультету доц. Лисиченко В. К. у Братиславському і Празькому університетах прочитав лекції "Методика складання і практичного застосування в начальному процесі програмованих матеріалів з криміналістики", "Техніка складання програмованих матеріалів з криміналістики". Попередні домовленості з вузами Заходу про читання у них лекцій зазвичай залишалися нереалізованими.

Я. Купчик, канд. ист. наук, ст. лаборант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МЕЖДУНАРОДНЫЕ УЧЕБНЫЕ СВЯЗИ

КИЕВСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Т.Г. ШЕВЧЕНКО (1943-1964 гг.)

Освещено обучение в КГУ им. Т. Г. Шевченко иностранных студентов, а также стажировку студентов и педагогическую работу преподавателей этого университета за границей.

Ключевые слова: Обучение, стажировка, педагогическая работа, КГУ им. Т.Г. Шевченко.

Ya. Kupchuk, Ph.D. in History, senior
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL STUDY CONNECTIONS OF KYIV STATE TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY IN 1943–1964

The article deals with the study of foreign students at Taras Shevchenko Kyiv State University, as well as the traineeship of students and pedagogical work of professors of this university abroad.

Keywords: education, traineeship, educational work, Taras Shevchenko Kyiv State University.

УДК 94 (73: 574): 327 "199/200"

Г. Мінгазутдінова, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

КАЗАХСТАН В СИСТЕМІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ США КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Статтю присвячено комплексу економічних та військових інтересів США стосовно найбільшої центральноазійської держави – Казахстану наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Ключові слова: Центральна Азія, Казахстан, нафтогазові ресурси, військове співробітництво.

Поява нових незалежних держав у Центральній Азії після розпаду СРСР та включення цих держав до системи рівноправних політичних та економічних відносин поставила на порядок денний американської зовнішньої політики досить складне завдання з визначення пріоритетів щодо цього ключового регіону. Роз-

цього ж року в КНР лекції читали зав. кафедри корисних копалин, доц. Куликовський В. К. та доц. кафедри електроніки С. М. Левитський; у соціалістичному В'єтнамі – доц. кафедри фізіології рослин І. П. Білокінь, у Монголії – доц. кафедри зарубіжної літератури Н. М. Матузова, а в 1961 р. в ОАР лекції читав доц. кафедри геофізичних методів розвідки корисних копалин Скопиченко М. Ф., у Краківському університеті (Польща): декан хімічного факультету, проф. Пилипенко А. Т., доц. кафедри експериментальної біології і дарвінізму Кравець Г. К., доц. кафедри української літератури Жук Н. Й., доц. кафедри нової і новітньої історії Кундюба І. Д., у Будапештському університеті – проф. Калужнін Л. А. (алгебра), Багдадському університеті – доц. Короткова А. Н. і доц. Скрипник Л. З. (російська мова) [1, оп. 5, спр. 333, арк. 19-20, 41].

Таким чином, у другій половині 1940-х – першій половині 1960-х років у КДУ ім. Т. Г. Шевченка навчались іноземні студенти, які здебільшого були громадянами "соціалістичних" країн. Викладачі університету читали лекції в основному у вишах країн знову ж таки т. зв. "народної демократії".

Список використаних джерел

1. Державний архів м. Києва. – Ф. Р-1246: Київський ордена Леніна Державний університет імені Т. Г. Шевченка Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР.
2. Директор заводу Цейс Мартін Дитріх з киянами-практикантами на вулицях Лейпцига // За радянські кадри. – 1959. – 14 берез.
3. Київський ордена Леніна державний університет ім. Т. Г. Шевченка / Ред. кол.: І. Т. Швець та ін. – К., 1967.
4. На практиці в НДР // За радянські кадри. – 1959. – 16 верес.
5. Незабутні враження // За радянські кадри. – 1964. – 1 квіт.
6. По Єгипту // За радянські кадри. – 1958. – 22 берез.; 29 берез.; 4 квіт.
7. Тиждень в Польщі // За радянські кадри. – 1959. – 14 берез.
8. У чехословацьких друзів // За радянські кадри. – 1958. – 1 жовт.

Надійшла до редколегії 10.10.14

пад та дезінтеграція СРСР і виникнення нових незалежних держав у центрі Євразії створили для однієї з молодих держав регіону – Республіки Казахстан – якісно новий геополітичний статус, а отже й викликали потребу визначення Вашингтоном її місця в світовій зовнішньополітичній стратегії.

© Мінгазутдінова Г., 2014

В історіографічному плані тема відносин Республіки Казахстан та США початку окресленого періоду розкривається переважно в доробку політичних діячів РК, серед яких президент країни Н.Назарбаєв та колишній радник міністра закордонних справ Казахстану Є.Р. Шаймарданов (зокрема, звертає на себе увагу дисертація останнього на здобуття ступеню кандидата історичних наук, захищена 1993 року та присвячена відносинам США та Казахстану в 1991 – 1993 рр.) [10]. Серед напрацювань початку XXI ст. слід відзначити роботи як казахстанських науковців (Л.А.Бакаєв, М.Лаумулін, М.Нургалієв, Ф.Кукеева, Б.Султанов), так і їхніх європейських та американських колег (серед яких слід згадати Р.Стівенса-мол., М.А.Переза Мартіна, С.Корнелла, Е.Уімбуш, а також апологета концепції "Великої Центральної Азії" Ф. Старра) [18]. Проте, у вищезгаданих працях проблема місця Казахстану в системі зовнішньополітичних інтересів США розкривається фрагментарно.

З найперших днів власної незалежності Казахстан опинився в центрі великої геополітичної гри, в якій сконцентрувалися всі проблеми пострадянського періоду, серед яких найголовнішими були ослаблення геополітичного авторитету Росії після зникнення з політичної карти Радянського Союзу, проблема ядерного спадку на території колишніх республік СРСР, загроза поширення ісламського фундаменталізму, інтенсивне зростання ролі Китаю в міжнародних відносинах тощо.

Казахстан мав ряд міжнародно-політичних переваг: географічне розташування, вигідне зі стратегічного та зовнішньополітичного поглядів, наявність багатих родовищ енергоресурсів та ін. В геополітичному сенсі найважливішим стало те, що країна перебувала на перетині шляхів, що зв'язують між собою Європу та Азію. Таким чином, своїм розташуванням у трикутнику "Росія – Китай – ісламський світ" вона мала повноцінну можливість виступати в ролі містка між Росією та Китаєм, Росією та іншими державами Центральної Азії, а через них встановити зв'язок із Південною Азією та Середнім Сходом [1, с. 76]. Крім того, Казахстану належала важлива роль у найкоротшому шляху з Європи до Південно-Східної Азії, перш за все це стосується повітряних шляхів сполучення. З іншого боку, географічне становище Казахстану робить його ізольованим від відкритих морських шляхів, тому добросусідські відносини із суміжними державами для Казахстану є гарантією отримання доступу до світових комунікацій. Єдиним варіантом доступу до водного сполучення для Казахстану може бути Каспійське море, проте проблематика поділу його акваторій на певний час відкладала цю перспективу. Каспій близько 250 років являв собою зону російсько-іранських політичних та економічних інтересів, але на початку 1990-х рр. він припинив бути внутрішнім озером СРСР після того, як на його узбережжі з'явилися нові суверенні держави (Казахстан, Азербайджан, Туркменістан) [2]. Із зростанням кількості прикаспійських суб'єктів міжнародного права з колишніх двох до нинішніх п'яти каспійські та прикаспійські проблеми почали посилюватися. Нові незалежні держави заявили власні права на каспійські багатства, відтак наріжним каменем усіх зустрічей, пов'язаних з геополітичною проблематикою регіону, стали три блоки питань: статус Каспію та його ресурсів, а отже, принципи їхнього розподілу, ситуація з осетровими в усьому басейні та розвиток його транспортно-транзитних можливостей.

Велике значення мало те, що під контролем Казахстану опинилися величезні запаси природних ресурсів. Так, найбільша частка резервів нафти в регіоні належить саме Казахстану, становлячи 3,6 млрд. т. [4]. Казахстан також є лідером за об'ємом видобутку нафти та

доведеним запасам. Це сприяло інтеграції Казахстану до світової економіки в ролі постачальника вуглеводневої сировини. Окрім вуглеводів, надра Казахстану містили казкові поклади інших цінних сировинних ресурсів.

Геополітичне становище Казахстану спонукало його до пошуку надійних партнерів і союзників та проведення багатовекторної зовнішньої політики, спрямованої на взаємодію із державами світу, міжнародними та регіональними організаціями. У контексті гарантії національної безпеки Казахстану його зовнішньополітична стратегія, крім зазначених географічних чинників, мала виходити і з наявності зовнішніх загроз. Розвиток відносин з безпосередніми сусідами по регіону та обрання зовнішніх пріоритетів буде обумовлено для Казахстану трьома китами його геополітичної ваги: перебуванням у сфері "особливих інтересів" Росії, включенням до зони "традиційних інтересів" Китаю та наявністю величезних природних ресурсів, а, отже, потраплянням до зони "глобальних інтересів" США та інших впливових країн світу.

З розпадом СРСР і утворенням нових незалежних держав США поспішали скористатися можливістю встановити з країнами Центральної Азії не лише дипломатичні відносини, але й укріпити свій економічний та політичний вплив. Умови для цього на початку 1990-х рр. були сприятливі. Зокрема, у Центральній Азії – мусульманські республіки зорієнтувалися швидше на Захід, ніж на Схід. Це за радянських часів між Казахстаном та США встановилися консультативні відносини, перша зустріч на вищому рівні відбулася в липні 1990 р. [6, с. 237], а офіційне визнання незалежного Казахстану започаткувало дипломатичні зносини. Відтак політичний діалог на найвищому рівні продовжував бути наріжним каменем співробітництва і за президентства Б.Обами. Шляхом економічної взаємодії та підтримкою комерційної інфраструктури Казахстан перетворював Центральною Азією на "півмісяць можливостей" та сприяв просуванню інтересів США в регіоні [9]. За 20 років державам вдалося створити повноцінне партнерство в галузі економіки (лише за 2013 рік товарообіг між країнами сягнув 2,75 млрд. дол. [3]), ядерного нерозповсюдження та енергетики. США почали розглядати Казахстан як надійного регіонального партнера, здатного впливати безпосередньо на глобальну та регіональну безпеку.

Центральна Азія та Казахстан були цікаві Сполученим Штатам як володарі стратегічно важливих енергетичних ресурсів, а також як геополітичні важелі зі стримування Ірану та Росії в Азії. Окрім значних покладів алюмінієвої руди, бору, вісмуту, міді, хрому, срібла, залізної руди, свинцю, титану, солі, марганцю, ртуті, цинку, Центральна Азія виступає й одним із найбільших світових контролерів покладів хрому, золота й урану. Територія Центральної Азії містить в собі другий за розмірами обсяг запасів природного газу – 6,31 трлн. куб. м., поступаючись лише Перській затоці з її ресурсом у 73,21 трлн. куб. м. [16, с.14]. Каспійський басейн, значна частина якого розташована саме в межах цього регіону, має одну з найдавніших в світі історій розробки нафтових родовищ. Саме цим Каспій був настільки важливим ще в Російській імперії та СРСР. Для Сполучених Штатів Каспійський басейн є потенційним джерелом нафтогазових поставок та важливим вузлом шляхів транспортування для передачі цих ресурсів на ринки західного світу. Окрім того, що в Центральній Азії наявні високоякісні та конкурентоздатні поклади нафти та газу, левова їх частка йде саме на експорт за рахунок відносно невисокого внутрішнього споживання. Важливим чинником зростання інтересу компаній США до ресурсної бази Центральної Азії була вища стабільність політичного клімату в країнах регіону

порівняно з більш традиційними для Вашингтону постачальниками нафтогазових ресурсів – Близьким Сходом і Нігерією. Нарешті, дружній для Вашингтону економічний клімат країн Центральної Азії якнайкраще сприяв інвестиціям США саме в нафто- та газодобувну галузь регіону. Відповідно до своєї геополітичної стратегії США були зацікавлені в модернізації та вдосконаленні центральноазійських технічного та транзитного комплексів, пов'язаних з нафтогазовим сектором. Згідно з прогнозами, до 2018 року нафтові родовища Центральної Азії мали продукувати близько 4 млн. барелів на день, тобто майже стільки ж, скільки на день видобувалося в Кувейті та Іраку разом узятих [13, с. 40].

Доступ до важливих нафтових родовищ, зокрема, розташованих на території держав Центральної Азії, було визначено ще Стратегією національної безпеки США 1998 р. як один з насущних інтересів країни. Він міг бути гарантованим лише в тому випадку, якщо у важливих з економічної точки зору географічних зонах буде забезпечено "стабільність та регіональну безпеку, аби гарантувати регулярний рух стратегічно важливих нафтогазових ресурсів та доступ до них" [11, с. 33]. Інтерес Америки до світових запасів нафти завжди мав цілком очевидні причини. США займають перше місце в світі за споживанням нафти (станом на 2001 рік денна потреба країни сягнула 17 млн. барелів, при цьому лише половина вжитку забезпечувалась нафтою, що її видобувають у США) [13, с. 42]. На території США зосереджені лише 2% світових нафтових багатств, тоді як споживання країни складає 25% від загальної кількості світових покладів цього виду копалин. Як зазначає З.Бжезінський, надійний доступ до щедрих ресурсів Каспію є принципово важливим не лише для США, а й для двох інших "економічно найбільш динамічних регіонів" – Європи та Південної Азії, тож панування над зоною-контролером критично важливих копалин стане "вирішальним засобом для досягнення гегемонії." [19, с. 71 – 72] Оскільки саме нафта, ймовірно за все, залишатиметься одним з ключових джерел енергії у світі, доступ до величезних нафтових ресурсів Казахстану є принциповим питанням не лише для такої наддержави як США, але й для інших провідних гравців глобальної політики. В контексті інтересів Сполучених Штатів відкриття власних ринків для нових постачальників чорного золота (насамперед, це Казахстан) надасть не лише свободу вибору ресурсної бази для країни-імпортера, але й призведе до встановлення прийнятних цін на нафту.

Саме казковість природних багатств Центральної Азії і спонукали США до глибшої взаємодії з державами регіону. Так, наявність багатуої ресурсної бази на території Казахстану виллилася в підписання договорів між Астаною та Вашингтоном, які стосувалися широкого та тривалого співробітництва в ділянці розвідки, видобування та транспортування таких ресурсів, як газ, нафта й благородні метали (зокрема, у видобуток нафти та газу на теренах Казахстану інвестували американські компанії "Ексон Мобіл Корпорейшн", "Шеврон" та "Коноко Філіпс") [5, с. 22]. На території Казахстану знаходиться найбільша частка світових запасів залізної руди (близько 10%), хрому (близько 30%), свинцю (близько 19%), цинку (майже 10%), [17, с. 7] урану (майже 37%) [15], марганцю (майже 25%) та вугілля (майже 10%) [17, с. 7]. Ще за радянських часів Казахстан займав перше місце серед республік у виробництві жовтого фосфору та свинцю, друге за виробництвом цинку та міді та третє за видобутком вугілля та залізної руди. Найважливішим ресурсом, що знаходиться в надрах казахстанських земель, безперечно є нафта. Адже завдяки розвит-

ку нафтодобувного сектору за рахунок залучення іноземних інвестицій саме Казахстан перетворився на економічного лідера регіону, ВВП якого перевищував відповідний показник чотирьох інших держав Центральної Азії разом узятих. Перша розвідка покладів нафти на території Казахстану припадає на 1899 рік, коли родовищем-піонером стала провінція Атирау. Видобуток нафти тут розпочався в 1911 р.; перша ж справжня заявка на нафтове лідерство цієї країни припала на 1970-і рр., коли видобуток тут сягнув позначки 500 000 млн. барелів на день [14]. Найбільший нафтопровід Казахстану – Узень – Атирау – Самара, протяжність якого складає 1232 км, був збудований ще в 1970 р. та продовжував забезпечувати експорт місцевої нафти. Всього в Казахстані 150 діючих нафтових родовищ, але найбільших та найважливіших два – Тенгізьке та Карачаганакське, адже саме вони разом дають близько 40% видобутку нафти на рік. З 1979 р. важливим постачальником "чорного золота" в Казахстані слугує Тенгізьке наземне родовище [12, с. 12]. У цій же частині Казахстану розташовується наземне родовище Карачаганак місткістю приблизно 9 млрд. барелів нафти та 14,32 трлн. куб.м. природного газу. З 2000 р. почався видобуток нафти на, мабуть, найбільш перспективному та щедрому казахстанському родовищі Кашаган. Воно вважається найбільшим шельфовим нафтовим родовищем за межами Близького Сходу, п'ятим за величиною в світі та включає в себе не тільки значні поклади нафти (близько 13 млрд. барелів), але й природного газу.

Казахстану також належить одне з провідних місць у світі за покладами природного газу. Так, запаси газу, що видобувається в Казахстані, складають більш ніж 3,7 трлн. куб.м.; геологічні ресурси природного газу в державі перевищують позначку в 7 трлн. куб. м. [8] Поклади природного газу Казахстану переважно сконцентровані на заході країни в чотирьох родовищах: 46% – у Карачаганакському, 12% – у Тенгізькому, стільки ж у Кашаганському та 7% в Імашевському [14]. Крім того, Казахстан контролює 15% світових запасів урану, займаючи друге місце в світі. Поклади урану переважно зосереджені в басейнах Сирдар'ї, Чжуй-Сарі-Су та Каспію.

Окрім принципової економічної складової, що великою мірою детермінує взаємодію Вашингтону та Астани, важливою віхою двосторонніх відносин двох держав була й проблема ядерної зброї. Саме за сприяння США протягом 1992 – 2001 рр. Казахстан повністю позбувся ядерних озброєнь та став учасником ряду важливих договорів, які стосувалися нерозповсюдження даного виду зброї (серед яких і договір СНО-1), заклавши підвалини регіональної безпеки по даному напрямку.

Із встановленням двосторонньої взаємодії США та Казахстану документально закріплення отримала й військова співпраця. Основні принципи військового співробітництва між країнами було зафіксовано 1994 р. в Меморандумі про взаєморозуміння та співпрацю в галузі безпеки та військових відносин. Окрім того, що Казахстан став єдиною державою в Центральної Азії, яка не мала жодних невіршених питань щодо територіальних претензій зі своїми сусідами, він також розглядався Вашингтоном як "наріжний камінь безпеки" в усьому центральноазійському регіоні [1, с. 76]. Шляхом подальшого розвитку військово-політичних відносин з Казахстаном на початку ХХІ ст. США також отримали можливість здійснювати контроль за зростанням впливу Росії та Китаю в Центральної Азії, підтримувати власну присутність в регіоні, а також забезпечувати вплив на локальні економічні та політичні процеси. Яскраво вираженою в рамках військової співпраці США та Казахстану стала проблема боротьби із міжнародним те-

роризмом та миротворча активність у турбулентних регіонах світу: серед усіх держав Центральної Азії лише Казахстан в рамках міжнародної співпраці направив власний загін інженерно-саперного призначення до Іраку в 2003 році в рамках операції "Іракська свобода". Окрім надсилання інженерної команди в складі двадцяти семи фахівців на територію Іраку для знешкодження мін, Казахстан також надав Сполученим Штатам право використання американськими військовими літаками свого повітряного простору. Того ж року відбулося підписання двостороннього договору в галузі військової співпраці, згідно з яким інтенсифікувалися поставки спорядження (Вашингтоном Астані, зокрема, було поставлено гелікоптери "Белл УН-1 "Ірокез") та фінансування військового сектору Казахстану [7, с. 64]. Двостороння співпраця такого ґатунку між двома державами була започаткована ще наприкінці ХХ ст. З кінця 1990-х рр. розпочалося проведення регулярних спільних військових навчань та маневрів на території Казахстану та його центральноазійських країн-сусідів. З початком афганської кампанії Сполучених Штатів у жовтні 2001 р. відносини Астани та Вашингтону набули ознак зближення (зокрема, офіційна Астана майже одразу висловила стосовно безперечної солідарності з діяльністю США в Афганістані).

Звертала на себе увагу також наявність яскраво вираженого взаємозв'язку між зростанням регіональної значущості Казахстану та структурою світополітичних інтересів США на початку ХХІ ст. Адже саме за допомогою взаємодії з Казахстаном на різних напрямках США поступово планували перетворити Каспій та всю пострадянську Центральну Азію на "півмісяць можливостей". З геополітичного погляду для США Казахстан став і важливим важелем в енергетичній сфері, оскільки Астана виявляла позитивне ставлення до американських проектів з будівництва транзитних потужностей енергоресурсів в обхід одного з основних конкурентів Сполучених Штатів у регіоні – Росії. Розбудова центральноазійської інфраструктури, покликана великою мірою перетворити Казахстан з внутрішньоконтинентального гравця на епіцентр транспортних шляхів, корелювала з концепцією Нового Шовкового шляху, запропонованою Г.Клінтоном в 2001 р. Таким чином, можна констатувати специфічну взаємодоповнюваність в системі відносин США – Казахстан: якщо Астана в рамках двостороннього співробітництва з Вашингтоном впродовж двадцяти двох років отримувала не тільки підтримку політичного ґатунку, але й продовжує успішно залучати американські інвестиції для зміцнення як конкурентоспроможного та важливого регіонального актора та економічної (зокрема, енергетичної) потуги, то США забезпечували собі з боку Казахстану багаторівневу підтримку власних по-

літико-економічних проектів, що якнайкраще відповідає інтересам США в пострадянській Центральній Азії.

Список використаних джерел

1. Бакаев Л.-А.К., Кыдырбекулы Д.Б. Казахстан в фокусе геополитики США начала XXI века: проблемы и перспективы // США и Канада. – 2002. – №8. – С. 75 – 89.
2. Буров А.А. Кавказско-каспийский регион как геополитическая конструкция [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.jurnal.org/articles/2008/polit74.html#_ftnref10
3. В 2013 году товарооборот между РК и США вырос на 9%, до \$2,75 млрд. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kt.kz/rus/economy/v_2013_godu_tovarooborot_mezhdu_rk_i_ssha_viros_na_9_d_o_2_75_mlrld_1153584278.html
4. Жулинский М.Г. Геополитика Каспийского региона [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://geo.1september.ru/articlef.php?ID=200600306>
5. Кузьмина Е.М. Внешние экономические интересы как фактор экономического развития Центральной Азии. – М.: Институт экономики, 2013. – 58 с.
6. Назарбаев Н.А. На пороге XXI века. – Алматы: Атамұра, 2003. – 256 с.
7. Нурғалиев М. Казахстанско-американское военно-политическое сотрудничество в контексте геополитических интересов США в Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. – № 2(50). – 2007. – С. 61 – 71.
8. Природный газ. Особый подход Казахстана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kazenergy.com/actions/eurasion-forum/6391-2012-09-28-06-04-17.html>
9. Умаров К. Отношения стратегического партнерства между Казахстаном и США переживают новый качественный подъем [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.zakon.kz/4612354-otnosheniya-strategicheskogo.html](http://www.zakon.kz/4612354-otnosheniya-strategicheskogo)
10. Шаймарданов Е.Р. Казахстанско-американские отношения в процессе становления суверенитета Республики Казахстан: Авторефер. на соискание учен. степени канд. полит. наук: спец. 23.00.02 "Политические институты, процессы и технологии". – Алматы, 1993. – 23 с.
11. A National Security Strategy for a New Century. The White House, October 1998. – 59 p.
12. Caspian Sea Region. Overview of oil and natural gas in the Caspian Sea Region. U.S. Energy Information Administration. Independent Statistics & Analysis. – 25 p.
13. Ifekharul Islam. The U.S. Role and Policy in Central Asia: Energy and Beyond // The Arts Faculty Journal, July 2010 – June 2011. – P. 33 – 51.
14. Kazakhstan. Overview. U.S. Strategy Information Administration. Independent Statistics & Analysis [Electronic resources]. – Acces mode: <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=kz>
15. Kazakhstan Uranium Production Forecast for 2013 through 2016 [Electronic resources]. – Acces mode: <http://nextbigfigure.com/2013/04/kazakhstan-uranium-production-forecast.html>
16. Miguel A.Perez Martin. Geo-Economics in Central Asia and the "Great Game" of Natural Resources: Water, Oil, Gas, Uranium and Transportation Corridors // Area: Asia – Pacific / Central Asia Observatory Working Paper 59/2009 (Translated from Spanish). 19/4/2010. – Elcano Royal Institute. – Madrid – Spain. – 27 p.
17. Richard B.Stephens, Jr. The United States' National Interests in Central Asia. Air Command and Staff College. Air University. Maxwell Air Force Base, Alabama. – 23 Mar 2000. – 52 p.
18. S.F.Starr, Bulat Sultanov, S.Enders Nimbush, Fatima Kukeyeva, Svante E.Cornell, Askar Nursha. Looking Forward. Kazakhstan and the United States. – Central Asia-Caucasus Institute. Silk Road Studies Program. – 52 p.
19. Zbignev Brzezinski. The Choise: Global Domination or Global Leadership. – NY: Basic Book, 2005. – 242 p.

Надійшла до редколегії 15.10.14

Г. Мингазутдинова, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

КАЗАХСТАН В СИСТЕМЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ США В КОНЦЕ ХХ – НАЧАЛЕ ХХІ вв.

Статья посвящена архитектуре экономических и военных интересов США относительно самого большого центральноазиатского государства – Казахстана в конце ХХ – в начале ХХІ вв.

Ключевые слова: Центральная Азия, Казахстан, нефтегазовые ресурсы, военное сотрудничество.

G. Mingazutdinova, Graduate Stud.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

KAZAKHSTAN IN THE U.S. FOREIGN POLICY INTERESTS (LATE 1990 – EARLY XXI CENT.)

The article touches upon the U.S. economic and security interests in relations with Kazakhstan and defines the place of the latter in the U.S.' foreign policy priorities.

Key Words: Central Asia, Kazakhstan, oil and gas resources, military cooperation.

УДК 94(477)

Л. Могильний, д-р іст. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ**СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ В КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ***У статті досліджується культурницько-просвітницька діяльність Сергія Єфремова під час його навчання в Університеті Св. Володимира (1896-1901 рр.).***Ключові слова:** Сергій Єфремов, Київський університет, навчання, культурно-просвітницька діяльність.

Нова політична та соціально-економічна ситуація на рубежі XIX-XX ст. і внутрішня політика царського уряду зумовили активізацію політично свідомих прошарків української інтелігенції. І. Лисяк-Рудницький, Р. Елвуд та інші пояснюють, що визначальний вплив на українську справу мали дві обставини: по-перше, ослаблення царського самодержавства та розлад російської державної машини; по-друге, економічний розквіт Наддніпрянщини, її швидка індустріалізація та піднесення життєвого стандарту населення [16, с. 91; 23, с. 5-6]. До цього можна додати ще й вплив суспільно-політичного життя Галичини на піднесення національного руху в Наддніпрянській Україні і процес політизації українців ліберального спрямування. З 1890-х рр., як зазначав М. Грушевський, Галичина "стає горнилом української політичної й суспільної думки для всієї України, так би мовити – зразковою школою політичної і культурної роботи, в котрій приймають живу участь політично налаштовані елементи українського суспільства Росії" [5, с. 117-119].

У ці роки сформувалося і вступило в суспільне життя покоління "українських восьмидесятників", яке відіграло важливу роль у формуванні ліберальних партій. Найбільш яскравою фігурою був Б. Грінченко [11, с. 394-395]. Його молодий соратник С. Єфремов, який називав генерацію восьмидесятих років XIX ст. людьми "Грінченківського покоління", неодноразово звертався в своїх роботах до характеристики цього періоду. Це, на його думку, була найважлива пора нашого суспільного життя, коли у багатьох співвітчизників опустилися руки, коли українство і українська мова "безсильно корчилося" в державних утисках, і були забуті тими, хто раніше їм служив. Незважаючи на труднощі, це покоління українців, вперше після Емського указу 1876 р., підхопило справу попередників і будувало фундамент національно-визвольного руху. Опираючись на кращі традиції українства і порвавши з настроями песимістів, молода інтелігенція дійсно розпочинає систематичну роботу і боротьбу, яка в результаті призвела до перемоги у вирішенні національного питання [10, с. 323].

Урядові репресії щодо українства, з одного боку, і не національний, а переважно антинациональний, централістичний характер загальноросійського революційного руху – з іншого, призводять до того, що старше покоління українофілів вбачає своє найближче завдання у так званому аполітичному культурництві. Проте виключно культурницька робота викликала супротив молодого покоління, яке прагнуло окрім культурницько-просвітницької діяльності займатися й суспільно-політичною.

Наприкінці XIX ст. царський уряд, наляканий постійними заворушеннями робітників і селян, зробив деякі полегшення для діяльності ліберальних організацій, культурницько-просвітницьких закладів та видавництва. Почали виходити ліберальні газети, що згодом відіграли важливе значення у гуртуванні ліберального українства. В 1898 р. у Києві стала друкуватися газета "Киевские отклики", орган української поступової інтелігенції. Хоча газета була російськомовною, проте вона виконувала певну роль в організаційному об'єднанні ліберального українства. У ній працювали І. Лучицький,

В. Науменко, М. Василенко, С. Єфремов та інші представники Київської громади.

О. Лотоцький зазначав, що для того часу, коли український рух, ослаблений роками реакції, ще не проявляв чітких ідеологічних позицій, а дрібні гуртки загрожували його розпорошити, необхідна була організація, яка б усіх об'єднала, яка звела б разом відокремлених і безсилих у своїй самотності старших людей з молодим поколінням, більш енергійним і з уже визначеними політичними поглядами. Такою спільністю стає Загальна організація, яку пізніше стали називати Всеукраїнською безпартійною організацією. Органічними частинами об'єднання стали гуртки українців не тільки в окремих містах, а й у навчальних закладах – учнівські, семінарські, студентські громади. Гуртування таких елементів у практичній роботі на національно-демократичному ґрунті і стало тією підготовчою школою, з якої вийшли більш визначені політичні напрямки, які згодом трансформувалися у партії [17, с. 241]. В. Леонтович подібну політичну взаємостерпимість членів Всеукраїнської безпартійної організації вважав її найбільш визначною і позитивною рисою. Він додавав, що національне почуття варто будити тільки в сторону відданості рідному краю і народу, не підтримуючи елементів особистої вигоди, які спрямовані навіть у напрямку покращення становища певної верстви, так як наявність тих чи інших соціальних переконань могла тільки роз'єднати громадивців і зменшити колектив працівників національного відродження [15, с. 7-8]. Завдяки цим внутрішнім переконанням стало можливим тривале співробітництво консерваторів, радикалів і соціалістів. "Багатшаровість" внутрішньої будови Всеукраїнської безпартійної організації, взаємодія в її лавах осіб різних вікових груп і соціальних поглядів помітила поліція. Так, в 1898 р. вона була впевнена в існуванні в Києві "українофільської партії", яка поділялася на три групи. До першої належали "люди похилого віку, прихильники української старовини", до другої – особи середнього віку, які "притримувалися ідеї про відособлення і самостійність Малоросії", і діяли безумовно в "антиурядовому дусі", до третьої – молодь, під керівництвом осіб "другої категорії", які, займаючи значне місце у суспільстві, уникають відповідальності, жертвуючи молоддю, яка притягується до відповідальності, але не видає своїх лідерів [7].

Революційні настрої в Російській імперії призводили до радикалізації молодого покоління української ліберальної інтелігенції, вихованої у Київській Старій, Одеській, Полтавській громадах та громадах інших міст. Їх найвизначніші представники перебували у цей час у розквіті творчих сил (Є. Чикаленкові у 1900 р. виповнилось 39 років, Б. Грінченку – 37, Ф. Матушевському – 31, С. Єфремову – 24, а В. Шеметові – 27 років). Рамки культурництва стали для молодих громадивців затісними. Між двома поколіннями української інтелігенції визрівав конфлікт, унаслідок якого культурницький рух природно еволюціонував у політичний. У політичній діяльності прагнула взяти участь і частина представників старшого покоління. С. Єфремов серед них називає В. Антоновича, Т. Рильського, О. Кониського, М. Лисенка [12, с. 486].

Наприкінці 1890-их рр. у культурництві остаточно виділяються дві течії, суперництво яких простежується протягом усієї діяльності українських ліберально-демократичних партій Наддніпрянщини у 1904-1908 рр. Представники першої вважали достатнім існування української мови і культури як своєрідних предметів "домашнього вжитку" і відмежовувались від будь-якого прояву "сепаратизму". Лідерами цієї течії стали В. Науменко, неофіційний голова київської громади, та один з найвпливовіших членів Старої Київської громади – П. Житецький. Представники другого – "українського" – напрямку, як його називав Є. Чикаленко, або "радикально-національного", за М. Грушевським, намагалися "протиставити великоросійській стихії стихію українську", з її самобутнім змістом, як рівноправний і самодостатній національний тип, принаймні у теорії [4, с. 21; 6, с. 13; 13, с. 104; 20, с.128-131]. Притримуючись суто "культурницької" діяльності у Наддніпрянщині, представники цього напрямку були не проти проводити політичну роботу в Галичині. Його "очолював" В. Антонович [14, с. 78]. Політизацію напрямку стимулювала активна діяльність М. Драгоманова та його послідовників в Україні, О. Кониського (до 1900 р.), а згодом Б. Грінченка і С. Єфремова [3, с. 36-38; 19, с. 18-19; 21, с.13]. В основу своєї діяльності ця частина лібералів поклала поєднання національного радикалізму з культурницько-просвітницькою роботою. Радикалізм ліберального українського громадянства проявлявся у більш чи менш лівих суспільно-політичних поглядах народницького спрямування, або в їх поєднанні з поміркованим конституційним демократизмом. Культурництво занепадало і ніяка внутрішня радикалізація не могла його врятувати від втрати авторитету в українському суспільстві. Єдиним виходом для культурників залишалася можливість створення організації або партії ліберально-демократичного спрямування. У тогочасних умовах провідники українського лібералізму вирішили створити загальноукраїнську безпартійну організацію, яка б координувала діяльність культурників в Україні. Утворення подібної організації створило б необхідні організаційні передумови для появи вітчизняної партії ліберального зразка.

Реорганізація культурництва відбувалася і під тиском радикальних елементів, які ввійшли до українофільських громад уже після утворення Всеукраїнської безпартійної організації (ВБО), зокрема, Братства тарасівців.

Саме в цей час за С. Єфремовим було встановлено нагляд з боку поліції як за особою, що активно проявляла себе на національному ґрунті. Та попри ці дрібні, як на молоді, сповнені надії людини, негаразди, початок ХХ століття був для С. Єфремова позначений захопленням творчого пошуку, усвідомлення своєї потреби справі, якій служив, визнання з боку читачів та друзів [2, с. 237].

Покинувши, через донос, навчання в семінарії у 1896 р., С. Єфремов подав прохання до міністерства народної освіти, щоб його прийняли до київського університету св. Володимира, хоч і знав, що з цього може нічого не вийти, оскільки він ще не закінчив навчання в семінарії і "претендував на Київ", а не на якийсь з "окраїнних" міст, куди семінаристів відправляли як гарматне м'ясо русифікації. Хоча батько С. Єфремова був проти світської освіти для сина, однак не заважав йому самостійно вирішувати свою долю.

Весною 1896 р. юнак повертається до Києва і подає прохання попечителю Київської шкільної округи з тим, щоб йому дозволили скласти іспити зрілості в 1-ій Київській гімназії. Після тривалої підготовки, юнак складає екстерном екзамен за останній курс Київської духовної семінарії.

Після вирішення усіх організаційних проблем перед С. Єфремовим постає важкий життєвий вибір – на який факультет університету йти навчатися. Зважаючи на енциклопедичний характер освіти та самоосвіти інтереси "двоїлися або й троїлися". Найбільше С. Єфремову подобалося займатися літературною творчістю, "тим більш що я вже закуштував тоді ... тієї солодкої отрути, якої завдає друкування перших творів". На перший погляд найпростіша дорога – історично-філологічний факультет з циклом словесних, історичних та філософських наук. Однак схоластика класичної філології з її мертвими мовами не приваблювала колишнього семінариста. Юнак цікавився природничими науками, але тут на перешкоді стояла математика, яка вважалася для нього "нестерпною". Через захоплення соціальними науками свій вибір С. Єфремов робить на користь юридичного факультету імператорського університету Св. Володимира. З вересня 1896 р. розпочалося бурхливе університетське життя.

Серед викладачів С. Єфремова варто згадати таких як Д. Пихно (політична економія), М. Ренненкамф (енциклопедія права), Є. Трубецькой (філософія права), М. Владимирський-Буданов (історія російського права), М. Ясинський (зовнішня історія російського права), І. Покровський (історія римського права), О. Романович-Славатинський (державне право), С. Єлізаров (особлива частина державного права), Л. Білогриць-Котляревський (карне право), О. Гуляєв (цивільне право) та ін.

Роки навчання в університеті були сповнені для С. Єфремова надій і творчої праці. В періодичних виданнях – "Зорі", "Записках Наукового товариства імені Тараса Шевченка", "Літературно-науковому віснику", "Киевском слове", "Сыне Отечества", "Киевской старице" тощо з'являються його рецензії, критичні та публіцистичні статті. Він продовжує відвідувати вечори у О. Кониського аж до самої смерті останнього у 1900 р. У бесідах та в диспутах, які там точилися, мужніе його талант. О. Лотоцький зауважив у споминах, що вони: "Самі, напевно, вибралися б на письменницький шлях, але фактично шли на його під проводом та за порадами Кониського. Для мене особисто був він і другом, і учителем, і духовим батьком" [2, с. 235].

Ставши студентом, С. Єфремов активно включається у громадське життя київського студентства. Він увійшов до складу студентської громади університету Св. Володимира, переважну більшість представників якої приваблювала соціал-демократична платформа. На відміну від своїх колег, С. Єфремов скептично ставився до соціал-демократії, більший вплив на юнака мали концептуальні розробки М. Михайловського, з якими він ознайомився ще під час навчання у духовній семінарії. С. Єфремову імпонувало те, що М. Михайловський відстоював право кожної людини втілити свої ідеї і реалізуватися у будь-якій сфері суспільно-політичного або соціально-економічного життя. С. Єфремов, за помилковими свідченням київської охоранки, стає найактивнішим діячем студентської громади [1, с. 164-165].

Курс, на якому навчався С. Єфремов, не брав жодної участі у тогочасному студентському рухові, тому йому доводилося спілкуватися зі студентами інших курсів. Перші студентські заворушення відбулися 1896 р. Уряд нічого не міг вдіяти за допомогою своїх звичних методів – шпигунством, вхідними квитками до університету, арештами й висилками. "Спілкова рада" ("Союзный совет"), яка складалася з представників студентських організацій, конспіративно керувала по всіх університетах студентським рухом, зуміла об'єднати і скоординувати виступи молоді. У 1898 р. відбувся мітинг студентів на підтримку студентства Варшавського університету, яке виступало проти встановлення 8 листопада

1898 р. пам'ятника колишньому віленському генерал-губернаторові М. Муравйову у Вільні (Вільнюсі). Такі самі заворушення відбувалися і в середовищі українських студентів. До української студентської громади, заснованої близько 1897 р., крім С. Єфремова, належали Черкаський, М. Доманицький, Д. Антонович, Рагозинський, Давидов, Примачевський, К. Квітка та ін. Громада налічувала кілька десятків членів і мала свою бібліотеку. Під впливом студентського гуртка подібні об'єднання виникли у 1-й та 5-й київських гімназіях [8, с.182]. Незважаючи на своє перебування в студентській громаді, С. Єфремов продовжував відвідувати засідання й семінарської громади. І з причин конспірації (статут Всеукраїнської безпартійної організації забороняв перебування однієї і тій же людині в керівних органах різних громад) відмовлявся брати активну участь у студентській громаді, хоч усіх і знав та й був з ними у добрих стосунках.

Представники громади регулярно збиралися на читання рефератів на теми українського життя, розповсюджували українські книги, пропагували українство. Студентська громада контактувала з Київською старою громадою, зокрема з Лисенком, Старицьким, Косачами. На спільних зібраннях громадівці знайомилися між собою ближче, читали літературу, співали українських пісень тощо.

С. Єфремов вважав за недоцільне брати участь у політичних організаціях студентів університету, оскільки багато часу витрачав на семінарську громаду, якою змушений був керувати після від'їзду старших громадян. З іншого боку, на думку самого С. Єфремова, він не міг претендувати на "репрезентацію свого курсу", який базувався в той період на аполітичній культурницько-просвітницькій діяльності [8, с.183].

Влітку 1901 р. С. Єфремов, склавши державні іспити, завершив навчання в університеті і отримав диплом 2-го ступеня. В той час юнак "не мав що з ним робити, бо на службу ані до адвокатури вступати ані гадки не було" [9, с.151]. С. Єфремов бачив своє покликання в літературній роботі. Він навіть не уявляв як житиме, вважав, що якось зможе задовольнити одну свою примху – придбання книжок.

Таким чином, отримавши у 1901 р. диплом юриста, С. Єфремов жодного дня не працював за фахом, бо вже мав своє місце в літературі. Його публікації з'являються майже в усіх журналах, де піднімається українське питання. Він відгукується на кожне літературне явище, на кожен твір, що заслуговує уваги. Гостро виступає в загальноросійських та галицьких виданнях проти утисків української мови та українства в Російській імперії.

Зі спогадів С. Єфремова: "Я не знаю, та тепер і сказати не можу, на що сподівалися ми, молоді адепти української ідеї: ні за собою, ні перед собою нічого не було видно, нізвідки ні поради, ні допомоги. "Contra spem spero" – могло стати добрим, чи не найкращим девізом часу. І тільки, мабуть, молодеча необачність та нерозсудливість держали нас, "разсудку вопреки, наперекор стихіям", на ниві українства та ще, може, та сліпа віра, що, кажуть, горами рухає" [8, с.184].

Окремі представники "молодих громад" Наддніпрянщини наприкінці 1880-1890-х рр. у своїх вимогах висували гасло щодо рівноправних державно-правових відносин України та Росії. Їм була близька ідея федералізму у вирішенні національного питання в Російській імперії. Вони розглядали Україну як суверенну "автономну" державу з республікансько-демократичним устроєм у складі Росії. Подібні думки проголошували і представники студентської громади, в лавах якої перебував молодий С. Єфремов. Як зауважує Е. Соловей, перебування у громаді С. Єфремова поклато початок нового

життя і нового шляху юнака [22, с. 6]. Хоча можна уточнити, що не так нового життя, як нових можливостей, оскільки саме в цей час (1900 р.), завдяки зміні статуту ВБО, його залучають до керівного складу організації у якості члена Ради, відповідального за видавничу справу. З 1895 р. С. Єфремов входить до складу видавничого гуртка Київської Старої громади, згодом видавництва "Вік" під патронатом ВБО. В 1900-1904 рр. С. Єфремов також виконує функції секретаря на щорічних з'їздах організації.

Політичні позиції освіченого молодого покоління українців не були чітко визначені, вони не висували конкретних пропозицій щодо політичної перебудови України. Їх основним орієнтиром стали Переяславські статті 1654 р., за якими Україна отримувала автономію (визначену пунктами так званих Березневих статей) у складі Московського царства. На думку українських дослідників, їхнє звернення до історичного минулого українського народу не можна однозначно пояснити як заклик повернутися назад. Навпаки, вивчаючи політичний устрій країн Західної Європи та Америки, представники українофільських громад та гуртків вбачали в Гетьманщині XVII-XVIII ст. спосіб для сучасного вирішення "українського питання". За їхніми переконаннями, відносини України та Московської держави в XVII ст. були більш рівноправними, ніж у XIX ст. Повернення до умов Переяславської Ради 1654 р. означало для поміркованих українців своєрідне відновлення справедливості у відносинах обох народів.

Прогресивна політична думка в Україні 1880-1890-х рр. активно шукала передову теорію, прагнула поєднати боротьбу за соціально-економічне і політичне визволення з-під гніту австрійської монархії з діяльністю проти російського поліцейсько-бюрократичного режиму. С. Єфремов розглядав цю боротьбу як одне ціле і як таку, що сприяла згуртуванню демократичних сил роз'єднаних частин України.

Таким чином, С. Єфремов протягом свого навчання в Університеті св. Володимира (1896-1901 рр.) ще більш активно включився в український суспільно-політичний рух. Він бере участь у просвітницько-культурницьких заходах, організованих Київською Старою громадою, семінарською та студентською громадами. В цей період закладається його талант організатора та керівника. Зокрема, організаторські здібності молодого українофіла проявилися під час керівництва громадою семінаристів Київської духовної семінарії, участі у видавничому гуртку (пізніше видавництві "Вік"), в якому С. Єфремову належала провідна роль. Його заслуги були оцінені старшими громадівцями, які заради С. Єфремова змінили статут ВБО (зменшили граничний вік члена організації з 25 до 24 років) та обрали юнака до Ради ВБО, де він відповідав за видавничу справу.

Список використаних джерел

- Білецький Б. З плеяди славетних (до 130-річчя від дня народження Сергія Єфремова) / Б. Білецький, Г. Коцур // Часопис української історії: Збірник наукових статей. – К., 2006. – Вип. 4 – С.164-170.
- Болаболіченко А. Сергій Єфремов / А. Болаболіченко // Вибрані твори. – Т. 1. – К., 2006. – С. 225-336.
- Голубенко П. На варті українського відродження : Сергій Єфремов як публіцист / П. Голубенко // Сучасність. – 1983. – №.6. – С. 36-38.
- Грінченко Б. Діалоги про українську національну справу / Б. Грінченко, М. Драгоманов. – К.: Ін-т укр. археології НАН України, 1994. – 288 с. (Джерела з історії суспільно-політичного руху в Україні XIX – поч. XX ст.; Вип.1).
- Грушевський М.С. Украинский Пьемонт / М.С. Грушевський // Освобождение России и украинский вопрос: Статьи и заметки. – СПб., 1907. – С.117-119.
- Грушевський М.С. Движение политической и общественной украинской мысли в XIX ст. / М.С. Грушевський. – СПб., 1907. – 15 с.
- Державний архів Російської Федерації, ф.102 (Департамент поліції), оп.1898, д.701, л.1 об.-2.
- Єфремов С. Про дні минулі [Спогади] / С. Єфремов // Молода нація: Альманах. – К., 2003. – №3. – С. 160-229.

9. Єфремов С. Про дні минулі [Спогади] / С. Єфремов // Молода нація: Альманах. – К., 2004. – №1. – С. 151-232.
10. Єфремов С. Грінченко / С. Єфремов // Єфремов С.О. Літературно-критичні статті. – К., 1993. – С. 322-332.
11. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К., 1995. – 688 с.
12. Єфремов С.О. Щоденники: 1923-1929 / С. Єфремов. – К., 1997. – 848 с. – (Серія "Мемуари")
13. Камінський А. Психологічна і політична еволюція, як передумова революції / А. Камінський // Сучасність. – 1972. – №3(135). – С. 93-108.
14. Лавріненко Ю. Українська "політика власного ґрунту і сили Володимира Антоновича" / Ю. Лавріненко // Сучасність. – 1985. – №6(290). – С. 76-79.
15. Леонтович В. Спогади (3 часів 1890-1917 років) / В. Леонтович // Тризуб. – Париж, 1928. – Ч.30. – С. 7-8.
16. Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою: Статті до історії та критики української суспільної політичної думки / І. Лисяк-Рудницький. – Мюнхен, 1973. – 441 с.

17. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький / Праці Укр. наук ін-ту. Т.12, Серія мемуари, Кн.3. – Варшава, 1933. – Ч.2. – 490 с.
18. Нариси з історії українського національного руху: Колективна монографія / За ред. В.Г.Сарбея; НАН України. Інститут історії України. – К., 1994. – 189 с.
19. Одарченко П. Життя і наукова діяльність Сергія Єфремова / П. Одарченко // Сучасність. – 1976. – №10. – С. 18-19.
20. Приймак Т. Конституційний проект М. Грушевського з 1905 р. / Т. Приймак // Український історичний журнал. – 1991. – №1. – С. 128-131.
21. Смілянський Л. Борис Грінченко: Критично-біографічний нарис / Л. Смілянський. – К., Харків, 1930. – 104 с.
22. Соловей Е. Сергій Єфремов / Е. Соловей // Єфремов С.О. Вибране: Статті. Наукові розвідки. Монографії. – К., 2002. – С. 5-16.
23. Elwood R. Russian social democracy in the underground: A study of the RSDRP in Ukraine, 1907-1914 / R. Elwood. – Assen, 1974. – XIX, 304 p.

Надійшла до редколегії 21.10.14

Л. Могильный, д-р ист. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

СЕРГЕЙ ЕФРЕМОВ ВО ВРЕМЯ ОБУЧЕНИЯ В КИЕВСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

В статье исследуется культурно-просветительская деятельность Сергея Ефремова во время учебы в Университете имени Св. Владимира (1896-1901 гг.).

Ключевые слова: Сергей Ефремов, Киевский университет, обучение, культурно-просветительская деятельность.

L. Mogylny, Doktor of History, Associate Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SERGIY YEFREMOV WHILE HE WAS STUDYING AT KYIV UNIVERSITY

The article covers cultural and educational activity of Sergiy Yefremov while he was studying at St. Volodymyr University (1896-1901).

Keywords: Sergey Efrefov, Kyiv University, education, cultural and educational activities.

УДК: 94:341.67:327"1991/2014"

В. Павленко, канд. іст. наук, проф.,
М. Заболотна, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПИТАННЯ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН 1991-2014 РР.

У статті проаналізовано значення нерозповсюдження ядерної зброї в 1991-2014 рр. Виокремлено основні аспекти політики ядерних держав щодо нерозповсюдження в умовах сучасної світобудови.

Ключові слова: нерозповсюдження ядерної зброї, система міжнародних відносин, ядерна зброя (ЯЗ), Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), Організація Об'єднаних Націй (ООН), Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового знищення (ГП), Група восьми.

Проблема ядерного нерозповсюдження займає одне з центральних місць в системі сучасних міжнародних відносин та потребує постійного систематизованого контролю. Вона також є пріоритетною для найбільш впливових держав світу, особливо тих, що володіють ядерною зброєю. Тому характер і динаміка нерозповсюдження завжди перебувають у безпосередньому взаємозв'язку зі структурою міжнародних відносин і знаходяться в центрі уваги науковців різних країн.

В Україні дослідженню проблеми ядерного нерозповсюдження та її впливу на систему міжнародних відносин присвятили увагу авторитетні вчені: С. Галака [1], В. Чумак [2], О. Бодрук [3], які у своїх роботах аналізують становлення та розвиток даного режиму, доводять вагомість та значення вказаної проблеми для світового порядку.

Серед досліджень західних авторів, варто виділити фундаментальні роботи вчених Гарвардського університету, виконані на базі Центру науки та міжнародних відносин. В цих працях висвітлюються та аналізуються найгостріші проблеми галузі нерозповсюдження ядерної зброї, показано вплив цього питання на систему міжнародних відносин [4]. Глибокий аналіз ймовірних наслідків розповсюдження, як на регіональному, так і на

глобальному рівнях, демонструють у своїх доробках К. Карл [5, р. 45-60], К. Бейлі [6].

Серед російських досліджень останніх років заслуговують на увагу праці Ю. Фьодорова [7, с. 121-162], В. Давидова [8], В. Орлова, Р. Тімербаєва [9], А. Уткіна [10, 11] де розглядається проблема ядерного нерозповсюдження в російсько-американських відносинах, вивчаються можливості та перспективи подальшої співпраці.

Виходячи з того, що кількість праць в українській історичній науці на сьогодні є досить обмеженою, а переважна їх частина не виходить за межі 2008-2010 рр., автори зроблять спробу проаналізувати та дати об'єктивну оцінку значенню питання нерозповсюдження ядерної зброї в системі міжнародних відносин 1991-2014 рр. та змоделюють їх трансформацію і розвиток у перспективі.

Після розпаду Радянського Союзу і закінчення холодної війни, режим нерозповсюдження ядерної зброї зіткнувся з кризою, яку і досі не вдалося подолати. Необхідно також наголосити, що надзвичайних зусиль у напрямку врегулювання політики нерозповсюдження та забезпечення гарантій контролю над ядерною спадщиною колишнього СРСР за час свого правління доклала Адміністрація Дж. Буша (старшого). В той час, керівниц-

тво Сполучених Штатів, як ніколи було зацікавлене у збереженні централізованого управління ядерними арсеналами і тому підтримувало Росію як ядерну державу.

Із початком президенства Б. Клінтона першочерговим завданням США відразу стало приєднання України, Білорусі та Казахстану до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, 1.07.1968 р.), як держав, що не володіють ядерною зброєю. До того ж, Вашингтон активно прагнув переконати Індію та Пакистан відмовитись від створення ЯЗ і проведення відповідних випробувань, повернути КНДР у ДНЯЗ, досягти підписання Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ), а також зупинити співробітництво ядерних постачальників, особливо Росії та КНР, з Іраном [12, р. 13-15]. На 1995 р. головним пріоритетом у зовнішній політиці Сполучених Штатів стало безумовне та безстрокове подовження ДНЯЗ. Держсекретар В. Крістофер повідомив, що в бюджеті 1996 р. \$166 млн. виділено на протидію загрози розповсюдження, в тому числі виділялись кошти для МАГАТЕ, впровадження ЕК та для боротьби з ядерною контрабандою [13, р. 111]. Разом з тим як невдачу адміністрації Президента можна розцінювати відмову Сенату ратифікувати ДВЗЯВ у жовтні 1999 р., що підірвало довгострокові зусилля США, спрямовані на укріплення ядерного розповсюдження; інспекції в Ірак; неспроможність утримати Індію та Пакистан від ядерних випробувань 1998 р. та продовжити діяльність Спецкомісії ООН.

З приходом до влади адміністрації Дж. Буша (мол.), відбулись радикальні зміни у підходах Вашингтону до політики нерозповсюдження ядерної зброї, що були докладно сформульовані у документі "Національна стратегія боротьби із ЗМЗ", оприлюдненому в грудні 2002 р. Було запропоновано перейти до більш активної політики, спрямованої на випередження. Об'єктивною основою такого рішення стало нове співвідношення сил у світі, а каталізатором послужили теракти 11 вересня 2001 р., що поставили на порядок денний боротьбу із загрозою ядерному тероризму. Вашингтон залишив за собою право відповіді переважаючою силою у разі застосування проти Сполучених Штатів зброї масового знищення [14, р. 3]. США визнали необхідним підтримувати ДНЯЗ і МАГАТЕ, збільшуючи фінансування Агенції, сприяючи ратифікації її Додаткового протоколу всіма державами-членами Договору та реалізації угод про запровадження всеосяжних гарантій МАГАТЕ країнами-учасницями. Також Вашингтон добивався зміцнення Групи ядерних постачальників (ГЯП) і Комітету Цангера, та підписання Договору про заборону виробництва матеріалів, які необхідні для виробництва ядерної зброї. До найвищих пріоритетів було віднесено заходи із надання допомоги пострадянським державам у галузі нерозповсюдження з перспективою досягнення продовження програми Нанна-Лугара [14, р. 4-5].

У "Національній стратегії" було запропоновано комплексний підхід щодо запобігання розповсюдженню, а при необхідності – протидії країнам, що можуть ядерну зброю застосувати. Саме в цей час Сполучені Штати переходять до більш рішучої протидії поширенню ядерної зброї із застосуванням набагато об'ємнішого набору заходів – від дипломатичних переговорів до силових акцій (можливо навіть із використанням ЯЗ). Для протидії новим викликам було запропоновано побудувати "децентралізовану архітектуру нерозповсюдження" [15, р. 27]. Спробою створення таких децентралізованих інструментів боротьби стала ініціатива безпеки проти розповсюдження, проголошена президентом Дж. Бушем (мол.) 31 травня 2003 р. Вона передбачала запровадження багатосторонньої основи для перехоплення ЗМЗ, а також матеріалів і технологій необхідних для її

виготовлення на землі, на морі та в повітрі [16]. На сьогодні ініціативу безпеки підтримало більш ніж 100 країн, однак за її межами і досі знаходяться такі впливові держави, як Китай, Пакистан, Індія, Бразилія та ПАР. До того ж, на початок 2000-х років усе частіше спостерігається тенденція у політиці Сполучених Штатів надавати перевагу одностороннім підходам у боротьбі проти розповсюдження, що підтвердив вихід 13 червня 2002 р. країни із Договору від 26 травня 1972 р. по ПРО. Звільняючись від зобов'язань тридцятирічної давнини, що, у свою чергу, фіксували паритет між США та СРСР, Вашингтон розв'язав собі руки щодо подальших кроків у цьому напрямку. Попри те, що роль Сполучених Штатів у стримуванні розповсюдження завжди була, без сумніву, провідною, для сфери нерозповсюдження ядерної зброї такої односторонній підхід може нести вкрай негативні наслідки, оскільки веде до розмивання існуючого режиму, а в більш широкій перспективі – до розкиття системи міжнародних відносин.

З приходом до влади президента Барака Обами (20 січня 2009 р.) політика нерозповсюдження ядерної зброї була дещо змінена. Очевидними стали два суперечливих аспекти політики 44-го президента США. З одного боку Б. Обама закликає до розбудови світу, повністю вільного від ядерної зброї ("Ядерний нуль"), а з іншого, заявляє про необхідність забезпечення ефективною системою ядерного стримування. Ініціювавши проведення кожних два роки міжнародного Саміту з питань ядерної безпеки (березень 2010 р.), президент США, таким чином, закликав до залучення все більшої кількості світових лідерів задля вирішення низки питань у даному напрямку. Третій саміт, що пройшов у Гаазі 24-25 березня 2014 р., зібрав рекордну кількість присутніх: 53 країни і 4 міжнародних організації, де обговорювалася не тільки офіційна тема ядерного тероризму, але і велика увага була приділена засудженню всіма учасниками дій Росії кінця 2013 – початку 2014 рр. проти України та анексії Криму 20 березня 2014 р.

Важливим кроком на шляху до створення глобальної системи попередження та захисту розповсюдження зброї масового знищення стало прийняття Радою Безпеки ООН 28 квітня 2004 р. Резолюції 1540 [17, с. 1-5], першого міжнародного документу, що забезпечив комплексний та всезагальний підхід до ЗМЗ, засобів доставки та виробничих матеріалів. Слід звернути увагу й на те, що виконання Резолюції є обов'язковим і для держав, які не є учасницями спеціальних домовленостей, що входять до режиму нерозповсюдження і не входять до ДНЯЗ (Індія, Пакистан, КНДР, Ізраїль). Особливо важливим стало застосування згаданої резолюції протягом 2004-2007 рр., коли проблема нерозповсюдження загострилась через дипломатичні кризи, викликані активізацією ядерних програм Ірану та Північної Кореї. Сполучені Штати, у свою чергу, надають велику підтримку у виконанні програм Резолюції іншим країнам, виділяючи щорічно (починаючи з 2008 р.) більш ніж 2 млрд. дол. [18]. 27 липня 2006 р. на слуханнях в Конгресі сенатором Р. Лугаром було підкреслено, що Рада Безпеки ООН посідає особливе місце у протидії розповсюдженню ядерної зброї, оскільки швидко відреагувала на запуск Північною Кореєю семи балістичних ракет (15 липня 2006 р.), ухваливши з цього приводу резолюцію 1695 [19, с. 1-3].

Резолюції Ради Безпеки (1540, 1718 – ухвалені у відповідь на ядерні випробування Північної Кореї; 1737 та 1747, що вимагають від Ірану припинення ядерної програми із застосуванням ряду санкцій), для американського керівництва залишаються ключовими чинниками протидії розповсюдженню ядерної та ЗМЗ. Саме на основі цих документів створюються нові міжнародно-

правові повноваження для активної протидії розповсюдженню. Разом з тим, не виключається і можливість односторонніх дій з боку Сполучених Штатів та інших країн співтовариства.

Немає сумніву, що відсутність жорсткої міжнародної реакції на поширення ядерної зброї та балістичних ракет призвела до кризи непокори, яка, в першу чергу, загрожує ДНЯЗ. Невиконання зобов'язань кидас виклик іншим країнам, оскільки це загрожує інтересам безпеки як на державному рівні, так і системі міжнародних відносин, в цілому. Беззаперечним підтвердженням цьому стала затверджена на саміті 26-27 червня 2002 р. в Кананаскісі програма "Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового знищення" (ГП), яка є серйозним стимулом по укріпленню міжнародної стабільності та безпеки, проявляючи пріоритетну ініціативу восьми передових країн світу у питанні нерозповсюдження.

Сьогодні Програма нараховує 26 країн. На саміті "Групи восьми" у травні 2011 р. в Канаді програму було продовжено ще на 10 років, терміном до 2021 р. та розширено межі її дій. Це ще раз продемонструвало значення політики нерозповсюдження в системі міжнародних відносин не лише для передових світових держав, зокрема "Групи восьми" (Сполучені Штати, Канада, Росія, Велика Британія, Італія, Франція, Німеччина, Японія), а також і для інших країн, які приєдналися до програми Глобальне Партнерство (в 2003 р. – Норвегія, Нідерланди, Польща, Швейцарія, Швеція, Фінляндія; у 2004 р. – Австралія, Бельгія, Ірландія, Данія, Чехія, Південна Корея, Нова Зеландія – як країни-донори, а як отримувачі допомоги – Україна; в 2012 р. – Мексика і Казахстан; у 2013 р. – Філіппіни).

Важливе місце проблема нерозповсюдження посідає і в зовнішній політиці таких ядерних держав, як Франція, Велика Британія та КНР. Наприклад, Франція у цьому питанні еволюціонувала від демонстративного дистанціювання зусиль, спрямованих на розбудову режиму нерозповсюдження ядерної зброї, – до активної участі в його зміцненні (з моменту приєднання до ДНЯЗ в 1992 р.). Для Парижу – це крок до зростання його ролі на міжнародній арені. В той же час, на особливу увагу заслуговує проблема відновлення Францією ядерних випробувань у 1995-1996 рр. Президент Ж. Шірак оголосив про таке рішення 13 червня 1995 р. невдовзі після прийняття рішення про подовження ДНЯЗ. Францію відразу засудили не лише сім держав-членів Євросоюзу, але й інші країни світу. Така реакція світової спільноти та резолюція ГА ООН примусили Париж скоротити число ядерних випробувань із восьми до шести. Завершивши програму ядерних випробувань (24 вересня 1996 р.), Франція підписала, а 6 квітня 1998 р. і ратифікувала ДВЗЯВ, після чого в тому ж році стала першою у світі державою, яка відмовилась від ракет наземного базування, що складала суттєву частину її ядерного арсеналу.

Для Великої Британії питання нерозповсюдження, також, є дуже важливим. Країна зробила ряд кроків щодо реструктуризації та скорочення своїх ядерних сил, зменшивши їх на третину. Британська політика 1990-х рр. у галузі нерозповсюдження, в цілому, йшла у фарватері відповідного курсу стратегічного партнерства із США. Солідаризувавшись із позицією Вашингтону щодо ядерної зброї колишнього Радянського Союзу та у питанні подовження ДНЯЗ, Лондон намагався використати свій вплив в Індостані, щоб утримати Індію та Пакистан від ядерних випробувань. Позитивним явищем була послідовна діяльність країни стосовно підписання та ратифікації ДВЗЯВ, а також її готовність до всезагальних переговорів із ліквідації ЯЗ у всьому світі за умови, що

"буде досягнуто прогрес в напрямку глобального знищення ядерної зброї" [20, р. 100].

Зростає роль та значення для майбутнього режиму нерозповсюдження ядерної зброї і Китаю. Вирішальним кроком для КНР стало приєднання Пекіну до ДНЯЗ (9 березня 1992 р.) та підписання ДВЗЯВ (24 вересня 1996 р.). Серед викликів у галузі нерозповсюдження увагу Китаю привертає можливість набуття ядерної зброї КНДР або об'єднаною Кореєю, що, в свою чергу, може підштовхнути і Японію до таких самих дій. Вагому роль КНР відіграла і у переговорах з КНДР стосовно питання приєднання останньої до Рамкової угоди 1994 р. На думку авторів, у середньостроковій і, особливо, у віддаленій перспективі контроль режиму нерозповсюдження буде залишатися для КНР одним із найважливіших. Об'єктивно набиратиме ваги і важливість співпраці Китаю у цій галузі з іншими ядерними державами, в першу чергу такими, як США та РФ.

Важко переоцінити значення політики нерозповсюдження у системі міжнародних відносин і для Росії, особливо у перші роки після розпаду Радянського Союзу. За роки своєї незалежності політика нерозповсюдження Російської Федерації проходила в декілька етапів. Спочатку така політика характеризувалась активною готовністю Москви до зближення з Вашингтоном та координацією спільних дій (1991 – 1996 рр.), а згодом – поступовим охолодженням стосунків між державами (1996 – середина 2013 рр.). Однак це не завадило взаємній роботі країн у стратегічних питаннях і не вплинуло негативно на режим нерозповсюдження. Навпаки, плодом співпраці США та РФ стало не лише подовження ДНЯЗ у 1995 р. на безстроковий термін, а й ратифікація між країнами Договорів про подальше скорочення і обмеження наступальних озброєнь СНО-II (14 квітня 2002 р.) та СНО-III (5 лютого 2011 р.). Але останнім часом стосунки між Сполученими Штатами та Російською Федерацією із загостренням конфлікту навколо українського питання кінця 2013 – 2014 рр., кардинально змінилися. Росія стала на шлях агресора та загарбника, що веде до трансформації системи міжнародних відносин і сколихнуло режим нерозповсюдження ядерної зброї. В той же час, РФ намагається зняти з себе всю відповідальність за порушення міжнародного режиму. При цьому не вважаючи на зовсім протилежну думку Європи та Америки. Дії російських керманців дають підстави вважати, що Москва, переступивши своїми вчинками безпековий вимір, може зробити так не раз. Росія, на жаль, стає некерованою, а заяви політиків цієї країни звучать все абсурдніше, відвертаючи довіру світової спільноти.

Немає сумніву, що вплив ядерного арсеналу Росії на її роль у світовій системі міжнародних відносин перш за все залежить від здатності РФ використати цей вплив для здійснення активної політики, спрямованої на зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Росія і досі залишається ключовим гравцем у галузі нерозповсюдження завдяки другій позиції у світі за потужністю ядерного арсеналу. Маючи дружні відносини з рядом "проблемних країн", Росія ще здатна успішно доповнювати зусилля США у галузі нерозповсюдження. Тому необхідною умовою збереження та зміцнення міжнародного режиму ядерного нерозповсюдження залишатиметься активне співробітництво та тісна координація двох передових держав світу в цій галузі. Такий двосторонній формат міжнародної співпраці у галузі нерозповсюдження був і буде ефективним завжди.

Таким чином, можна зробити висновок, що на початок XXI ст. все ще залишається гострою проблема подальшого попередження розповсюдження ядерної

зброї. Режим нерозповсюдження, хоч і обмежив гіперболізацію ядерного чинника на певному історичному етапі, цілком виконати своє друге завдання в напрямку розподілу держав на дві групи – ядерні та неядерні – так і не зміг. За межами такої бінарної, спрощеної схеми політичного регулювання виникла група ризику, яка складається з країн із розпливчастим статусом "майже ядерних". Отже, питання політики нерозповсюдження ядерної зброї в системі міжнародних відносин 1991-2014 рр. залишається актуальним, внаслідок своєї пріоритетності для всіх офіційно визнаних держав, що володіють такою зброєю. Кожна з країн, яка набувала статус ядерної, прагнула спочатку створити власний ядерний арсенал, і лише довівши його до суттєвих розмірів, почала модифікацію своєї політики в бік нерозповсюдження, при чому, робила це з власним баченням і різними темпами. Для Франції, наприклад, питання нерозповсюдження та дії в напрямку посилення цього режиму є важливим кроком до зростання її ролі на міжнародній арені, а для Великої Британії – стійким плацдармом для стратегічного партнерства із США. Для Китайської народної республіки режим нерозповсюдження також має величезне значення. На сьогодні Китай є регіональним центром сили, що приймає активну участь в міжнародних кампаніях у напрямку нерозповсюдження, що є важливим для забезпечення стабільності в АТР – регіоні, де й досі існує величезний потенціал для нового витка гонки ядерних озброєнь. Якщо говорити про Сполучені Штати, то питання нерозповсюдження було і залишається чи не найважливішим елементом зовнішньої політики цієї держави, що потребує пошуку адекватних відповідей на нові загрози режиму. Тому, Вашингтон повинен відновити послідовність та всеосяжність своєї політики в напрямку зміцнення та розвитку режиму нерозповсюдження ядерної зброї, що, в свою чергу, має потужно впливати на сучасну структуру міжнародних відносин. Таким чином, на думку авторів, варто зосередити увагу на факторі очевидного тісного взаємозв'язку між політикою ключових держав у галузі ядерного нерозповсюдження, їх роллю у світовій політиці та впливу на розвиток і трансформацію міжнародних відносин, в цілому. Слід підкреслити також закономірність, згідно з якою провідні ядерні держави активно протидіють розповсюдженню, в той же час прагнучи законсервувати свій привілейований статус у світовій політиці. Відкритим залишається питання агресивних дій Російської Федерації на території України кінця 2013-2014 рр., що може призвести до кардинальних змін в системі міжнародних відносин унаслідок невиконання міжнародних угод (перш за все Будапештського меморандуму 1994 р.). А неспроможність США та країн Європи відповісти жорсткими методами на такі "виклики" сьогодення, ставить під сумнів не лише низку домовленостей та гарантій десятилітньої давнини, що були обіцяні неядерним державам, а й бачення майбутнього світу. Очевидним є те, що політика нерозповсюдження потребує негайного зміцнення та важливих до-

повнень, а в майбутньому і кардинальної трансформації, бо ця проблема являє собою найважливіший елемент в сучасній системі міжнародних відносин, який, не зважаючи на більш ніж п'ятидесятилітнє існування, сьогодні, на жаль, є досить хитким і викликає занепокоєння.

Список використаних джерел

1. Галака С.П. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2002. – 278 с.
2. Чумак В.М. Ядерна стратегія США: від перевернення до нерозповсюдження. – К.: РНБіО, НІСД, Центр дослідження проблем нерозповсюдження, 1999. – 301 с.
3. Бодрук О.С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспект. – К.: РНБіОУ, Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2001. – 299 с.
4. Soviet Nuclear Fission: Control of the Nuclear Arsenal in a Disintegrating Soviet Union. CSIA Studies in International Security No. 1 / Kurt M. Campbell, Ashton B. Carter, Steven E. Miller, and Charles A. Zraket. – Cambridge, MA.: Center for Science and International Affairs, John F. Kennedy School of Government, Harvard University, 1991; Avoiding Nuclear Anarchy / Allison Graham, Cote Ower, Falkenrath Richard, Miller Steven. – Cambridge: The MIT Press, 1996.
5. Christophe Carle. Mayhem or Deterrence? Regional and Global Security from Non-Proliferation to Post-Proliferation / Arms Control and Proliferation in the Middle East and South Asia / Ed. by Shelley A. Stahl and Geoffrey Kemp. – New York: St. Martin's Press, 1992. – P. 45-60.
6. Kathleen C. Bailey. Strengthening Nuclear Nonproliferation. – Boulder, Colo.: Westview Press, 1993. – 132 p.
7. Фёдоров Ю.Е. Военный фактор в современных международных отношениях // Современные международные отношения / Под ред. А.В. Торкунова. – М.: Росспен, 2000. – С. 121-162.
8. Давыдов В.Ф. Россия и США: проблемы взаимодействия в укреплении режима нераспространения ядерного оружия. – М.: ИСКАН РАН, 1997. – 78 с.
9. Орлов В.А., Тимербаев Р.М., Хлопков А.В. Проблемы ядерного нераспространения в российско-американских отношениях. – История, возможности, перспективы дальнейшего взаимодействия. – М.: ПИР-Центр, 2001. – 328 с.
10. Уткин А.И. Американская стратегия для XXI века. – М.: Логос, 2000. – 272 с.
11. Уткин А.И. Единственная сверхдержава. (Серия: Национальный интерес.) – М.: Алгоритм, 2003. – 576 с.
12. Robert L. Galucci. Non-Proliferation and National Security // Arms Control Today. – 1994 (April). – Vol. 24. – № 3. – P. 13-15.
13. Secretary Christopher. Overview of 1995 Foreign Policy Agenda and the Clinton Administration's Proposed Budget. Statement before the Senate Foreign Relations Committee, Washington, D.C., February 14, 1995 // U.S. Department of State Dispatch. – February 20, 1995. – Vol. 6. – No. 8. – P. 111, 115-116.
14. National Strategy to Combat Weapons of Mass Destruction. – Washington, D.C.: G.P.O., December, 2002. – 6 p.
15. Thomas D. Lehman. Rethinking Interdiction. The Future of the Proliferation Security Initiative // The Nonproliferation Review. – Summer 2004. – Vol. 11. – № 2. – P. 1-45.
16. The White House, Office of the Press Secretary. – Proliferation Security Initiative: Statement of Interdiction Principles, September 3, 2003 [Electronic resources]. – Access mode: <http://www.state.gov/t/np/rls/fs/23764.htm>.
17. Резолюция 1540 (2004) от 28 апреля 2004 года // Организация Объединенных Наций. Совет Безопасности. – С. 1-5 – (S/RES/1540).
18. U.S. Statement in Connection with the Submission of the 1540 Committee's Report to the Security Council, August 18, 2008 / United States Mission to the United Nations [Electronic resources]. – Access mode: http://www.usunnewyork.usmission.gov/press_releases/20080818_223.html
19. Резолюция 1695 (2006) от 15 июня 2006 года // Организация Объединенных Наций. Совет Безопасности. – С. 1-3 – (S/RES/1695).
20. Britain 1999. The Official Yearbook of the United Kingdom. London: The Stationary Office, 1998. – 600 p.

Надійшла до редколегії 23.10.14

В. Павленко, канд. ист. наук, проф.,
М. Заболотная, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ВОПРОС НЕРАСПРОСТРАНЕНИЯ ЯДЕРНОГО ОРУЖИЯ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ 1991-2014 ГГ.

В статье проанализировано значение нераспространения ядерного оружия в 1991-2014 гг. Выделены основные аспекты политики ядерных государств по нераспространению в условиях современного миропорядка.

Ключевые слова: нераспространение ядерного оружия, система международных отношений, ядерное оружие (ЯО), Договор о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО), Организация Объединенных Наций (ООН), Глобальное партнерство против распространения оружия и материалов массового уничтожения (ГП), Группа восьми.

V. Pavlenko, Ph., D. (History), Prof.,
M. Zabolotna, Graduate Stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

NON-PROLIFERATION OF NUCLEAR WEAPONS IN A SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS (1991-2014)

The paper examines the significance of non-proliferation of nuclear weapons in a 1991-2014 time frame. The main aspects of the policy on non-nuclear states regarding non-proliferation in today's world structure are underlined.

Key words: Non-Proliferation, a System of International Relations, Nuclear Weapons (NW), Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), United Nations (UN), Global Partnership (GP), Group of Eight.

УДК: 329/78(477.83/.86)

Є. Папенко, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНОГО ТОВАРИСТВА "СОКІЛ" У ГАЛУЗІ ГІМНАСТИКИ ТА СПОРТУ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті детально розглянуто гімнастично-спортивну діяльність українського молодіжного товариства "Сокіл" у Східній Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Проаналізовані причини створення сокільських товариств з фізичного виховання. Досліджено основні етапи становлення та діяльності сокільських гімнастично-спортивних організацій. Висвітлено форми та засоби фізичного виховання. Акцентовується увага на значенні гімнастики та спорту для українського народу напередодні Першої світової війни. Розглянуто політику польського намісництва в Галичині щодо активізації діяльності українського гімнастично-спортивного руху на межі ХІХ – ХХ ст. Висвітлено роль організаторів українського сокільського руху в удосконаленні фізичного виховання молоді. Підкреслюється, що гімнастично-спортивна діяльність українських сокільських товариств була необхідною передумовою у консолідації західноукраїнського населення, а також зуміла засобами фізичної культури підготувати український народ для боротьби за українську державність.

Ключові слова: молодіжне товариство, гімнастика, спорт, "Сокіл", фізичне виховання, визвольний рух.

Одним із напрямків діяльності українських сокільських товариств, створених 11 лютого 1894 р. у Львові Василем Нагірним та Володимиром Лаврівським, було гімнастично-спортивне виховання молоді. Так, 18 лютого 1894 р. на другому засіданні Загальних зборів львівського "Сокола" була ухвалена постановою про проведення з 1 березня 1894 р. перших занять з гімнастично-спортивною підготовки юнацтва [3, с. 25].

Щоправда, сокільська гімнастично-спортивна діяльність, як власне і вся діяльність львівського "Соколу" на початковому етапі його історії, українським населенням не сприймалася. Організатори українського сокільства намагалися донести громадськості думку про необхідність виховати сильне, здорове фізично й духовно молоде покоління та переконати у тому, що саме у поширенні сокільських ідей – майбутнє нації. "Вправи тілесні дуже корисно впливають на стан здоров'я фізичного, а посередньо і духовного", – підкреслював в одному із перших своїх видань Володимир Лаврівський [7, с. 2].

Неодноразово у своїх зверненнях до українського народу В. Нагірний та В. Лаврівський зазначали, що задля того, аби нація змогла активізувати свої дії для боротьби за українську державність, вона мусить передусім пройти фізичне загартування [11, с. 9]. "Для поневоленої нації цей вишкіл тотожний зі справою етичного, духовного відродження. Ті, хто поневолює, найгрунтовніше руйнують поневоленних, власне в етичній площині, виховуючи людей на кволик рабів. Найтрагічнішим для поневолених духом є культурне рабство, тобто сприйняття всього сфальсифікованого під впливом суспільного поступу. Тому сокольська ідея насамперед була скерована на ділянку вдосконалення, ушляхетнення, еugenіки й ділянку виховання, етики, як шляху до внутрішнього вдосконалення" [9, с. 47]. "Тільки фізично і морально сильна нація, – наголошував В. Нагірний, – зможе забезпечити своє існування та зберегти свою незалежність, а якщо її немає – здобути її" [13, арк. 3].

Перший гімнастично-спортивний гурток львівського "Сокола" був створений навесні 1894 р. за ініціативи інженера Теофіля Джулинського [3, с. 25]. Діяльність

спортивного гуртка Т. Джулинського полягала у навчанні молоді фехтуванню ("бобрництво", згодом – назва "шерм") та гімнастиці. Спортивну секцію з гімнастики очолював Йосиф Коциловський, який у 1896 р. у Празі, пройшовши відповідні курси, склав іспит на керівника руханки. Згодом інструкторами гімнастики були М. Гамота, Е. Лукасевич, Г. Гарматій, О. Гамота, Я. Вінцовський, В. Безкоровайний, П. Сухинський, Ю. Семенюк, І. Копач [7, с. 3]. Секцію з фехтування особисто очолював Т. Джулинський. Заняття з гімнастики та спорту проводились в орендованому приміщенні по вул. Підвальної, 7, у Львові. Організатори гімнастично-спортивної сокільської секції для проведення занять на власні кошти придбали гімнастичні прилади: кінь, поручні, гантелі тощо. Однак на початковому етапі своєї діяльності це спортивне товариство не користувалося великим зацікавленням серед західноукраїнського населення, адже кількість його членів становила лише 13 осіб [3, с. 25].

Існували також і інші гімнастично-спортивні секції львівського "Сокола". Наприклад, у листопаді 1894 р. був створений сокільський гурток з навчання їзди на ковзанах ("совганка"), а з 1897 р. проводилися навчання їзди на велосипеді (1895 р. – поява першого велосипеду подібного до сучасного). За сприяння В. Лаврівського для навчання з вищезазначених видів спорту були орендовані ставок поблизу Львова та гімнастичні зали. Важливим досягненням організаторів українського сокільства було налагодження зв'язків з чеським "Соколом", унаслідок чого з Праги час від часу надходила література з сокільської гімнастики.

Поступово сокільська гімнастично-спортивна діяльність почала здобувати все більше прихильників. Чисельність товариства збільшувалася. Приміром, якщо у перший рік своєї діяльності гімнастично-спортивне товариство львівського "Сокола" нараховувало 121 чол., з яких заняття відвідувало 76, то вже на 1895 р. кількість членів збільшилась до 208 [5, с. 23]. Як підкреслив один з літописців українського сокільства А. Омельчук: "Зачалася праця в новій станиці народної культури тіла і духа. Захоплення зразу було дуже велике, до "Сокола" вступали і

молоді і старі, кожний старався дати йому свою поміч в міру своїх сил" [10, с. 185]. Однак ставлення польської адміністрації Галичини до українських гімнастично-спортивних сокільських товариств було негативним. Поляки, побоюючись великих чисельних розмахів українського сокільського руху, неодноразово сфабрикували судові справи проти членів українського "Соколу".

З обранням у 1901 р. головою львівського "Сокола" Альфреда Будзиновського, розвиток сокільської гімнастично-спортивної діяльності набув значного поширення. Так, у червні 1901 р. Альфред Будзиновський разом зі своїм братом Леонардом організували навчання для членів учительського кружка. Ці навчання проводились не лише для тих, хто вже навчав молодь гімнастиці та хотів підвищити свою кваліфікацію, але й для тих, хто прагнув стати інструктором з гімнастики не маючи жодного досвіду роботи в даній галузі. Тому серед учасників "учительського кружка" було чимало академічної та гімназійної молоді. З 1 жовтня 1901 р. під керівництвом І. Боберського розпочались навчальні курси перших учителів руханки. Заняття навчальних курсів проводили досвідчені інструктори гімнастики Т. Сухинський, Ю. Семотюк, В. Шухевич, С. Мотренчук, Б. та В. Любич та ін. Інструкторами з гімнастики стали Степан Гайдучок, Петро й Тарас Франки, Євген Любич та ін.

У 1901 р. за сприяння А. Будзиновського в орендованому залі польського "Сокола" відбувся перший публічний виступ з гімнастики та спорту українського сокільства. Варто зазначити, що виступ українських "Соколів" був позитивно оцінений у польських періодичних виданнях і ставився як взірць польському сокільству [16, с. 3]. З цієї нагоди український "Сокол" було прийнято до "слов'янської родини сокільства". Підтвердженням цього було те, що на пам'ять почесного виступу українського сокільства керівництво чеського "Сокола" вручило А. Будзиновському срібну трубку [16, с.3].

Водночас А. Будзиновський як один із провідних діячів українського сокільського руху написав ряд статей на гімнастично-спортивну тематику. Він приділив велику увагу мандрівництву, фехтуванню та велоспорту. Мандрівництво під особистим керівництвом А. Будзиновського набуло широкого визнання після того, як під час однієї з мандрівок теренами Поділля він відкрив підземні печери, у яких зберігалися старовинні пам'ятки трипільської культури [12, с. 84]. Довідник "Туристика" А. Будзиновського, написаний у 1909 р., вважався на той час ґрунтовним дослідженням з мандрівництва.

За сприяння А. Будзиновського з 12 жовтня 1905 р. однострій спортивно-гімнастичних сокільських товариств був замінений з кавового кольору на сірий, а з 5 листопада 1906 р. заняття з гімнастики та спорту проводились у залі страхової компанії "Дністер" [5, с. 23]. Проте, найкращий період розвитку гімнастично-спортивної діяльності українських сокільських товариств настав з обранням у 1908 р. головою львівського "Соколу" вчителя німецької мови професора Івана Боберського.

Варто зазначити, що гімнастично-спортивною діяльністю сокільських товариств слов'янських народів І. Боберський зацікавився задовго до того, як його обрали спершу заступником А. Будзиновського, а згодом – керівником українського "Соколу". Так, І. Боберський ще наприкінці XIX ст., досліджуючи ідеологічне підґрунтя та значення фізичної культури сокільських товариств у пробудженні національної свідомості, відвідав Німеччину. І. Боберський не міг не звернути увагу на роль гімнастично-спортивної діяльності Ф. Яна в Німеччині, яка об'єднала німецький народ та стала потужною антинаполеонівською патріотичною силою. Порівнюючи бездержавне становище українських земель на межі

XIX – XX ст. І. Боберський дійшов висновку, що саме засоби фізичної культури допоможуть об'єднати та підготувати український народ для боротьби за власну державність. Як наголошував І. Боберський: "Виховання тіла – це шлях до виховання духа" [2, с. 2]. Під час своєї 15-річної педагогічної діяльності (1900 – 1914 рр.) в Українській Академічній гімназії Львова, І. Боберський разом зі своїми колегами: Іваном Верхнятським, Петром Огоновським, Мироном Кордубою, Григорієм Наливайком, Василем Білецьким, Іваном Копачем, Михайлом Грушевським, Осипом Яніним, Ярославом Вітошинським та ін. намагався виховати гідних патріотів своєї країни [12, с. 90]. Саме тому ім'я Івана Боберського заслуговує того, щоб його ставили в один ряд з такими іменами, як Мирослав Тиш у чехів, Фрідріх Ян у німців, Клеменс Жукотинський та Людвіг Гонтельталь у поляків, а також з іншими західноєвропейськими засновниками сокільського руху.

Враховуючи те, що наприкінці XIX – початку XX ст. український "Сокол" у Львові був єдиним руханковим товариством, метою якого було гармонійне виховання тіла і духа, випускники львівської Української Академічної гімназії намагалися будь-яким чином поширювати гімнастично-спортивну діяльність серед українцями на західноукраїнських землях. Це були, насамперед, Е. Любич, Ю. Семотюк, С. Мотренчук, І. Сохацький, Т. Потіха, С. Гайдучок, П. Франко, Т. Франко, С. Сидорович, О. Федів-Суховерська, Д. Білинська-Навроцька та ін. Вони створювали свої гуртки, клуби, видавали навчальні посібники, організували здвиги (маніфестації), лекції для зацікавлення українців у спортивно-гімнастичній діяльності львівського "Соколу". Так, наприклад, у 1902 р. у Львові відбувся привселюдний виступ прихильників руханки та спорту з використанням гімнастичних вправ, який позитивно змінив байдуже ставлення українців до фізичного виховання [12, с. 93].

Варто зазначити, що гімнастично-спортивна діяльність львівського "Соколу", а також патріотичне виховання І. Боберським західноукраїнської молоді в Українській Академічній гімназії вплинули на виникнення різноманітних спортивних товариств у Східній Галичині. Так, випускниками гімназій та за безпосереднього сприяння І. Боберського у 1906 р. був створений "Український спортивний кружок" та спортивне товариство студентів "Україна", засновником якого був С. Гайдучок. За активної підтримки українського сокільства на західноукраїнських землях напередодні Першої світової війни були створені спортивні клуби у Тернополі ("Поділля"), Станіславові ("Буй-Тур"), Стрию ("Скала"), Перемишлі (вєсларський клуб "Сянова Чайка") та спортивні секції в Дрогобичі, Бориславі, Коломиї [5, с. 24].

Поступово сокільські гімнастично-спортивні осередки поширилися на усі західноукраїнські терени. Зокрема, на 1909 р. у Східній Галичині існувало 465 сокільських товариств [4, с. 87], які підпорядковувались львівському "Соколу-Батьку" на чолі з І. Боберським.

За час очолювання І. Боберським сокільського руху, з його ініціативи були створені нові спортивні структури та набули поширення і розвитку окремі види спорту. У 1908 р. при Українському спортивному гуртку (У. С. К.) Львівської академічної гімназії, де працював професор І. Боберський, відбулись лижні змагання, в яких активну участь взяли учні професора: С. Гайдучок, П. Франко, А. Лукашевич. Завдяки Українському спортивному гуртку професор Є. Любич сприяв розвитку лижного спорту у спортивному товаристві "Сянова Чайка" при гімназії в Перемишлі, а І. Дигдалевич – в Тернопільській гімназії. Сам І. Боберський у січні 1912 р. закінчив лещетарський (лижний) курс в Австрії [12, с. 104].

Як бачимо, І. Боберський сприяв неабиякому розвитку гімнастично-спортивної діяльності українських сокільських товариств. Ним було розроблено спеціальну термінологію назв різних видів спорту [1, с. 3], а також принципи залучення членів "Сокола" до різних видів спортивної діяльності. Члени товариства займалися такими видами спорту, як велосипедний (наколесництво), веслування, фехтування, лижний спорт (лещетарство), ковзанярський та санний спорт, хокей (гаківка), баскетбол (кошиківка), волейбол (сітківка або відбиванка), бокс (стусан), туризм (мандрівництво), стрільба.

Велику увагу І. Боберський приділяв видавничій діяльності, оскільки на початку ХХ ст. у Львові не було підручників з підготовки фахівців з фізичного виховання. На власні кошти І. Боберський опублікував перші підручники гімнастичних вправ і спортивних ігор: "Підручник ігор та забав" (1904), "Забави й гри рухові" (1904-1905), "Копаний м'яч" (1906), "Значення руханкових товариств" (1909) тощо. Згодом побачили світ і інші праці з гімнастично-спортивного виховання молоді, присвячені окремим видам спорту та гімнастиці. Наприклад, у 1905 р. І. Боберським були написані брошури "М'ячеві ігри", "Ізда на лещетах", "Легка атлетика", "Підручник до англійських ігор" та ін. Щороку С. Горука видавав "Сокільський календар" (видавався з 1895 р. В. Лаврівським), подаючи у ньому найважливіші дати та події з історії України. У 1909 р. друком виходять брошури "Прилюдні вправи", "Ситківка" (теніс), "Порадник для Соколів і Січей" за редакцією С. Горука, праці І. Боберського "Лавчина і Щєблівка" (1910 р.) та "Нові шляхи до тілесного виховання" (1911 р.).

У 1907 р. за ініціативи І. Боберського виходили "Сокільські Вісті" – друкований орган українського сокільства, а з 1910 р. – щомісячник під назвою "Вісті з Запорожжя" – часопис руханкових і пожежних товариств. У 1913 р. був опублікований на європейській зразок "Календар вістей із Запорожжя на 1914 р." [12, с. 105]. Загалом упродовж 1900 – 1914 рр. І. Боберський опублікував 17 праць, не враховуючи сотень статей у часописах з гімнастично-спортивного виховання української молоді.

Варто зазначити, що з розширенням мережі сокільських товариств на західноукраїнських землях, організаторами львівського "Соколу", особливо І. Боберським, проводилися орендування різноманітних приміщень, майданчиків для гімнастично-спортивного навчання та тренування молоді. Найбільшим досягненням було придбання І. Боберським у 1911 р. на кошти від української діаспори так званого "Українського Городу" у Львові – території для спорудження сокільського стадіону (згодом стадіон "Динамо") [15, арк. 7; 2, с. 11]. І. Боберський добре розумів, що потужне, масове гімнастично-спортивне товариство повинно мати у своєму розпорядженні постійне місце для проведення занять та тренувань з різних видів спорту, та що без такого майданчика українська молодь не зможе пройти якісну фізичну підготовку. З цього приводу І. Боберський зазначав: "У 1910 році існували у Львові дві польські спортивні площі, а саме "Сокола-Матері" і "Товариства ігор та рухових забав". Української спортової площі тоді не було. Молодь наша вешталася по чужих полях. Скрізь її виганяли і не давали вести спортивних ігор та забав. Побой, образи та понижування особистого та національного достоїнства нашої молоді були на порядку дня. Молодь наша була тоді наче жабрак на вулиці, а почуття її достоїнства було постійно сильно калічене, оскільки всюди її прозивали – "батяри, свині, махабунди, москалі, збуї" та виганяли зі спортивних площ... "Український Город" став власністю нашої нації, кількох її поколінь, що масовими, хоч і дрібними пожертвами не лише

українців колишньої Австрії, а потім Польщі, але й українців з усього світу забезпечили за нами здобуття найкращої спортивної площі у Львові" [2, с. 11].

Продемонструвати свої досягнення у гімнастично-спортивній діяльності українські "Соколи" могли на масових маніфестаціях (здвигах). Як зазначали їх організатори: "Сокільські здвиги мали продемонструвати та довести, що український народ зростає фізично" [14, арк. 14]. Перші масові сокільські здвиги відбулись у Стрию (1907 р.), Тернополі (1910 р.), Станіславові (1911 р.), Львові (1911 р.), Бережанах (1911 р.), Калуші, Жовкві, Підгайцях, Роздолі, Снятині (1912 р.). Окружні маніфестації відбувалися у Львові, в Рава-Руській, Олеську та Білім Камені упродовж 1913 р. Сокільські здвиги мали надзвичайний вплив на українське населення та були вагомим чинником виховання національної свідомості, згуртування й відродження традицій українського народу.

Ці демонстрації мали значення не тільки для розвитку фізичного спорту, але й для національної консолідації та піднесення рівня національної свідомості. Варто зазначити, що 15 жовтня 1911 р. у Львові проходили Запорізькі ігри з безпосередньою участю українських "Соколів" [5, с. 25]. "Вчорашній день був днем нашої гордості, – зазначав І. Боберський. – Польський Львів вітав українських руховиків як вороже військо тому, що здвиг заїмпонував їм своєю чисельністю і справністю" [14, арк. 7]. Однак, найвражаючим був II Крайовий Шевченківський здвиг у Львові, проведений у червні 1914 р., в якому взяли участь близько 12 тис. осіб [8, с. 31]. Серед них були і члени січових та пластових організацій краю. Як зауважив історик Дмитро Дорошенко, напередодні Першої світової війни "вся Галичина вкрилася сіткою спортивних і гімнастичних організацій "Січей" і "Соколів" [6, с. 325].

У 1913 р. організатор українського стрілецького руху І. Боберський задумав на двадцятиріччя діяльності українського "Соколу" влаштувати всеукраїнські олімпійські змагання, однак початок Першої світової війни перекреслив ці плани.

Таким чином, гімнастично-спортивна діяльність українських сокільських товариств була необхідною передумовою у консолідації західноукраїнського населення, а також зуміла засобами фізичної культури підготувати український народ для боротьби за українську державність.

Список використаних джерел

1. Боберський І. Рухові забави і ігри / І. Боберський. – Нью-Йорк: Накладом "Січового Базару", 1917. – 72 с.
2. Боберський І. Українське сокільництво (1984–1939) / І. Боберський. – Львів: Накладом "Сокола-Батька", 1939. – 160 с.
3. Вацеба О. Нарис з історії західноукраїнського спортивного руху / О. Вацеба. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 230 с.
4. Гайдучок С. Деякі цифри про сокільську організацію за 35 літ / С. Гайдучок // "Сокіл-Батько": Спортивно-руханкове товариство товариство у Львові. Альманах 1894-1994 / Упоряд. Благітка А. – Львів, 1996. – С. 86 – 90.
5. Дацюк І. Виникнення українського спортивного товариства "Сокіл" та його діяльність наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття / І. Дацюк // "Сокіл-Батько": Спортивно-руханкове товариство товариство у Львові. Альманах 1894-1994 / Упоряд. А. Благітка. – Львів: РВО "Основа", 1996. – С. 23 – 26.
6. Дорошенко Д. Нарис історії України в 2-х томах. / Д. Дорошенко. – Том II (від половини ХVІІ століття). – К.: "Глобус", 1992. – 349 с.
7. Лаврівський В. Соколяк – календар на рік 1895 / В. Лаврівський. – Львів: накладом автора, 1894. – 113 с.
8. Лазарович М. "Гей, ви, стрільці січові". Формування українського стрілецького руху в Галичині: причини, передумови, наслідки / М. Лазарович. – Тернопіль: Джура, 2004. – 62 с.
9. Нагірний В. З моїх споминів / В. Нагірний. – Львів: Накладом Ревізійного Союзу Українських Кооператив, 1935. – 70 с.
10. Омельчук А. Тридцять п'ять літ / А. Омельчук // "Сокіл-Батько": Спортивно-руханкове товариство товариство у Львові. Альманах 1894-1994. / Упоряд. Благітка А. – Львів: РВО "Основа", 1996. – С. 185 – 188.
11. Руханка гартує тіло і дух // Український Сокіл. – Прага, 1934. – Ч. 2. – С. 9.

12. Трофим'як Б. Гимнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX – перша пол. XX ст.) / Б.Є. Трофим'як. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 696 с.
13. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 312, оп. 1, спр. 9.
14. Там само, спр. 62.

15. Там само, спр. 103.
16. Cenar E. Pierwszy występ Sokola ruskiego / E. Cenar // Przewodnik gimnastyczny. – Nr 5. – 1902. – S. 3.

Надійшла до редколегії 28.10.14

Е. Папенко, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УКРАИНСКОГО МОЛОДЕЖНОГО ОБЩЕСТВА "СОКОЛ" В ОБЛАСТИ ГИМНАСТИКИ И СПОРТА В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX В.

В статье подробно рассмотрено гимнастическо-спортивную деятельность украинского молодежного общества "Сокол" в Восточной Галиции в конце XIX – начале XX в. Проанализированы причины создания сокольских обществ по физическому воспитанию. Исследованы основные этапы становления и деятельности сокольских гимнастическо-спортивных организаций. Освещены формы и средства физического воспитания. Акцентируется внимание на значении гимнастики и спорта для украинского народа накануне Первой мировой войны. Рассмотрено политику польского наместничества в Галичине по активизации деятельности украинского гимнастическо-спортивного движения на рубеже XIX – XX вв. Освещена роль организаторов украинского сокольского движения в совершенствовании физического воспитания молодежи. Подчеркивается, что гимнастическо-спортивная деятельность украинских сокольских обществ была необходимым условием консолидации западноукраинского населения, а также сумела средствами физической культуры подготовить украинский народ для борьбы за украинскую государственность.

Ключевые слова: молодежное общество, гимнастика, спорт, "Сокол", физическое воспитание, освободительное движение.

E. Papenko, Postgraduate Stud.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN YOUTH "SOKIL" SOCIETY ACTIVITY IN THE SPHERE OF GYMNASTICS AND SPORT IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES

The article discovers gymnastic and sport activity of the Ukrainian "Sokil" Society in Galicia in the late XIX – early XX centuries. The reasons for creation of "Sokil" Societies for physical education were analyzed. The main stages of formation and activities of "Sokil" Societies for physical education were investigated. The means and forms of physical education were explored. Attention is focused on the importance of gymnastics and sports for the Ukrainian people before World War I. The article considers the policy of Polish governors regarding energization of Ukrainian gymnastics and sport movement at the turn of XIX – XX centuries. The role of the Ukrainian "Sokil" movement organizers in the improvement of youth physical education was analyzed. It is emphasized that gymnastic and sport activity of the Ukrainian "Sokil" Societies was an important prerequisite for the West Ukrainian people consolidation, and managed to prepare Ukrainian people for the fight for Ukrainian statehood by the means of physical training.

Key words: youth society, gymnastics, sports, "Sokil", physical education, the liberation movement.

УДК 94(100):355-054.65

В. Полуда, асп.

Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії, Київ

УМОВИ УТРИМАННЯ В'ЯЗНІВ У НАЦИСТСЬКИХ ТАБОРАХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УКРАЇНІ

На основі широкої джерельної бази розглядається проблема умов утримання військовослужбовців Червоної Армії в нацистських таборах військовополонених.

Ключові слова: Друга світова війна, військовополонені, табори військовополонених, Червона Армія, вермахт.

Однією зі знакових проблем історії України, яка була забороненою з кінця 1940-х і до середини 1990-х років, є тема військового полону в роки Другої світової війни. Полон – стан, в якому знаходиться людина, захоплена противником і позбавлена свободи. Полон є одним із трагічних феноменів людської історії. З ним пов'язані не тільки фізичні страждання і труднощі, а й важка психологічна та моральна криза. Фактично перші наукові та науково-популярні дослідження з даної теми з'явилися тільки в роки хрущовської "відлиги". Стосувалися вони як цивільних, так і військових осіб, які перебували в концентраційних таборах (Аушвіц, Дахау, Маутхаузен, Бухенвальд тощо). Продовжувалося видання документальних збірок, тематика яких побіжно зачіпала тему військового полону. Лише з середини 1990-х років унаслідок зміни політичної та наукової атмосфери в українському суспільстві та відкриття для доступу громадськості раніше засекречених документів, теми долі військовополонених та полону як історичного феномену набули широкого відображення в працях українських дослідників. Велику роль у просуванні цієї справи відіграло ознайомлення з роботами західноєвропейських учених. В Україні дану проблематику розвивали такі дослідники, як В.Король, А.Чайковський, О.Лисенко, В. Шев-

ченко. Важливий внесок у розробку даної теми зробив ізраїльський науковець А. Шнеер.

Основну масу досліджень у пострадянській історичній науці складають праці, присвячені передусім німецьким концентраційним таборовам. Проте дотепер не існує жодної узагальнюючої праці, присвяченої створенню та діяльності системи нацистських таборів військовополонених на території України. Не існує праць, які б дослідили умови утримання, повсякденне життя радянських військовополонених та їхнє трудове використання для потреб нацистської імперії. У сучасних українських дослідженнях часто перехрещуються і плутаються поняття "концентраційний табір" і "табір військовополонених" [7, с. 15]. Концентраційні табори призначалися для покарання політичних та расових ворогів гітлерівського політичного режиму, тобто формально носили поліційний характер. До них могли потрапляти як військовослужбовців ворожих тодішній Німеччині країн, так і цивільне населення, що було запідозрене в нелояльності. Табори військовополонених призначалися для утримання виключно військовослужбовців і формально не мали поліційно-карального характеру. Складність розрізнення двох вищезгаданих категорій таборів полягає в схожості режиму, який був встановлений у них.

Натомість у працях західноєвропейських істориків, передусім німецьких, зазначена проблематика опинилася в центрі історико-політичних досліджень уже з середини 1970-х років. За час від 1970 до 2010 р. було опубліковано роботи К.Штрайта, А.Штрайма, У. Герберта, Х.Вайшера, Г.-А.Якобсена, Р.Фоссера, Р.Келлера, В.Боргзена та К.Волланда, К.Х'юзера та Р.Отто, М.Зіденакса, Б.Бонвеча, Й.Остерлоха, Г.Моммзена, А.Харитоновна, К.-Д.Мюллера, у яких на підставі глибокого аналізу наявної джерельної бази досліджено не тільки життя радянських військовополонених у таборах та їхню репатріацію, а також історію окремих таборів військовополонених [14, с. 9].

Отже, з огляду на вищезазначене, особливо актуальним є дослідження умов утримання військовополонених в німецьких таборах на території України.

Радянські військовополонені перебували в складних умовах в нацистських таборах унаслідок юридичних та ідеологічних факторів. Політичне керівництво СРСР ставилося специфічно до деяких міжнародно-правових договорів. Головним юридичним чинником важких умов утримання радянських військовополонених стало не підписання Радянським Союзом Женевської конвенції 1929 р. Міжнародно-правові норми цивілізованого ставлення до військовополонених були кодифіковані на конференції в Гаазі, яка відбувалася впродовж травня-липня 1899 р. За підсумками зустрічі 27 країн-учасниць підписали три конвенції: "Про мирне вирішення міжнародних конфліктів", "Про закони і звичаї сухопутної війни", "Про застосування до війни на морі конвенції 1864 року про поранених і хворих". Друга Гаазька конференція (червень-жовтень 1907 р.) закріпила і розвинула положення попередніх документів. Гаазька конвенція "Про закони і звичаї сухопутної війни" від 18 жовтня 1907 року поклала відповідальність за утримання полонених військовослужбовців противника на уряди воюючих держав і підтвердила принципи гуманного ставлення до військовополонених. Харчування, одяг, житло – усі ці речі гарантувалися військовополоненим відповідно до норм резервних військ держави, яка взяла їх у полон [9, с. 19]. Використання праці полонених для військових потреб ворожої їм держави суворо заборонялося. Женевська міжнародна конференція 47 держав завершилася ухваленням двох основоположних документів – конвенцій "Про поводження з військовополоненими" та "Про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях". Документи містили такі принципи гуманного ставлення до військовополонених: заборона жорстокого ставлення, погроз і образ щодо полонених; заборона на застосування засобів примусу для отримання від полонених відомостей військового характеру; поширення на полонених загальних законів держави, яка полонила їх; гарантування медичної допомоги через посередництво Міжнародного Червоного Хреста [13, с. 166].

Свої підписи під Женевською конвенцією поставили повноважні представники майже сорока держав, у тому числі Німеччини. Від Радянського Союзу участі в цьому форумі ніхто не взяв. Однією з причин, через які Радянський Союз не підписав Женевську конвенцію в цілому, була незгода з розподілом полонених за національною ознакою. На думку керівництва СРСР, дане положення суперечило принципам пролетарського інтернаціоналізму [13, с. 165]. Західні країни виявилися більш прагматичними, і намагаючись запобігти конфліктам на етнічній основі, які могли виникнути за умов полону, виступали за розділення полонених відповідно до національності. Важливою передумовою відмови радянських дипломатів бути присутніми на форумі був негативний досвід радянсько-польської війни, коли до полонених червоноармійців

влада Пілсудського ставилася негуманно. Відмова СРСР від підписання конвенції дозволила нацистам використати цей факт і залишити радянських військовополонених без будь-якого захисту і контролю з боку Міжнародного Червоного Хреста та інших організацій, які допомагали бранцям західних країн [3, с.58]. Пропагандистська індустрія нацистської Німеччини навіювала думку: не ратифікувавши в повному обсязі Женевську конвенцію, радянські керівники самі винні в жорстокому поводженні щодо військовополонених [11, с.62].

Гітлерівська Німеччина Конвенцію 1929 р. формально визнавала, але в агресії, яка почалася проти СРСР своє ставлення до полонених бійців і командирів Червоної Армії, цивільного населення визначала у відповідності з нацистською ідеологією [7, с. 16]. Виходячи з тези, що "більшовизм – смертельний ворог націонал-соціалістичної Німеччини", і мова йде про боротьбу на винищення чужого їй світогляду, розроблені різними військовими та спеціальними органами Вермахту, СС та іншими службами напередодні і безпосередньо в ході війни директиви, інструкції і т.п. про поводження, охорону та утримання радянських військовополонених передбачали в усіх випадках найбільш жорстокі та рішучі заходи [12, с. 68]. Найбільш відомим порушенням норм міжнародного права був "Наказ про комісарів" від 6 червня 1941 року, відповідно до якого діючі частини німецької армії під час захоплення в полон політичних комісарів Червоної Армії мусили розстрілювати їх на місці [9, с. 19]. Розпорядження ОКВ "Про поводження з радянськими військовополоненими у всіх таборах військовополонених" від 8 вересня 1941 р. вимагало від кожного німецького військовослужбовця беззастережного та енергійного втручання при найменших ознаках непокорі, активного або пасивного опору з боку полонених з використанням усіх наявних засобів (штика, палиці, вогнепальної зброї тощо). На практиці армія та СС убивали не тільки комісарів, а й військовополонених багатьох інших категорій, часто в різний час [14, с. 10]. До однієї категорії належали солдати й командири єврейського походження – лише за те, що вони були євреями. Інша категорія складалася з "політруків" або політкерівників [2, с. 15]. Як і комісари, це були активісти Комуністичної партії, котрі належали до командного складу, але тільки невеликих частин (рот, батарей та ескадронів) і рідко були непохитними прибічниками комунізму. Також убивали, принаймні якийсь час, командирів неєврейського походження – просто за те, що вони обіймали такі посади. Вочевидь, так повелося тому, що айнзатцгрупа С, котра отримала накази (від середини липня) розстрілювати радянських службовців середнього рівня, дізналася від одного заарештованого чиновника, що всі армійські командири, які мали чини вищі за старшого лейтенанта, були комуністами.

Проміжні та постійні табори зазвичай складалися з неопалюваних дерев'яних хлівів, розташованих на відкритій місцевості й оточених колючим дротом [6, с. 132]. У перші місяці воєнної кампанії табори військовополонених на території Рейхскомісаріату України (РКУ, який тоді ще не охоплював Лівобережжя) нараховували, мабуть, близько 250 тисяч осіб, часто зігнаних, як худоба в загін; станом на жовтень 1941 року в десяти постійних таборах РКУ перебувало близько 445 тисяч людей [1, с. 106].

В основі інструкцій для таборів військовополонених лежало міркування, що годувати в'язнів, які перебувають у них, означає позбавляти німецький народ їжі. Про будь-яке харчування слід було ретельно доповідати, а рядових німецьких солдатів часто попереджали не видавати в'язням понад мінімальний раціон. 16 вересня 1941 року рейхсміністр економіки Герман Герінг видав

інструкцію, щоб "продуктивність" полонених "більшовиків" визначала їхнє утримання; наслідком було подальше скорочення харчових пайків [8, с. 169]. Загалом лише окремі нижні чини та офіцери намагалися полегшити страждання в'язнів. За таких умов масовий голод почався відразу й тривав місяцями [5, с. 62]. 31 жовтня і 7 листопада фельдмаршал Кейтель і Герінг наказали, щоб видавали достатньо їжі, аби в'язні могли працювати. Однак наведені нижче докази підказують, що німецькі політики хотіли, щоб більшість полонених вимерла, і що з листопада вони дали навмисно морили голодом численних військовополонених, які не могли працювати [10, с. 124]. Окрім того, чимало полонених гинуло під час переходів, які відомий голландський учений Беркгоф іменує "маршами смерті" [1, с. 102].

Через катастрофічні умови утримання впродовж осені 1941 – весни 1942 рр. загинуло не менше 2 млн радянських військовополонених [4, с. 784]. Сталося це внаслідок поєднання ідеологічних, юридичних та економічних факторів.

Матеріали Нюрнберзького процесу та свідчення очевидців демонструють катастрофічні умови перебування радянських військовополонених у нацистських таборах військовополонених [11, с. 12].

Таким чином, умови утримання радянських військовополонених в нацистських таборах були вкрай тяжкими унаслідок юридичних та ідеологічних факторів. Військовий полон на підконтрольних нацистам територіях перетворився на комплекс репресивних заходів проти політичних противників гітлерівського режиму, до яких керівництво Німеччини зараховувало червоноармійців.

Список використаних джерел

В. Полуда, асп.

Национальный научно-исследовательский институт украиноведения и всемирной истории, Киев, Украина

УСЛОВИЯ СОДЕРЖАНИЯ ЗАКЛЮЧЕННЫХ В НАЦИСТСКИХ ЛАГЕРЯХ ВОЕННОПЛЕННЫХ В УКРАИНЕ

На основе широкого круга источников рассматривается проблема содержания военнослужащих Красной Армии в нацистских лагерях военнопленных.

Ключевые слова: Вторая мировая война, военнопленные, лагеря военнопленных, Красная Армия, вермахт.

V. Poluda, Graduate Student

National Research Institute of Ukrainian Studies and General History, Kyiv, Ukraine

CONDITIONS OF PRISONERS' DETENTION IN THE NAZI PRISONER-OF-WAR CAMP IN UKRAINE

On the basis of the wide round of sources article deals with the allowance condition problem for the Red Army prisoners of war.

Key words: Second World War, prisoners of war, prisoner-of-war camp, Red Army, Wehrmacht.

УДК 94(477.74-21):331.54-054.62(=411.16)"1794/1850"

Ю. Прокоп, пошукувач

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Одеса

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЇВ-ІНОЗЕМЦІВ В ОДЕСІ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Досліджується професійна діяльність євреїв-іноземців у Одесі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. Визначено сумарні об'єми єврейських купецьких капіталів, що були інвестовані іноземними вихідцями в економіку Одеси в окремі роки зазначеного періоду. Виявлено основні напрямки комерційної діяльності купців. Проаналізовано професійний склад євреїв іноземного походження.

Ключові слова: євреї-іноземці, купці, капітал, професії, Одеса.

Україна – багатонаціональна держава. Дослідження етнонаціональної історії у наш час дуже важливе, оскільки сприяє порозумінню і покращенню взаємовідносин між різними етнічними групами населення нашої країни. Актуальним є вивчення історії євреїв Півдня України, насамперед Одеси, де кількість єврейського населення завжди була найбільшою у регіоні.

Іноземні євреї, що приїхали до Одеси наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. переважно з австрійської Галичини, мали в Російській імперії значно більше

1. Беркгоф К. Жива скорботи. Життя і смерть в Україні під нацистською владою [Пер. з англ. Т. Цимбал]. – К., 2011.

2. Берковський В. Нацистські табори військовополонених у м.Славути // Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славути на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення. – К., 2011. – С. 29-49.

3. Богунов С. Использование труда советских военнопленных на территории Украины в годы Великой Отечественной войны (1941-1944 гг.) // Військовий полон та інтернування.1939-1956. Погляд через 60 років. Матеріали наукової конференції, 2-4 червня 2006 р. – К., 2008. – С. 54-66.

4. Боляновський А.В. Іноземні військові формування у Збройних силах Німеччини (1939-1945 рр.) – Львів, 2013.

5. Король В. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках. – К., 2002.

6. Кузнецов А. Бабин Яр. [Пер. з рос. С.Батурич]. – К., 2009.

7. Лисенко О. Військовий полон у період Другої світової війни: деякі теоретичні аспекти // Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славути на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення. – К., 2011. – С. 14-18.

8. Марінченко О.О. Демографічний вимір поразки 1941 р.: масштаби втрат РСЧА військовополоненими на території України // Український історичний журнал. – 2013. – № 3. – С. 151-171.

9. Пастушенко Т. Статус радянських військовополонених у роки Другої світової війни: на терезах міжнародного, нацистського та радянського права // Історія великих страждань. Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славути на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення. – К., 2011. – С. 18-28.

10. Пирогов А.И. Этого забыть нельзя. Воспоминания бывшего военнопленного. – Одесса, 1961.

11. Чайковский А.С. Плен. За свои и чужие грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939 – 1953 гг.). – К., 2005.

12. Шевченко В. Фашистський окупаційний режим в Україні та доля військовополонених (1939-1944 рр.) // Військовий полон та інтернування (1939-1956). Погляд через 60 років. Матеріали наукової конференції, 2-4 червня 2006 р. – К., 2008. – С. 67-70.

13. Шнеер А. Плен: в 2 т. – Иерусалим, 2003. – Т.1.

14. Dülffer J. Der deutsche Ostkrieg 1942 – Erwartungen und Realität / J. Dülffer // Mitteilungen der Gemeinsamen Kommission für die Erforschung der jüngeren Geschichte der deutsch-russischen Beziehungen. – München, 2005. – S. 5–17.

Надійшла до редколегії 03.11.14

Євреї – вихідці з Австрійської імперії згадуються у працях дореволюційних дослідників О. Лернера, І. Тарнополя, радянського вченого С. Борового, сучасних українських й іноземних науковців В. Шевченко, П. Герлігі, М. Поліщука та С. Циперштейна, а також одеського краєзнавця О. Губаря [1; 4; 6; 7; 19; 20; 21].

Сучасний одеський історик Т. Гончарук розглядає професійну діяльність 77 бродських купців в Одесі й відзначає їхній значний внесок до економічного і суспільного життя міста. Проте автор не ставить перед собою задачі визначення загального розміру купецьких капіталів та аналізу професійного складу усіх євреїв-іноземців міста [3].

Мета статті – на основі багатьох архівних документів проаналізувати професійну діяльність євреїв, які переселилися до Одеси з-за кордону наприкінці XVIII – першій половині XIX ст., а також з'ясувати їхній внесок у розвиток економіки міста.

Нами було зібрано відомості про більш, ніж 1600 сімей євреїв-іноземців, які мешкали в Одесі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. Ймовірно, ці дані є неповними, адже не для всіх одеських євреїв вдалося встановити, звідки вони приїхали до міста.

Основним двигуном розвитку Одеси у той час була торгівля, і місцева влада намагалася залучати іноземних купців з їхніми капіталами. У 1804 р. в Одесі було кілька австрійських купців-євреїв: Абрам Крантвейс, Маркус Левігурович, Янкель Моргуліс, Аарон Полнер та Майорка Рейзман.

Серед 43 євреїв, що оголосили купецькі капітали на 1809 р., за нашими даними, було принаймні 13 іноземців. Їхній сумарний капітал становив 212 180 крб. [2]. У 1815 р. серед 63 купців-євреїв були вже 29 іноземних підданих, які оголосили капітали на суму 448 тис. крб. [5]. У 1822 р., за нашими підрахунками, кількість євреїв-купців іноземного походження в Одесі зросла до 36, а сумарний оголошений ними капітал становив 618 тис. крб. [17]. У 1838 р. 96 купецьких капіталів на суму не менш, ніж 1,128 млн. крб., були оголошені євреями-іноземними вихідцями [16].

Загалом наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. в Одесі постійно або тимчасово мешкали щонайменше 371 купець-єврей із-за кордону. Найвідомішими з них були Мозес Ашкіназі, Бернштейн, Вольф Гальберштам, Ейзик Гольденштейн, Якуб Натанзон, Берман Трахтенберг, Мендель Цвібак та інші. Більшість з них згодом стали російськими підданими, решта повернулася до Австрії. Серед останніх була, наприклад, купчиха Сіма Шиллер.

Основним напрямком діяльності купців в Одесі була торгівля. Проте лише невелика кількість євреїв займалася закордонною торгівлею в одеському порту. Так, у 1819 р. там торгували 6 євреїв, з яких 4 були іноземними вихідцями: Бернштейн, Аарон Полнер, Давід Фридман і Мендель Цвібак [18].

Багато австрійських купців приїхали до Одеси у зв'язку з розвитком транзитної торгівлі за маршрутом Броди – Одеса, в якій вони безпосередньо брали участь. З часом саме вони утворили комерційну еліту міста [3].

Окрім закордонної торгівлі, іноземні купці вели активну внутрішню торгівлю, утримували в Одесі магазини, лавки та винні погребі. Приміром, у 1830-х рр. Лейба Дербліх мав в Одесі суконні магазин і лавку, Вольф Гальберштам володів двома суконними, мануфактурною та галантерейною лавками, Зелік Кофман мав посудну й бакалійну лавку. Якуб Акін, Хаїм Крамар, Юдка Надель, Лейба Піпергал, Тевель Гехт та інші володіли винними погребями [15].

Важливим напрямком діяльності іноземних купців-євреїв були підряди й відкупи. Наприклад, Абрам Крантвейс був утримувачем відкупу м'яса і ваг у Одесі, Маркус Левігурович будував пристань в Овідіополі, Маркус Розенберг займався підрядами з перевезення вантажів у межах країни та за кордон, Олександр-Зусь Боген виконував підряди для Чорноморського флоту у Миколаєві [8; 9; 13; 14]. Аарон Полнер брав участь у будівництві німецьких колоній, а також утримував там шинковий відкуп. У 1808 р. Полнера нагородили золотою медаллю "За користь" за поставки продуктів у діючу армію [4; 11].

Посередництво у хлібній торгівлі було також значним напрямком діяльності австрійських купців-євреїв. Серед них був молодий підприємець із Бродів Мозес Ашкіназі, який оселився в Одесі у 1831 р. На початку 1830-х рр. він заснував хлібну контору у Могилів-Подільському і займався поставками хлібу з Поділля до одеських експортерів [20].

За словами С. Циперштейна, вихідці з Галичини зайняли провідні позиції, виконуючи функції посередників, факторів й агентів у хлібній торгівлі. Вони збирали відомості для експортерів, підтримували контакти з виробниками, укладаючи угоди про продаж урожаю і спостерігаючи за його доставкою [19].

Перейдемо до аналізу професійного складу євреїв-іноземців Одеси. На жаль, неможливо встановити заняття кожного з них. За архівними документами нам вдалося здобути відомості про професії 1509 дорослих осіб.

Найпоширенішим видом їхньої діяльності була торгівля. За нашими підрахунками, нею займалися 732 іноземних вихідців-євреїв (48,5 %). Серед них були купці, а також дрібні торговці, які не оголошували свої капітали. Вони торгували мануфактурними, бакалійними та галантерейними товарами, цитрусовими, вином, посудом, борошном тощо.

Принаймні 22 єврея (1,5 %) займалися грошовими операціями. Серед банкірів з 1830-х рр. відзначалися Нафталі Білик, Берман Трахтенберг, Ізраїль Цвергер і Леон Явровер. 95 євреїв-іноземців (6,3 %) були бухгалтерами, прикажчиками й комісіонерами. 18 євреїв (1,2 %) були факторами і маклерами.

Як писав Й. Тарнополь, євреї-вихідці з Галичини "переважно служили банкірами, купцями або маклерами. Їхні зв'язки з Петербургом, Бродами й Бердичевом, їхні широкі контакти з представниками фінансової аристократії Європи, а також їхня увага до пунктуального виконання своїх обов'язків, сприяли тому, що вони контролювали усі одеські банківські операції" [19, с. 50].

26,1 % іноземних вихідців серед євреїв в Одесі, за нашими підрахунками, становили ремісники (394 особи). Більше третини з них були кравцями, також багато було візників, ювелірів, шапкарів, шевців, різників, столярів, пекарів, тощо. Проте спочатку лише невелика кількість з них були членами ремісних цехів. Так, у 1825 р. у цехи були записані 39 євреїв-іноземців (12 % від усіх цехових євреїв Одеси). Згодом їхня кількість зросла [12].

Слід зауважити, що значна частина торговців займалася також грошовими операціями та посередництвом у хлібній торгівлі або були ремісниками. Такі євреї були враховані нами лише як торговці.

Кількість чорноробів та прислужників серед євреїв-іноземців була досить значною – більше 12 % (184 особи), бо попит на них в Одесі був високий. Багато дітей чорноробів були ремісниками або оволоділи іншою професією. Наприклад, син Лейби Інжира Мендель став в Одесі шевцем, син Беніаміна Воронкера Мозес – бух-

галтером, а син Янкеля Голдрінга Шмуль навчався у Київському університеті на медичному факультеті.

Нами також було виявлено 34 вчителя, 9 представників релігійного культу, 9 лікарів, юрист, музиканти, механік тощо. Деякі з цих євреїв мали університетську освіту, що було надзвичайним для російських євреїв того часу.

Генерал-губернатор Новоросійського краю граф М.С. Воронцов дуже високо оцінював внесок євреїв-іноземців у економічне життя Одеси. У 1830 р. він писав про них: "Без існування в Одесі банкірських контор австрійських євреїв більшість неоголошених терпіли би крайнє утруднення у грошових переказах... Багато в Одесі серед австрійських євреїв різних ремісників і робочих, необхідних у комерційному місті" [10].

Отже, серед євреїв-іноземців в Одесі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. було чимало купців різних гільдій, які інвестували в економіку міста свої капітали.

Більшість одеських євреїв іноземного походження займалися торгівлею та ремісництвом. Діяльність решти головним чином була пов'язана з торгівлею: вони були банкірами, бухгалтерами, прикажчиками, маклерами тощо.

Список використаних джерел

1. Боровой С. Я. Воспоминания. – Иерусалим; Москва, 1993.
2. Державний архів Одеської області (ДАОО), ф. 4, оп. 1а, спр. 130. Відомість про купців, які оголосили свої капітали на 1809 рік. (1809 р.), арк. 68-90.
3. Гончарук Т.Г. Транзит західноєвропейських товарів через Наддніпрянську Україну першої половини XIX ст.: монографія. – Одеса, 2008.
4. Губарь О. И. Очерки ранней истории евреев Одессы. – Одесса, 2013.

5. ДАОО, ф. 4, оп. 1а, спр. 260 (1815). Іменний список про купців міста Одеси, іногородніх й іноземних, і про гроші, що стягаються з них в міський доход.

6. Лернер О. М. Евреи в Новороссийском крае. – Одесса, 1901.

7. Полищук М. Евреи Одессы и Новоросии: социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новоросии, 1881 – 1904. – Иерусалим – Москва, 2002.

8. ДАОО, ф. 4, оп. 1а, спр. 341 (1822). Про ваги й міри, що взяті на відкуп одеським купцем Абрамом Крантвейсом, та про стягнення з Крантвейса по цьому відкупу недоплатних грошей

9. Російський державний історичний архів (РДІА), ф. 1150, оп. 3, т.3, спр. 2. Про грошову претензію до казни купця Маркуса Розенберга за перевезення у 1831 році госпітальних речей, арк. 2-61.

10. РДІА, ф. 1286, оп. 4, спр. 912. Про іноземних євреїв, що живуть в Одесі, арк. 92-96 зв.

11. ДАОО, ф. 6, оп. 1, спр. 1855. Про підряди і постачання купця Полнера.

12. ДАОО, ф. 4, оп. 1а, спр. 115 (1825). Про представлення з ремісничої управи списків ремісників, що перебувають у цехах.

13. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 20. Про пристань Овідіопольську, яку зобов'язався будувати купець Левігурович.

14. ДАОО, ф. 4, оп. 107, спр. 3 (1826). Про причислення до одеських купців австрійскопідданого Олександра-Зуся Богена.

15. ДАОО, ф. 4, оп. 12, спр. 104. Списки купців й іногородніх торговців, які торгували в Одесі у 1836 році, арк. 193-314.

16. ДАОО, ф. 4, оп. 13, спр. 527. Списки купців, які оголосили капітали на 1838 рік.

17. ДАОО, ф. 4, оп. 1а, спр. 70 (1822). Список купців, які оголосили капітали на 1822 рік, арк. 3-7.

18. ДАОО, ф. 2, оп. 11, спр. 1. Список одеських купців, що торгували в 1819 році в одеській портовій митниці, арк. 46-48.

19. Ципперштейн С. Евреи Одессы. История культуры: 1794-1881. – Иерусалим; М., 1995.

20. Шевченко В.В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – поч. XX ст.). – К., 2010.

21. Herlihy P. Odessa: A history, 1794-1914. – Cambridge, 1986.

Надійшла до редколегії 04.11.14

Ю. Прокоп, соискатель

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, Одесса, Украина

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЕВРЕЕВ-ИНОСТРАНЦЕВ В ОДЕССЕ В КОНЦЕ XVIII – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВВ.

Исследуется профессиональная деятельность евреев-иностранцев в Одессе в конце XVIII – первой половине XIX вв. Определены суммарные объёмы еврейских купеческих капиталов, инвестированных иностранными выходцами в экономику Одессы в отдельные годы указанного периода. Выявлены основные направления коммерческой деятельности купцов. Проанализирован профессиональный состав евреев иностранного происхождения.

Ключевые слова: евреи-иностранцы, купцы, капитал, профессии, Одесса.

Yu. Prokop, Postgraduate student

Odessa I.I. Mechnykov National University, Odessa, Ukraine

PROFESSIONAL ACTIVITIES OF FOREIGN JEWS IN ODESSA AT THE END OF XVIII – FIRST HALF OF XIX CENTURIES

The professional activities of foreign Jews in Odessa at the end of XVIII – first half of XIX centuries are investigated. The total volumes of the Jewish merchants' capital invested by foreign immigrants into the economy of Odessa in some years of the mentioned period are determined. The main directions of the commercial activity of the merchants are identified. The professional structure of the Jews of foreign origin is analyzed.

Keywords: foreign Jews, merchants, capital, professions, Odessa.

УДК 94(477) "18-19":929:78

О. Силка, канд. іст. наук, доц.

Національний університет харчових технологій, Київ,

Л. Синявська, канд. іст. наук, доц.

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, Черкаси

"ІНТЕЛІГЕНТНИЙ КОБЗАР" МИХАЙЛО ЗЛОБИНЕЦЬ: ЖИТТЯ ЗА РАДЯНСЬКИХ РЕАЛІЙ

У статті висвітлено життєвий шлях уродженця Золотоніщини, випускника Київського університету, кобзаря, учителя, громадсько-культурного діяча, свідомого українця Михайла Олександровича Злобинця. У центрі уваги авторів обставини його арештів органами ОДПУ наприкінці 20-х рр. XX ст.

Ключові слова: українська інтелігенція, політичні репресії, м. Золотоноша.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Українське громадське життя кінця XIX – початку XX ст. було позначене кількома тенденціями, серед яких ми виділяємо зародження і становлення

громадської статутної ініціативи. Її ідейними натхненниками й активними учасниками громадсько-культурних процесів були українці, які за покликком серця та душі узяли на себе справу повернення України для українців. Життя більшості з них завершилося у трагічний

період сучасної української історії – період масових репресій 20 – 30-х рр. Не зважаючи на оприлюднення значного масиву джерельних матеріалів та появу історіографічних досліджень, чимало імен очільників регіональних культурно-освітніх об'єднань, які діяли у дорядянський період, залишаються невідомими широкому науковому загалу. Серед них і ім'я М. О. Злобинця.

Стан вивчення теми дослідження. У сучасному українському історіографічному просторі відсутній нарис про особистість відомого, у свій час, просвітника та громадського діяча Михайла Олександровича Злобинця. Представники радянської історіографії, принаймні у дослідженнях на регіональному рівні, зі зрозумілих причин – репресований, про нього не згадували. Сучасні історики, яким і за це висловлюємо подяку, згадують про М. Злобинця побіжно, у контексті інших подій. У той же час, як не дивно, ім'я Михайла Олександровича призабуто для істориків, не є забути для представників українського музичного мистецтва. Більш-менш суцільну канву життєвого та творчого шляху М. Злобинця реконструював для української науки бандурист, дослідник кобзарства, композитор та диригент В. Ю. Мішалов [16]. Ім'я Михайла Олександровича було повернуто українцям, а самого його реабілітовано посмертно у 1989 р. завдяки зусиллям його земляка, знаного краєзнавця, директора Золотоніського краєзнавчого музею М.Ф. Пономаренка. У жовтні 2013 р. Черкащина відзначила 130-ті роковини від дня народження М. О. Злобинця хоча б згадкою про нього у довідково-бібліографічному виданні [13, с. 19]. Доцільно було б окреслити і наш скромний внесок у вивчення життєвого шляху та популяризацію робіт Михайла Олександровича: у 2012 р. до складу історико-бібліографічного дослідження "Золотоніський книгодрук" увійшов невеликий нарис про нашого земляка, часткова бібліографія його робіт та вперше з часу появи у 1917 р. були передруковані дві його роботи: "Про землю" й "Українські революційні пісні" [11, с. 157-190]. Окремі аспекти нашого дослідження були оприлюднені 2013 р. у Луцьку під час відзначення 95-ї річниці від часу заснування Луцького повітового товариства "Просвіта" [20, с. 40-47] та на IX науковому семінарі "Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури, у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – початку XX ст.", який відбувся 12 грудня 2013 р. у Музеї видатних діячів української культури Л. Українки, М. Лисенка, П. Саксаганського, М. Старицького.

Завданням даної публікації є реконструкція на основі архівної карної справи останніх років життя кобзаря, педагога, культурно-громадського діяча М. О. Злобинця.

Наукова новизна дослідження полягає у введенні до наукового обігу раніше невідомих матеріалів про долі тих українців, які стали жертвами масових репресій.

Виклад основного матеріалу. Майбутній поет, бандурист, виконавець народних дум, бандурний майстер, фольклорист, учитель, культурно-громадський діяч народився 31 жовтня 1883 р. у м. Золотоноша Полтавської губернії, у родині земського лікаря. Після завершення гімназійного навчання (ймовірно у м. Черкаси), Михайло Олександрович у 1904 р. вступив до фізико-математичного факультету Київського університету. Наші пошуки особової справи студента Михайла Злобинця не увінчалися успіхом. Натомість у звітних матеріалах фізико-математичного факультету ми частково віднайшли перелік оцінок, які він отримав "до осені 1906 р.": аналітична геометрія – 5, диференціальні розрахунки – 3, інтегральні розрахунки – зараховано, вища алгебра – зараховано, "разностное исчисление" – зараховано, фізика – 5, хімія – 4, богослов'я – 4, французька

мова – зараховано [4, арк. 13 зв.]. Знаємо, що "за успіхи у навчанні", відповідно до рішення факультету на чолі з П. Я. Армашевським від 20 жовтня 1906 р. Михайло Олександрович був звільнений від плати за навчання у I та II семестрах 1906/1907 та 1907/1908 навчальних років [3, арк. 30-32 зв., 57 зв., 87 зв., 110 зв.].

Перший літературний дебют М. Злобинця, принаймні до виявлення інших публікацій, відбувся вже під час навчання, у 1905 р., на сторінках альманаху молодих українських письменників "Перша ластівка", укладачем якого став відомий український поет М. Чернявський. До цієї збірки увійшло 3 думки авторства Михайла Олександровича, який узяв собі літературний псевдонім М. Домонтович, зокрема: "Минулася давнина, година кривавая...", "Повіяв низовий і море сонце пригріло..." та "Море" [18, с. 101-102].

Ще один аспект студентського життя, який нам вдалося з'ясувати – це політичні переконання Михайла Олександровича. Два різні джерела підтверджують його членство в Українській соціал-демократичній партії. Тобто, одразу ж по вступі до університету Михайло Олександрович поринув у активне політичне життя [1, с. 77; 3, арк. 14]. У 1917 р. він брав участь у виборах до Установчих зборів від Полтавщини.

До студентського 1906 р. відносяться початкові відомості про організацію Михайлом Олександровичем першого у Києві студентського ансамблю зрячих бандуристів у складі 6 чоловік. Цілоком ймовірно, що один із дебютних публічних виступів ансамблю відбувся у Каневі 1906 р. під час вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка. Влітку того ж року (4 червня) Михайло Олександрович записав вірш "Прокидайся батьку, годі тобі спати..." та ремарку до нього у книзі відвідувачів на Тарасовій горі і підписався своїм сценічним ім'ям "кобзар Домонтович" [21]. Відповіді на низку питань, які ми ставимо перед собою, як-от: коли і за яких обставин у Михайла Олександровича сформувалася потяг до літератури та кобзарського мистецтва, хто були його учителі, де він навчався гри на кобзі і, нарешті, чому за таких здібностей він вирішив здобувати освіту на фізико-математичному факультеті, поки що залишаються без відповідей.

Одержавши фах вчителя математики, у 1909 р. М. Злобинець повернувся до Золотоноші і з вересня приступив до роботи у Золотоніській чоловічій гімназії. Уже знаний у мистецьких колах, він продовжував займатися літературною працею та бандурним співом. Зафіксовано, що у 10-х рр. XX ст. Михайло Олександрович організував та керував міським хором (капелюю) у складі понад 50 чоловік. Для його виступів сам виготовляв бандури, складав думи, записував існуючий кобзарський репертуар від видатних знавців Т. Пархоменка, М. Кравченка та І. Кучугури-Кучеренка. У золотоніський період з'являється один з перших україномовних підручників з гри на кобзі "Самонавчатель до гри на кобзі або бандурі" (у 2-х ч.) [9]. У звітних матеріалах Золотоніського земства за 1916 р. зафіксована пропозиція Михайла Олександровича про необхідність організації музичної школи-притулку для воїнів-інвалідів, які поверталися з фронтів Першої світової війни. У ній М. Злобинець пропонував безкоштовно навчати гри на музичних інструментах колишніх солдатів із фізичними вадами [2, с. 12-17].

У 1914 р. М. Злобинець співпрацював із Полтавською губернською архівною комісією, зокрема на нього було покладено завдання опрацювати зміст місцевого архіву Золотоноші [17, с. 8]. Можемо припустити, що дослідження історичних документів дало поштовх Михайлу Олександровичу до написання циклу історико-популярних статей з історії міста [14; 15].

А ще у 1914–1915 рр. на сторінках часопису "Рідний край" з'являються його вірші лірично-естетичної спрямованості: "Весняна пора" [8, с. 3], "Саме страшне" [6, с. 7], "Я хотів би, щоб звуки у мене лились" [7, с. 13].

Окрім цього, М. Злобинець брав активну участь у суспільному житті міста – у 1915–1917 рр. обирався гласним земських повітових зборів (спеціалізувався на питаннях освіти), входив до опікунської ради Золотоніського комерційного училища, у 1917 р. був членом Золотоніської повітової училищної ради та повітовим інспектором народних шкіл.

М. Злобинець є автором підручника для народних шкіл і початкових класів середніх шкіл "Арифметика" (у 2-х ч.) [10], який дістав високу оцінку від фахівців. На сьогодні за авторства М. Злобинця віднайдено майже 40 опублікованих робіт. Але це ще далеко не все.

Станом на березень 1917 р. у Золотоноші активну діяльність проводило громадське об'єднання "Золотоніська українська громада", у якому Михайло Олександрович виконував обов'язки секретаря ради Товариства.

3 квітня 1917 Михайло Олександрович очолював осередок культурно-просвітницької організації "Просвіта" у Золотоноші. Зусиллями Товариства був налагоджений випуск щотижневої україномовної газети "Вільне слово" (60 номерів), організовувались публічні лекції для громадян міста, проводилось сприяння у відкритті українських гімназій та сільських "Просвіт" у Золотоніському повіті.

З метою ознайомлення широких верств населення з актуальними питаннями сьогодення, М. Злобинцем був започаткований видавничий проект "Видання Золотоніського товариства "Просвіта". На сьогодні встановлено 7 назв книжок авторства Михайла Олександровича, які були опубліковані у названій серії.

3 31 липня 1917 р. Михайла Олександровича відповідно до рішення Зборів Золотоніської шкільної ради було обрано повітовим комісаром з питань освіти.

Таким чином, усе вищезазначене засвідчує той факт, що Михайло Олександрович був активним учасником усіх громадських та культурно-освітніх заходів, до яких мав змогу долучитися, свідомим виразником українських національних інтересів, людиною з прогресивним світоглядом.

Життєву канву М. Злобинця після 1917 р. ми можемо реконструювати у загальних рисах лише на основі матеріалів карної справи, яка зберігається у Державному архіві Черкаської області [3].

Отже, відповідно до рукопису Михайла Олександровича: "з осені 1917 і по весну 1918 р. у Золотоноші розпочався період появи різних військових загонів, політичне забарвлення яких для мене було не відомим". Восени 1917 р. Михайло Олександрович як учитель Золотоніської чоловічої гімназії потрапив у перебіг певних подій, унаслідок яких був звинувачений у свідомому озброєнні учнів. За його словами, "Золотоніська "селянська спілка" виписала з Києва зброю – гвинтівки й патрони для захисту від кулаків, так мені говорив Гайдамак Василь, голова "селянської спілки". У момент привозу цієї зброї, приміщення селянської спілки та демократичного земства були зачинені, тому вона була тимчасово складена у вестибюлі гімназії та у той же день вивезена "селянськими спілками" [3, арк. 43в.]. На організованих зборах батьків з учителями гімназії дії Михайла Олександровича були виправдані. За цим сюжетом, щоправда вже перенесеним у часі, Михайлу Олександровичу радянською владою у 1928 р. було пред'явлене перше звинувачення: "Використовуючи свій авторитет і непримиримо вороже ставлячись до більшовизму, Злобинець у 1918 р., під час наступу час-

тин Червоної гвардії (перший прихід радянської влади до Золотоноші був у січні-лютому 1918 р. – авт.) на Золотоношу з боку Конотопа–Бахмача, організував та озброїв загін з учнів Золотоніської гімназії, з якими виступив на м. Золотоношу з метою запобігання наступу більшовиків. У зіткненні з більшовиками загін був розбитий" [3, арк. 14].

З часу оголошення влади гетьмана П. Скоропадського, з квітня 1918 р., М. Злобинець, за його словами, кілька місяців не проводив жодної діяльності, ховаючись від можливого арешту. І все ж таки, перше ув'язнення М. О. Злобинця сталося влітку 1918 р.: "був арештований і поставлений під варту. Ніхто мене не допитував й ніякого звинувачення не висував. Просидів я не більше 1 ½ місяця, а потім за ліквідації Гетьманщини, звільнений повстанцями" [3, арк. 5] (гетьманська влада у Золотоноші була повалена у листопаді 1918 р. – авт.).

У квітні 1919 р. колишній Полтавський губернський комісар народної освіти (у 1917-1918 рр.) В. Н. Андрієвський, уже фактично в еміграції, писав до Є. Чикаленка зі Станіслава: "Але цікавим є те, що люди переказують з певних, ніби достовірних джерел. Власне, ніби організувалася Золотоніська республіка, що повстанці проти "братської влади" захопили Гребінку й порядкують на власний смак і копил, а понеже на чолі стоїть людина мені відома – мій університетський товариш Михайло Злобинець, – про котрого, може й Ви чули, то я знаю, що "республіка" та певно українська і певно антикомуністична" [22, с. 54]. Нагадаємо, що Михайло Олександрович з 31 липня 1917 р. був обраний Золотоніським повітовим комісаром освіти, і працював у підвітності Віктора Никаноровича. Переконані, що зміст цього листа свідчить на користь того, що Михайло Олександрович, незважаючи на високу ймовірність арешту, продовжував жити і діяти відповідно до своїх внутрішніх переконань.

Наприкінці грудня 1919 р. у Золотоноші закріпилася радянська влада. І знову Михайлу Олександровичу не вдалося порозумітися із новими очільниками міста. Через рік, восени 1920 р. він був заарештований відповідно до рішення Золотоніського партійного керівництва. Перше судове засідання по звинуваченню М. Злобинця у контрреволюційній діяльності розпочалося взимку 1920 р. Вирок був прогнозований: позбавлення волі до часу завершення громадянської війни (на 10 років) із перебуванням у концтаборі. На таке рішення була подана касаційна скарга з боку підсудного, і, на диво, через деякий час Михайла Олександровича було звільнено з-під варті.

Далі були останні вісім років більш-менш зовні спокійного життя. Михайло Олександрович сконцентрував свої сили лише на учительстві та дозволений громадській роботі. У другій половині 20-х рр. він став членом Українського Червоного Хреста, зокрема його Центрального Комітету та Окружного Черкаського комітету. Це нове громадське об'єднання постало у квітні 1918 р. з ініціативи Всеукраїнського з'їзду лікарів у Києві на базі існуючих в Україні місцевих товариств Російського Червоного Хреста. Захопившись новою для себе справою, Михайло Олександрович регулярно відвідував засідання Центрального Комітету у м. Харків (на той час столиця УСРР), був особисто знайомий із редактором часопису "Вісті ВУЦВК" Євгеном Івановичем Касяненком та його братом Андрієм Івановичем. Після закриття Золотоніської чоловічої гімназії, Михайло Олександрович працював у Золотоніському педагогічному технікумі. На жаль, інформація щодо цього навчального закладу надзвичайно обмежена. Переконані, що написання історії Золотоніського педагогічного технікуму ще чекає на свого дослідника. Відомо, що заклад почав функціонувати у 1920-х рр. і

діяв принаймні до 1941 р., а багато його випускників працювали в освітній сфері Черкащини.

Одним із учнів М. Злобинця і випускником Золотоніського педагогічного технікуму (1925 р.) був Федір Іванович Лавров (1903–1980 рр.) – український дослідник кобзарства. Федір Іванович після здобуття освіти працював інспектором політосвіти Шевченківської округи, директором трудової школи, директором Золотоніського педтехнікуму, редактором районної газети. Був директором видавництва "Мистецтво" (м. Київ), заступником директора Інституту українського фольклору Академії наук УРСР, заступником директора Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії [12, с. 385]. Ми більш ніж переконані, що поштовх до формування кола наукових інтересів Ф. І. Лаврова був закладений саме М. О. Злобинцем. Федір Іванович продовжив справу свого вчителя. Він був організатором республіканської наради кобзарів та лірників (1939 р.), став автором багатьох статей і брошур про кобзарів Ф. Кушнерика, П. Носача, Є. Мовчана, В. Перепелюка та інших.

У нашому розпорядженні є ще і характеристика на Михайла Олександровича як викладача, яка була використана у ході слідства в якості свідчення його контрреволюційної діяльності: "Будучи викладачем Золотоніського Педтехнікуму, Злобинець щоразу під будь-якими приводами намагався навіювати учням шовіністичні погляди. Щорічно ним організувалися екскурсії до могили Т. Г. Шевченка по Дніпру, при цьому усі учасники екскурсій ділились ним на курені і т. п. і вся поїздка супроводжувалася співами шовіністичних пісень та загальом мала вигляд старо-козацького походу. Шовіністичні настрої Злобинця настільки були явними, що його називали не інакше як "козак" [3, арк. 16].

Знаючи подальшу історію нашої держави, ми розуміємо, що така людина, як Михайло Олександрович Злобинець не міг залишитися поза увагою внутрішніх органів. 10 березня 1928 р. відбувся арешт М. Злобинця за звинуваченням на цей раз у тому, що він, "будучи антирадянським комісаром, працюючи у "Червоному Хресті", ... використовував Червоний Хрест для антирадянської влади, зв'язуючись з контрреволюційним елементом" [3, арк. 1]. 31 березня 1928 р. відповідно до постанови прокурора Шевченківської округи карна справа проти Михайла Олександровича була припинена, оскільки "в процесі слідства не було зібрано достатньо даних для передачі Злобинця М. О. під суд й зібрати такі не має можливості" [3, арк. 11]. Незважаючи на це, 18 травня 1928 р. постановою особливої наради при колегії ОДПУ М. Злобинцю було призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на три роки перебування у концтаборі на о. Соловки відповідно до статті 58, п. 10 Карного кодексу. На факт подання касаційної скарги, 22 жовтня 1928 р. особлива нарада при колегії ОДПУ переглянула справу Михайла Олександровича від 18.05.1928 р. Висновок був, як ми сьогодні розуміємо, передбачений – попереднє рішення залишити в силі.

Відбувши перший термін покарання, М. Злобинець відповідно до рішення особливої наради від 15 травня 1931 р. був виселений на 3 роки до Північного краю. Є неперевірені відомості про те, що у заслання він працював кіномеханіком. Через 2 роки, 22 грудня 1933 р., рішенням трійки ОДПУ Північного краю М. Злобинець знову був звинувачений за статтею 58, п. 10 і вдруге позбавлений волі строком до 5 років. 20 вересня 1937 р. рішенням трійки НКВС Північного краю М. О. Злобинець

був засуджений до вищої міри покарання – розстрілу. Йому було 53 роки.

Земляк Михайла Олександровича, знаний краєзнавець В. Почепцов у наступних словах описав день його смерті: "А Михайло Олександрович, працюючи в Соловечькому таборі в культосвіті, одного разу не втримався, і поділився спогадами про Україну. Стукач відразу доніс. І М. О. Злобинця "пустили з гірки". Він загинув при падінні. Тіло пошматували собаки. Така кара називалася "спробою втечі"..." [19].

Питання про реабілітацію Михайла Олександровича було підняте у березні 1988 р. директором Золотоніського краєзнавчого музею М. Ф. Пономаренком. У відповідності до рішення прокуратури Черкаської області від 12 червня 1989 р. М. О. Злобинець був реабілітований на підставі Указу Президіума Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. "Про додаткові заходи з відновлення справедливості стосовно жертв репресій, які мали місце у період 30 – 40-х та на початку 50-х років".

Життєвий шлях, особистісні переконання та спадок Михайла Олександровича Злобинця є складовою масштабного громадського культурно-просвітницького руху Наддніпрянщини. Підняття на поверхню призабутого пласту проявів громадської ініціативи у сфері створення об'єднань культурно-просвітницького спрямування на місцях, є посильним внеском у написання нової, об'єктивної історії міст і сіл України. Дослідження персональної участі громадян у таких процесах дозволяє вивести із історичного забуття покоління тих, чий особистісні переконання формувалися у період Російської революції 1905 р., активна діяльність відбувалася у 10 – 20-ті рр. і змушене мовчання настало у 30-ті рр. ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Андрієвський В. З минулого (1917-ий рік на Полтавщині) / В. Андрієвський. – Берлін, 1921. – Т. II.
2. Журнали Золотоношского уездного земского собрания за 1916. – Золотоноша, 1917.
3. Державний архів Черкаської області, ф. 6525, оп. 1, спр. 1908.
4. Державний архів міста Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 1778.
5. Державний архів міста Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 1782.
6. Домонтович М Саме страшне / М. Домонтович // Рідний край. – 1914. – № 3.
7. Домонтович М. [Я хотів би, щоб звуки у мене лились...] / М. Домонтович // Рідний край. – 1914. – № 6.
8. Домонтович М. Весняна пора / М. Домонтович // Рідний край. – 1915. – № 1.
9. Домонтович М. Самонавчатель до гри на кобзі або бандурі. Ч. 1; Ч. 2. – О., 1913–1914.
10. Злобинців М. Арихметика: Для народних шкіл і нижчих класів середніх шкіл. Ч. 1; Ч. 2. – Золотоноша, 1917–1918.
11. Золотоніський книгодрук (кінець XIX – початок ХХ ст.). Історико-бібліографічне дослідження / за ред. та упоряд. О. З. Силки. – Черкаси, 2012.
12. Історія Національної Академії наук України 1938-1941 рр.: документи і матеріали. Т. 4. – К., 2013.
13. Календар пам'ятних дат Черкащини на 2013 рік / уклад. : Л. Т. Демченко, Л. Д. Дядик, Т. В. Долгушина. – Черкаси, 2012.
14. М. Д. Дещо з минулого Золотоноші // Вільне слово. – Золотоноша, 1917. – № 27–31.
15. М. Д. Кое-что из прошлого г. Золотоноши / М. Д. // Вестник Золотоношского сельскохозяйственного общества. – Золотоноша, 1910. – № 10.
16. Мішалов В. Бандурист М. Домонтович – Михайло Олександрович Домонтович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vpu/Myst/2009-2010_17-18/statii/Mischalow.pdf
17. Отчет Полтавской ученой архивной комиссии за 1914 год / сост. И. Ф. Павловский. – Полтава, 1915.
18. Перша ластівка. – Херсон, 1905.
19. Почепцов В. Він жив з народом / В. Почепцов // Златокрай (Золотоноша). – 1993. – 6 жовтня.
20. Силка О. Золотоніська "Просвіта": діяльність одного року / О. Силка // Українське державотворення: проблеми і сучасність : зб. наук.праць. – Луцьк, 2013.
21. У Золотоніському краєзнавчому музеї зберігаються копії сторінок із рукописом віршів М. Злобинця за 1906 та 1907 рр.
22. Чикаленко Є. Х. Щоденник. 1919-1920. / Є. Х. Чикаленко. – К. ; Нью-Йорк, 2005.

О. Сылка, канд. ист. наук, доц.
 Национальный университет пищевых технологий, Киев, Украина,
 Л. Синявская, канд. ист. наук
 Черкасский национальный университет им. Б. Хмельницкого, Черкасы, Украина

"ИНТЕЛЛИГЕНТНЫЙ КОБЗАРЬ" МИХАИЛ ЗЛОБИНЕЦ: ЖИЗНЬ В СОВЕТСКИХ РЕАЛИЯХ

В статье изучается жизненный путь уроженца Золотоношны, выпускника Киевского университета, кобзаря, учителя, общественно-культурного деятеля, истинного украинца Михаила Александровича Злобинца. В центре внимания авторов обстоятельства его арестов органами ОГПУ в конце 20-х гг. XX в.

Ключевые слова: украинская интеллигенция, политические репрессии, г. Золотоноша.

O. Sylka, PhD History of Science, docent
 National university of food technologies, Kyiv, Ukraine,
 L. Syniavska, PhD History of Science, associate professor
 Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasky, Cherkasy, Ukraine

"INTELLIGENT KOBZAR" MYCHAEL ZLOBYNETS: LIFE IN SOVIET REALITY

The article deals with the life path of native of Zolotonosha region, graduate of Kyiv University, poet, teacher, social and cultural figure, conscious Ukrainian Mikhail Alexandrovich Zlobynets. The authors focus on the circumstances of his arrest by the NKVD USSR in the late 20's of the XX century.

Key words: Ukrainian intelligentsia, political repression, Zolotonosha.

УДК 930.2'06(1-4)

С. Стельмах, д-р іст. наук, проф.,
 С. Котова, студ. магістратури
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

"ІСТОРИЧНА КУЛЬТУРА" В СУЧАСНИХ ЗАРУБІЖНИХ ТА ВІТЧИЗНЯНОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДИСКУРСАХ

У статті розглядаються генеза та зміст "історичної культури" як наукового поняття. У контексті сучасних теоретичних підходів встановлюється кореляція між "культурою історичної пам'яті", засобом політичної інструменталізації знання про минуле в сучасному суспільстві та естетичною презентацією минулого через особливі способи символізації.

Ключові слова: історична культура, історична пам'ять, сучасна зарубіжна історіографія, сучасна вітчизняна історіографія, історія та теорія історіографії.

В останні десятиліття теоретичні дебати в історіографії змістилися з поля епістемологічних проблем на публічний вимір історичної практики. Не в останню чергу це зумовлено зверненням до "історичної пам'яті" у травматичному для європейського суспільства ХХ ст. Загальна "меморалізація" пам'яті з легкої подачі французького історика П. Нора спричинила не тільки "бум пам'яті" (*memory boom*), який відображає загальне бажання повернути собі минуле як невід'ємну частину сучасного і переосмислити його в якості важливого аспекту історичної свідомості, але й сформувала новий напрям історичної науки – "історія культури пам'яті" [1, с. 601-602]. І якщо до цього публічне використання історії залишалося на периферії дослідницької практики професійної історіографії, то віднині історики змушені не лише досліджувати минуле, але й змістити увагу з питання "Що відбулося в минулому" на питання "Що відбувається в нашому сучасному завдяки минулому?". Це знаменує перехід від історії, котра відслідковує сліди минулого, до історичної культури, "яка дозволяє спостерігати, як саме минуле продовжує жити в сучасному, як воно пов'язане з нашим життям, нашими рішеннями та нашими орієнтирами на майбутнє" [2]. Однак саме поняття "історична культура", яке поступово завоює своє місце в науковому лексиконі вітчизняних істориків, часто набуває різного змісту і призводить до понятійної плутанини. В межах даної статті ми зробимо спробу розглянути різні тлумачення цього поняття в зарубіжній та вітчизняній історіографічних рефлексіях.

Британські історики Е. Гобсбаум та Т. Рейнджер розробили в 1983 р. модерністську історичну концепцію "*Invention of tradition*", в якій запропонували застосовувати термін "винахід традицій" для позначення методів та правил культивування цінностей модерновим наці-

ям, з утвердженням нової культури, через орієнтирний зв'язок з минулим [3, с. 1]. Історія мала відродити, переформувати та використати традиції з метою, яку вона раніше не передбачала, – легітимізувати інституції, виразити належність до спільноти та соціалізувати, прищепивши певні цінності [4, с. 8].

Німецький дослідник Я. Ассман "зістарює" проблематику пам'яті та розширює поняття "комунікації" у сфері історичних досліджень. Вчений пропонує термін "коннективна структура культури", яка в двох вимірах – соціальному та часовому – поєднує сподади, ідентичність і культурну спадкоємність [5, с. 15].

В останній третині ХХ ст. відбулося переосмислення форм і способів присутності історії в європейській культурній та політичній свідомості. Уявлення про характер і структуру історичного усвідомлення народів модифікувалися від соціально-філософської категорії до професійної історіографії. Поняття "історична культура", на відміну від всеохоплюючої історичної свідомості, зазвужувала увагу на інституціональному та рефлексивному аспекті, який культивував уявлення про минуле.

Вперше термін "історична культура" вжив французький історик Б. Гене 1980 р. у своїй праці "Історія та історична культура Середньовічного заходу", не даючи йому чіткого визначення, лише підкресливши роль історичних аргументів, якими користувалася влада для виправдання своїх дій та підкорення людей через наукову пропаганду [6, с. 377-378]. Як підкреслює Б. Гене: "Соціальна група, політичне суспільство, цивілізація визначаються насамперед їх пам'яттю, тобто їх історією, але не тією історією, яка була у них насправді, а тією, яку сотворили їм історики... Мене цікавить історик, але ще більше його читачі; історична праця, але ще більше її успіх; історія, але ще більше історична культура" [6,

с. 19]. Він прагнув уточнити "в якому вигляді, в який час і в якому місці могла проявлятися історична культура істориків та історична культура решти людей", розмежовуючи таким чином "історію істориків" та "історію інших" [6, с. 343-372].

Остаточно в науковий обіг термін "історична культура" ввів Й. Рюзен 1994 р. в праці "Що таке історична культура? На шляху до нового історичного мислення", вказавши на абстрактність даної дефініції [7, с. 110]. Згідно з Й. Рюзеном: "історична культура – це вироблювана історичною свідомістю історична пам'ять, яка наповнює часове орієнтування життєвої практики визначенням напрямів діяльності і розумінням себе суб'єктами" [7, с. 123]. "Історична культура" контекстуальна та "належить" актуальному теперішньому часу, висловлюючи культурну пам'ять сучасного суспільства, забезпечує його членам можливість темпоральної орієнтації та колективної самоідентифікації. Вона має естетичну, політичну й когнітивну складові, які складно між собою взаємодіють. Отже в іншій концептуалізації "історична культура" виступала як артикуляція історичної свідомості суспільства, з вказівкою на те, що вона співвідноситься не тільки зі свідомістю, але також містить "інші форми історичної пам'яті", які відносяться "до минулих часів", тобто до всіх випадків "присутності" минулого в повсякденному житті сучасного суспільства. Цієї ж концепції притримується англійський історик П. Фаулер, який у праці "Минуле в сучасному суспільстві" (1992 р.) зауважує, що в "історичній культурі" відбиваються та з'єднуються минуле, сьогодення, пам'ять та "давня", "середня", "нешодавня" історія [8, с. 6].

На думку В. Канстайнера, поняття "історична культура" не можна розглядати як сталу систему, що презентує минуле. У статті "Пошук сенсу в пам'яті: методологічна критика дослідження колективної пам'яті" доводиться важливість соціальних дебатів про минуле, адже вони сприяють самоусвідомленню людини в сьогоденні та проєктують майбутнє. "Історична культура", за В. Канстайнером, постає у значенні динамічного процесу соціального діалогу, за допомогою якого поширюється інтерпретація минулого через комунікативну дію [9, с. 179-197].

Загалом поняття "історична культура" ототожнюється з "будівництвом" минулого на академічному рівні професійними істориками та на аматорському рівні через засоби масової інформації, які вимальовують суспільству "образ минулого". "Різноманітні стратегії наукових досліджень, мистецьких форм, політичної боротьби за владу, шкільне й позашкільне виховання, організація вільного часу та інші процедури суспільної історичної пам'яті висвітлюються під таким кутом зору, що це все можна осягнути як вияв однієї ментальної сили" [7, с. 112-113]. Такої ж думки дотримується і австралійська дослідниця Т. Морріс-Судзукі, автор праці "Минуле в нас: ЗМІ, пам'ять, історія" (2005 р.) [10, с. 279]. На її думку, історичні романи; фільми; телесеріали; популярні історичні та культурологічні журнали; шкільні підручники; виставки з історичної тематики; суспільні заходи, що проводяться державними установами; історичні клуби, асоціації та товариства; тематичні парки – справляють безпосередній вплив на створення, розповсюдження та сприйняття уявлень про минуле.

Американський дослідник Р. Розенстоун в статті "Історичний фільм як реальна історія" наголошує на тому, що в сучасних умовах технологічних та інноваційних змін фільм має доповнити класичну "текстову" історіографію [11, с. 22].

Англо-канадський історик Д. Вульф у своїй праці "Соціальна циркуляція минулого: англійська історична

культура, 1500-1730" подає власне бачення цього феномену: "Історична культура складається зі звичних способів мислення, мов і засобів комунікації, моделей соціальної згоди, які включають елітарні і народні, наративні і ненаративні типи дискурсу. Вона проявляється в текстах та в загальноприйнятій формі поведінки – наприклад, у способі вирішення конфліктів через посилення до визнаного історичного зразка, такого як "стародавність". Характерні риси історичної культури визначаються матеріальними і соціальними умовами, а також випадковими обставинами, які зумовлюють манеру думати, читати, писати і говорити про минуле. Понад все, уявлення про минуле у будь-якої історичної культури є не просто абстрактними ідеями, зафіксованими для блага наступних поколінь. Швидше, вони є частиною ментального і вербального фонду того суспільства, яке використовує їх, пускаючи в обіг серед сучасників за допомогою усного мовлення, письма та інших засобів комунікації" [12, с. 9-10].

В іншій праці Д. Вульф відзначає зсув дослідницької перспективи і рішуче виходить у своєму аналізі історичної культури за рамки історичних текстів, підкреслюючи її комунікативну природу: "тепер для адекватного розуміння того, що стоїть за висловлюваннями про минуле, недостатньо дізнатися світогляд історика, його картину світу, чи джерела, які він читав. Необхідно розглядати будь-яке подібне висловлювання як триваючу серію комунікацій між автором і наступними поколіннями читачів, як частину матриці, яка також включає загальні соціально-політичні умови (цензуру, патронат, спорідненість, ідеологію) і економічні обставини (такі як добробут читаючої публіки в контексті мінливої культури споживання) – не кажучи вже про явні особливості стилю. Потрібен такий підхід, який би скинув історіографію з її олімпійської вершини і привів на схили і в долини інтелектуальної, культурної та соціальної історії" [13, с. 55-56]. За Д. Вульфом, "історична культура" виступає як частина ментального й вербального фонду суспільства, будучи водночас мовою й засобом комунікації й моделлю соціальної згоди.

Таким чином, в англійській науковій літературі поняття "історична культура" формується в руслі осмислення проблематики культурно-історичної спадщини. Часто її сприймають в рамках публічної або усної історії. З 1965 р. спочатку у США, а згодом в ряді країн Європи з'явився навіть специфічний виховний напрям – "*Heritage Education Funds Inc. (Heritage)*", що можна перекласти як "виховання спадщиною". У його рамках забезпечуються значно більш широкі можливості порівняно зі стандартним навчальним процесом для створення дохідливих, емоційно насичених образів подій чи епохи [14]. Зрозуміло, що розмиті рамки та вибірковий підхід розширюють можливості для морально-політичного тиску й маніпулювання національною свідомістю.

Натомість у російському науковому просторі поняття "історична культура" розвивається головним чином в рамках інтелектуальної історії та в руслі політичної інструменталізації знання про минуле в сучасному суспільстві. На думку Л.П. Рєпіної, комплексне дослідження цілісного феномену "історичної культури" має спиратися на новий підхід, в основу якого покладено синтез соціокультурної та інтелектуальної історії, що передбачає аналіз явищ інтелектуальної сфери в широкому контексті соціального досвіду, історичної ментальності та загальних процесів духовного життя суспільства, що включає теоретичну, ідеологічну та буденну свідомість [15, с. 9].

Інша російська дослідниця О.О. Нуттунен розглядає "історичну культуру" в соціокультурному вимірі. На її думку, це поняття варто розуміти не просто як переда-

вання історичних знань, а як формування внутрішньої культури сприйняття та розуміння цих знань суспільством, як істинну інтелігентність. Дослідниця подає своє визначення цьому терміну: "Історична культура – це сума адекватних, правильних уявлень про минуле, що є основою сучасної соціокультурної діяльності" та виділяє наступні її етапи: когнітивний, емоційно-образний, ціннісно-мотиваційний, комунікативний [16, с. 41].

На думку російського вченого В.О. Тишкова, однією з рис нової історичної культури стає її інструменталізація, тобто можливість маніпулювати минулим в сучасних цілях, та засіб легітимації влади, існуючого порядку, або ж претензій на його зміну чи скасування [17, с. 16-17]. Дослідник вважає, що кожне покоління людей створює свою версію історії, більшою мірою відповідну до нагальних питань і проблем. "Історія – це не просто "писати, як було" (згідно з Н.Я. Данилевським), – зазначає В.О. Тишков, – а й писання з певною метою. Свого часу французький антрополог К. Леві-Стросс сказав, що "історія ніколи не є просто історією чогось, але завжди історія для чогось" [17, с. 15]. В.О. Тишков прагне розмежувати взаємодію історії та політики.

В сучасній українській історіографії розробкою питання "історична культура" займається Л.П. Нагорна. У монографії "Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал" [18] дослідниця вводить у вітчизняну практику категорію "історична культура", тобто фактор формування "образу минулого" у процесі взаємодії професійного історичного знання й колективної пам'яті соціумів. Л.П. Нагорна представляє поняття "історична культура" через системне поєднання принципів артикулювання, інтерпретування, репрезентації минулого як новітній концепт раціональності в історичному пізнанні, як вдалу знахідку в системі категоріальної операціоналізації наукових понять. Аналізуючи механізми циркуляції історичних ідей, які, будучи засвоєними суспільством, перетворюються на частину його ментального й вербального фонду й мотиваційний стимул, дослідниця пропонує можливості використання модусів історичної культури в системі викладання та громадянської освіти.

На думку Л.П. Нагорної, поняття "історична культура" доцільно розглядати як відображення рівня історичної свідомості соціуму та як її вербальну артикуляцію. Хоча на побутовому рівні воно дістає більш широке застосування, включаючи увесь комплекс відносин за лінією "історія – суспільство – знання" [19, с. 274]. Л.П. Нагорна наголошує: "історія історичної культури – це насамперед історія історичного пізнання, створення образів минулого й "ідей історії", що задають інтерпретаційні моделі і виступають як потужний чинник особистісної й групової ідентичності, суспільно-політичних розмежувань та ідеологічної боротьби. Вона включає й спеціальне дослідження проблем пам'яті (способів виробництва, зберігання, передачі історичної інформації й маніпулювання нею), а також дослідження впливу історичної науки на процес формування історичної свідомості" [19, с. 275]. Згідно з уявленнями дослідниці, "історична культура" покликана створювати в суспільстві адекватне уявлення про динаміку взаємодії традицій та інновацій, співвідношення ідей "збереження спадщини" й новітніх епістемологічних підходів. Її важливим завданням є узгодження "образів минулого", які зафіксовані в історичній пам'яті різних етнічних і соціальних груп, з тими параметрами оцінювання, які пропонує сучасна історична думка.

Відтак "історична культура" не обмежується виключно аналізом історичної літератури, тому, на відміну від історіографії, розширює поле дослідження. Поняття "історична культура" охоплює різноманітні стосунки між

професійною історіографією і більш широкою сферою суспільних уявлень про історію в різні епохи та періоди. Характер цих взаємодій не варто розглядати як спрямований процес еволюції свідомості від загальної до наукової академізації і критичного перегляду масових або повсякденних уявлень про минуле. Якщо поняття "культура" ілюструє те, яким чином суспільство сприймає реальність, то "історична культура" показує, як суспільство ставиться до свого минулого. Неможливо точно реконструювати те, що відбувалося насправді. Над змалюванням "образу минулого" працюють різні "соціальні агенти". Історичне знання кожної людини, таким чином, створюється соціальною та комунікативною системами інтерпретації, об'єктивації та інструменталізації минулого. "Образ історії" характеризує змістовну сторону процесу бачення історії, "історична свідомість" – внутрішню установку в ставленні до історії, критерії відбору її змісту та міри затребуваності історичного знання [20, с. 470].

Попри численні розбіжності в розумінні "історичної культури", які спостерігаються в сучасній історіографії, можна вважати усталеним тлумачення цього феномену з трьох висхідних позицій: 1) "Історична культура" як синонім до "культури історичної пам'яті" в руслі осмислення проблематики культурно-історичної спадщини народів; 2) "історична культура" як засіб політичної інструменталізації знання про минуле в сучасному суспільстві; 3) "історична культура" як естетична презентація минулого через особливі способи символізації. Перший та третій виміри найбільше розповсюджені в сучасній німецькій, британській, французькій, канадській, австралійській історичній науці; другий – в російській та американській. В останніх двох країнах історики занепокоєні неоднозначними наслідками активного "вторгнення" сучасності в історіографічний процес та розширення кола учасників процесу історичної репрезентації. Щодо вітчизняної історіографії, то це поняття в термінологічний історичний апарат було введено нещодавно й ще не встигло закріпитися в професійній корпорації істориків.

Список використаних джерел

1. Історія культур пам'яті / С.П. Стельмах // Енциклопедія історії України: в 10 т. – К., 2005. – Т. 3.
2. Лиакос А. От поэтики истории к истории как практике // Электронный журнал "Гефтер". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gefter.ru/archive/9622>. – Назва з екрану.
3. Hobsbawm E.J. The Invention of Tradition. – Cambridge, 1983.
4. Климчук М. "Паст енд Презент": винахідники традицій / за ред. Е. Гобсбаума, Т. Рейнджера / пер. з англ. М.Климчук. – К., 2005.
5. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности – М., 2004.
6. Гене Б. История и историческая культура Средневекового Запада / пер. с фр. Е.В.Баевской, Э.М.Береговской. – М., 2002.
7. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / пер. з нім. В. Кам'янець. – Львів, 2010.
8. Fowler P. The Past in Contemporary Society – London, 1992.
9. Kansteiner W. Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies // History and Theory. – 2002. – vol. 41.
10. Morris-Suzuki T. The Past within us: history, memory and media. – London, New York, 2005.
11. Rosenstone R. The historical film as real history // Film-Historia. – 1995. – vol. 5. – №1.
12. Woolf D. The social circulation of the past: English historical culture, 1500-1730. – Oxford, 2003.
13. Woolf D. A high road to the archives? rewriting the history of early modern English historical culture // Storia della Storiografia. – 1997. – № 32.
14. Heritage Education Funds Inc. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritageresp.com/>. – Назва з екрану.
15. История и память: историческая культура Европы до начала нового времени / под ред. Л.П.Релиной. – М., 2006.
16. Нуттunen Е.А. Музеи в системе формирования исторической культуры // Академический вестник Института образования взрослых Российской академии образования. – 2011. – №3 (26).
17. Тишков В.А. Новая историческая культура. – М., 2011.
18. Нагорна Л.П. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. – К., 2014.
19. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. – К., 2012.
20. Релина Л.П. Историческая наука на рубеже XX-XXI вв.: социальные теории и историографическая практика. – М., 2011.

С. Стельмах, д-р ист. наук, проф.,
С. Котова, студ. магистратуры
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

"ИСТОРИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА" В СОВРЕМЕННЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ И ОТЕЧЕСТВЕННОМ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ДИСКУРСАХ

В статье рассматриваются генезис и содержание "исторической культуры" как научного понятия. В контексте современных теоретических подходов устанавливается корреляция между "культурой исторической памяти" в русле осмысления проблематики культурно-исторического наследия народов, средством политической инструментализации знания о прошлом в современном обществе и эстетической презентацией прошлого через особые способы символизации.

Ключевые слова: историческая культура, историческая память, современная зарубежная историография, современная отечественная историография, история и теория историографии.

S. Stelmakh, Doctor of History, Professor,
S. Kotova, Master Stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"HISTORICAL CULTURE" IN MODERN INTERNATIONAL AND NATIONAL HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE

The article is devoted to the consideration of the genesis and content of "historical culture" as a scientific concept. Considering modern scientific theoretical conceptions we have implemented a correlation between the "culture of historical memory" through the comprehension of problems of cultural and historical heritage of people and means of the political instrumentalization of knowledge about the past in modern society and aesthetic presentation of the past through the special ways of symbolization.

Key words: Historical Culture, Historical Memory, Modern foreign historiography, Modern national historiography, the history and theory of historiography.

УДК 94(477)"1914/1919"

О. Сухобокова, канд. іст. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США

У статті аналізується вплив Першої світової війни на політичні процеси в українській громаді США, зокрема її консолідацію та інституалізацію. Значну увагу приділено її взаємодії з владою США, інформаційній, політичній та дипломатичній підтримці українського народу у 1914-1919 рр.

Ключові слова: Перша світова війна, українська діаспора США, консолідація української спільноти в США.

Важливим чинником активної політичної діяльності етнічних українців у США в роки Першої світової війни стали значні зрушення у національній свідомості українських іммігрантів, що відбулися на початку ХХ ст. За три-чотири десятиліття в Сполучених Штатах іммігранти пройшли прискорений шлях національного самоусвідомлення, формування громадянської позиції та політичного світогляду. Водночас іммігранти першої хвилі зберігали зв'язки з батьківщиною та брали активну участь в національних громадських організаціях. Поєднання цих факторів і зумовило активну громадсько-політичну діяльність української громади США у роки Першої світової війни та вивело її на вищий рівень – консолідації, інституалізації, спроб діалогу з американським суспільством та вищою владою.

З початком війни українці США, так само, як українська інтелігенція у Російській та Австро-Угорській імперіях, значно активізувалися. Проте, на відміну від дискусії у "Великій Україні", яка характеризувалася різними позиціями, діаспора в США однозначно розцінювала війну як шанс для українського народу стати вільним. Так, провідний український часопис в США, орган найбільшої та найвпливовішої на той час української громадської організації в США Українського народного союзу (УНС) "Свобода" 6 серпня 1914 р. заманіфестувала позицію своєї аудиторії: "Нехай живуть вільні, свободні, самостійні слов'янські народи, а між ними й український. Україною прагнуть оволодіти як Росія, так і Польща, але і від одної, і від другої ми зазнали тільки рабства. Ми не зацікавлені в слов'янській єдності" [1, с.149].

Відтак УНС став організатором боротьби українців США за незалежність України. Уже 10 вересня 1914 р. його конвенція заснувала "Українську народну раду", яка закликала всіх американських українців шляхом

пожертв утворити Фонд визволення України для допомоги українському народу у війні. Зібрані кошти йшли на агітацію, організацію політичних акцій, допомогу українським військовим і полоненим, підготовку до мирної конференції по завершенні війни. Завдяки злагоженій діяльності українців США, об'єднаних у 150 комітетів і 1000 різних організацій на чолі з Українською радою, протягом року за різними даними було зібрано від 21,5 до 25 тис. доларів [1, с. 151-152; 2, с. 8]. Цим було започатковано низку аналогічних кампаній української діаспори у Північній Америці, спрямованих на допомогу українському народу у найкритичніші періоди.

Водночас завдяки цілеспрямованим зусиллям українців у США було поширено низку науково-популярних брошур із роз'ясненням суті українського питання та становища українців під російською та австрійською владою. Зокрема, в 1915 р. у Нью-Йорку було видано англомовну збірку "Прагнення України до незалежності. Вимога справедливості тридцяти п'яти мільйонів", що містила статті українських та європейських авторів про український національний рух в Австро-Угорській та Російській імперіях [1, с.151].

Загальне визнання серед американських українців здобула думка про необхідність створення єдиного органу, який би представляв всю українську громаду США та координував її діяльність з національно-визвольним рухом на українських землях. Зауважимо, що оскільки абсолютну більшість в українській громаді США становили вихідці із Західної України (на 1905 р. – 97%), вона орієнтувалася насамперед на західноукраїнський національний рух [3, с.108].

Однією з визначних подій українського суспільно-політичного життя у США, що поклатя початок консолідації та інституційному оформленню української діас-

пори, став Перший український сейм в Америці, проведений 30-31 жовтня 1915 р. у Нью-Йорку. Його учасниками стали 295 делегатів від 457 українських місцевих громадських організацій різних штатів, засвідчивши бажання координувати свою діяльність. Головною темою обговорення стала ситуація на "Великій Україні" у контексті війни. Важливо, що вже тоді – задовго до закінчення світової війни, і навіть до початку Української революції – делегати сейму сформували, по суті, програмні вимоги українського національно-визвольного руху: створення Української республіки на найширших демократичних принципах та проведення докорінних аграрних реформ. На випадок, якби республіка не була б утворена, планувалося підтримувати боротьбу за автономію в складі Росії та Австрії [4, с. 39].

Звісно, позиція української громади США не була монолітною, однак із столітньої відстані вона виглядає більш консолідованою, ніж позиція роз'єднаних державними, ідеологічними, культурними та іншими бар'єрами українців на українських етнічних землях. Й, оскільки український національний рух тоді перебував на етапі становлення, пошуку компромісу та оптимальної моделі державотворення, злагоджена діяльність української діаспори Нового світу у цей час об'єктивно набувала важливого значення.

Делегати сейму звернулися до президента США з вимогою доручити американській делегації на майбутній мирній конференції проголосити принцип права кожного народу на самовизначення та суверенітет на своїй землі. Це принципово важливо, адже в той час В. Вільсон і його уряд демонстрували неухильне дотримання доктрини ізоляціонізму, яка з кінця XVIII ст. визначала зовнішню політику США, і позірно заявляли про небажання втручатися у європейські справи – саме так на тому етапі розцінювалася війна. До того ж поняття "українське питання" і "Україна" у даний період були для офіційного Вашингтона "terra incognita" [5, с. 8].

У контексті консолідації української громади та її інтеграції в політичне життя США важливим результатом сейму було створення єдиного органу для координації діяльності української діаспори – "Федерації українців у Злучених Державах". До її проводу ввійшли авторитетні громадські діячі, а очолив В. Сіменович – лікар з Чикаго, відомий активною громадською діяльністю; секретарем став лідер українських соціалістів М. Січинський [1, с. 154].

Основним завданням Федерації була підтримка боротьби України за самовизначення – моральна, політична, фінансова. Водночас важливим напрямком діяльності стала культурно-просвітницька діяльність (організація вечірніх шкіл, курсів, лекторіїв, клубів тощо), спрямована на підвищення рівня освіти українських іммігрантів та формування їхнього національно-політичного світогляду. Значну роль у цьому відігравали провідні українські часописи "Америка", "Свобода", "Народна воля", "Народне слово" та ін.

Попри загалом консолідовану позицію членів Федерації щодо України, через рік у ній відбувся розкол. Праве крило на чолі з С. Демидчуком, тісно пов'язане з католицькою церквою та Українською загальною радою у Львові, виступило на підтримку Австрії. Натомість група М. Січинського підтримувала проантантівську орієнтацію США. У жовтні 1916 р. представники першого угруповання – УНС, католицьке об'єднання "Провидіння" та Українська католицька церква – створили нову організацію українців у США – "Український альянс Америки" на чолі з П. Понятишиним, керівником УКЦ [5, с. 157]. Тим часом у Федерації провід цілком перейшов до соціалістів, які на

той час в Америці (як і на "Великій Україні") користувалися найбільшою підтримкою.

Попри конкуренцію та взаємну критику обидві організації діяли в інтересах історичної батьківщини. Так, 24 січня 1917 р. конгресмен-демократ Дж. Гаміл подав на розгляд обох палат підготовлену Альянсом резолюцію про підтримку українського народу. 22 лютого вона була схвалена конгресом, а 2 березня підписана президентом [1, с. 158]. І хоча резолюція не містила чіткої позиції щодо політичного статусу України, її значення неможливо переоцінити, адже це була перша офіційна заява конгресу та президента США щодо України, що саме по собі стало важливою подією для американських українців і започаткувало "діалог" між українською діаспорою та вищою владою США.

Так само важко переоцінити проголошення В. Вільсоном проведення 21 квітня 1917 р. дня, в який громадяни США "можуть висловити свою симпатію знедоленим русинам (українцям) у країнах, що воюють, шляхом здійснення благодійних внесків", які мали бути передані американському Червоному Хресту. Протягом цього дня Федерація і Альянс зібрали 85 тисяч дол. для українців на фронтах світової війни [4, с. 38-40]. Тоді ж Альянс ініціював звернення до В. Вільсона, аби він допоміг визволити з заслання митрополита А. Шептицького і закликав Тимчасовий уряд сприяти суверенності України [2, с. 8].

Вступ США у війну на боці Антанти у квітні 1917 р. спричинив перегляд позиції українських сил, орієнтованих на німецький блок, зокрема і УНС, що виразно проявилось під час його конвенції 22-27 жовтня 1917 р. Корелюючи свою позицію із подіями в Україні, УНС висловив підтримку УЦР, Генеральному секретаріату, особисто М. Грушевському, а також направив В. Вільсону проханням про його "особисте втручання з метою справедливого вирішення прагнень українського народу" [1, с. 170]. "Свобода", яка в 1914 р. стояла на позиції незалежності України, теж змінила риторичку, заохочуючи УЦР до здобуття автономії. Зокрема, вітаючи проголошення УНР, вона висловила сподівання, що Україна ввійде до федерації з Росією [1, с. 176].

При цьому зміна поглядів значної частини американських українців, об'єднаних навколо УНС та близьких до нього сил, пояснюється не відходом від стратегічної мети – створення української держави. Події в Україні, яка стала не лише театром воєнних дій, а й суттєвих суспільно-політичних трансформацій, постійна зміна політичної кон'юнктури на міжнародній арені, спричинили відповідні зміни у вимогах української діаспори. Водночас позиція проводу української діаспори як інтегрованої частини американського суспільства узгоджувалася із політикою США упродовж Першої світової війни. Як зауважував авторитетний фахівець з політики США щодо України Є. Камінський, "навіть у програмних заявах В. Вільсона, сповнених прихильності до національного самовизначення народів, "українському питанню" окремого місця не знайшлося. У ставленні Вільсона до УНР переважила нехоть ускладнювати політичний вибір для Америки. Існували побоювання, що неточний обраний пріоритет призведе до небажаного конфлікту з Росією" [6].

Тим більш актуальним для налагодження взаємодії української діаспори та вищої влади США було відкриття на початку 1918 р. у самому Капітолії (в канцелярії конгресмена Дж. Гаміла) Українського інформаційного агентства [1, с. 178]. Однак українцям бракувало важелів для впливу на держдепартамент. Крім того, такою підтримкою вже заручилася польська діаспора, інтереси якої явно суперечили українським. Це чітко простежувалося після проголошення знаменитих "Чотирнадцяти пунктів" В. Вільсона, що теоретично відповідали

інтересам всіх поневолених націй. Та через наголос на федералізації східної Європи і особливо – заклик до створення Польської держави – українська громада сприйняла їх неоднозначно. Навесні-влітку 1918 р. вона провела низку інформаційно-пропагандистських кампаній проти політики Польщі щодо західноукраїнських земель, зокрема і всеамериканські акції протесту у червні 1918 р., надіслала низку звернень до Білого дому, опублікувала книги "Україна на шляху до свободи" та "Польські звірства у Східній Галичині". До слова, у квітні 1918 р. Альянс видав перше число англомовного часопису "Україна. Місячний огляд українських справ і проблем Східної Європи", який роз'яснював сутність і мету українського національно-визвольного руху в контексті міжнародних відносин [4, с. 40].

Завдяки підтримці Дж. Гаміла та активній роботі Українського інформажентства українці мали зустрічі з конгресменами і представниками держдепартаменту США – фахівцями з східноєвропейських справ, навіть із держсекретарем Р. Лансингом у липні 1918 р. 29 серпня 1918 р. на засіданні комітету сенату з закордонних справ делегація Альянсу на чолі з П. Понятишином зробила доповідь про ситуацію в Україні, наполягаючи на визнанні УНР [1, с. 178, 181; 4, с. 40]. Але це не дало очікуваного результату – держдепартамент, керуючись своїми інтересами у регіоні й покладаючись на тлумачення ситуації в Росії розвідслужбами і дипломатами, орієнтувався на збереження єдності Росії, розглядаючи Україну як її невід'ємну складову [5, с. 15; 6].

Проти домагань української діаспори спрацювала і політика, а точніше – відсутність чіткої політичної лінії щодо США та країн Антанти УНР. Більшість ініціатив американських українців, їхні акції та навіть найбільші політичні успіхи у популяризації України, як-от проведення "українського дня" 21 квітня 1917 р. чи заяви американських конгресменів про те, що українці є "зраком нового народу", "нацією, настільки ж визначеною, як і поляки, росіяни чи болгары" (що теоретично могло б стати основою для здобуття значно більшої підтримки США), не отримали належної реакції в Україні [6].

Підписання Комп'єнського перемир'я 11 листопада 1918 р. спричинилося до сподівання української громади на врахування владою США українських інтересів, а відтак і до нового етапу консолідації, тепер – навколо "Українського народного комітету" (так з 18 листопада 1918 р. називався Альянс). Оновлена організація засудила окупацію Східної Галичини Польщею та звернулася до президента США із закликом виступити на Паризькій мирній конференції "оборонцем прав українського народу" й організувати участь у ній представників УНР та ЗУНР [2, с. 9-10]. Це чітко кореспондувалося із зовнішньою політикою ЗУНР, яка, посилаючись на "Чотирнадцять пунктів" В. Вільсона, у листопаді-грудні 1918 р. розсилала повідомлення про утворення незалежної держави і польську агресію проти неї [7, с. 104].

Паралельно УНК розгорнув діяльність і в Європі. На Паризькій мирній конференції його представляли конгресмени Дж. Гаміл та член УНК К. Білік, які спільно з представниками українців Канади діяли в інтересах УНР і ЗУНР (українські дипломати не отримали статусу учасників конференції). Важливо, що представники діаспори брали активну участь у дискусіях та сприяли організації зустрічей делегацій УНР і ЗУНР з авторитетними діячами США і Канади. Їм навіть вдалося влаштувати неофіційну зустріч представників УНР і ЗУНР із впливовим радником В. Вільсона полковником Е. Хаузом 13 травня 1919 р. Можливо, певною мірою це спонукало В. Вільсона дискутувати з палким прихильником "Великої Польщі" прем'єр-міністром Франції Ж. Клеман-

со, під тиском якого конференція дозволила Польщі тимчасово окупувати територію ЗУНР [8, с. 31-32].

Але в цілому геополітичні інтереси провідних держав Антанти робили зусилля української діаспори марними. США послідовно відстоювали територіальну цілісність Великої Росії та входження Галичини до Польщі. Навіть висновки "інквізиторів" про необхідність підтримки суверенітету УНР включно зі Східною Галичиною та Кримом не спричинилися до перегляду позиції США [6]. Цим пояснюється те, що напередодні конференції подана Дж. Гамілом резолюція про визнання суверенітету України не була підтримана конгресом. Так само без уваги залишився меморандум з українського питання, вручений представниками УНК В. Вільсону перед його від'їздом до Франції [2, с. 10].

Промовистим свідченням ставлення до українського питання учасників Паризької конференції стали рішення, ухвалені 25 червня – 15 липня 1919 р. Незважаючи на певні корективи у зв'язку із подальшим розгортанням подій в Україні, насамперед – захоплення більшовиками значної її частини, стратегічна лінія країн-переможниць залишалася незмінною. У звіті про свою дипломатичну місію К. Білік резюмував: у Наддніпрянщині було визнано владу більшовиків, Північна Буковина ввійшла до складу Румунії, Закарпаття – до складу Чехо-Словацької республіки, однак ще залишалася надія на позитивне вирішення проблеми окупованої Польщею Галичини [1, с. 179]. Як з'ясувалося з часом, і це сподівання було марним: попри всі зусилля і галичан, і американських українців 14 березня 1923 р. Рада послів Антанти прийняла рішення віддати Східну Галичину Польщі без проведення плебісциту, як це планувалося раніше.

Отже, умовну програму-максимум української громади США, сформульовану у "Свободі" 1914 р. як незалежність України, досягти не вдалося. Фатальне поєднання несприятливих для УНР ситуацій на міжнародній арені й політики США щодо Східної Європи не дозволило українській діаспорі здобути вплив на вищу владу США. Яскравим прикладом стало фактичне ігнорування направленої до США дипломатичної місії УНР на чолі з Ю. Бачинським (серпень 1919 – грудень 1920 рр.) та провал спроби внести до конгресу резолюцію про визнання України у лютому 1920 р. [7, с. 56, 90-94].

Симптоматично, що не до кінця зрозуміла американським українцям ситуація в Україні, особливо союз С. Петлюри з поляками, спричинила відхід від попередніх настанов. Навіть "Свобода", яка досі послідовно відстоювала позицію правих організацій, заявила, що єдиним виходом для запобігання контрреволюції в Україні є "пристати до єдиного революційного фронту большевицького" [1, с. 181]. Поряд з тим змінилися настрої української діаспори і щодо американського політикуму. Прямим наслідком невдоволення українців політикою США та особисто В. Вільсона щодо українського питання у Першій світовій війні стало розчарування у Демократичній партії; відтоді вони орієнтувалися на Республіканську партію, яка демонструвала рішучу позицію.

Таким чином, підтримка українського народу, який, не маючи своєї державності, не міг відстояти національні інтереси у роки Першої світової війни, була важливим напрямком діяльності української діаспори у США. Усвідомлення цього як спільної мети стало каталізатором переходу громадсько-політичної діяльності американських українців на якісно вищий рівень, спонукавши об'єднатися та створити єдиний координаційний центр для відстоювання права українського народу на самовизначення та налагодження комунікації з американським суспільством і владою.

Список використаних джерел

1. Куропась М. Українсько-американська твердиня: перші сто років Українського Народного Союзу. – Острог-Чикаго, 2004. – 682 с.
2. Гуцал П. З. Українська еміграція Канади і США та національно-визвольний рух на західноукраїнських землях (1914–1923): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2005. – 20 с.
3. Євтух В.Б., Троцинський В.П., Попок А.А. Закордонне українство. Навчальний посібник. – К., 2005. – 308 с.
4. Історія української іміграції в Америці. Збереження культурної спадщини / Куропась М. – Нью-Йорк, 1984. – 99 с.
5. Шамраєва В. М. Міжнародні відносини УНР доби Директорії: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. – К., 2003. – 20 с.

6. Камінський Є. Україна у зовнішньополітичних доктринах США // Українська державність у ХХ ст. (історико-політологічний аналіз). – К., 1996. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r14.htm>
7. Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). – К., 1996. – 188 с.
8. Дацків І. Діяльність зовнішньополітичної служби Західно-Української народної республіки у 1918 – 1923 роках // Мандрівець. – 2011. – Ч. 4. – С. 30-33.

Надійшла до редколегії 10.11.14

О. Сухобокова, канд. іст. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВЛИЯНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ НА КОНСОЛИДАЦИЮ УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ В США

В статье анализируется влияние Первой мировой войны на политические процессы в украинской общине США, в частности ее консолидацию и институционализацию. Значительное внимание уделено ее взаимодействию с властью США, информационной и дипломатической поддержке украинского народа в 1914-1919 гг.

Ключевые слова: Первая мировая война, украинская диаспора США, консолидация украинской общины в США.

O. Sukhobokova, Ph.D. in History, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FIRST WORLD WAR AS A FACTOR OF CONSOLIDATION OF UKRAINIAN DIASPORA IN THE US

The article analyzes the impact of the First World War on the political processes in the Ukrainian American community, in particular its consolidation and institutionalization. Much attention is given to the interaction of the Ukrainian community and the US authorities, information, political and diplomatic support of the Ukrainian people in 1914-1919's.

Key words: the First World War, the Ukrainian Diaspora in US, the consolidation of the Ukrainian community in the United States.

УДК 378.091 (470+571) "2003-2010"

Є. Хан, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СТАВЛЕННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КІЛ ПРОВІДНИХ РОСІЙСЬКИХ ВНЗ ДО УЧАСТІ РОСІЇ У БОЛОНСЬКОМУ ПРОЦЕСІ (2003 – 2010 РОКИ)

В статті представлено аргументи прибічників та противників участі Російської Федерації в Болонському процесі та оцінки переходу вищої школи Росії на європейські стандарти у сфері вищої освіти. Автор у якості джерел спирається на доповіді, інтерв'ю, статті в періодичній пресі і наукових збірниках представників Міністерства освіти і науки Росії, ректорів та представників професорсько-викладацького складу провідних російських вищих навчальних закладів, а також враховує результати наукових досліджень російських вчених. Думки науковців та експертів розділися на прибічників та противників реформування системи вищої освіти в Росії за зразком європейських країн, хоча всі погоджуються з тим, що модернізація та реформа системи освіти в Росії є життєво необхідною.

Ключові слова: Болонський процес, євроінтеграція, вища освіта.

18 – 19 вересня 2003 року представники Російської Федерації у ході Берлінській конференції міністрів освіти європейських країн підписали Комюніке, у якому Росія офіційно приєдналася до Болонського процесу, взявши на себе зобов'язання в ході реформування освітньої сфери виконати основні умови Болонської декларації та запровадити європейські стандарти у сфері вищої освіти. Дане рішення було ініційоване владою Російської Федерації та прийняте на найвищому державному рівні. Головною причиною входження російської системи вищої освіти до загальноєвропейської було названо необхідність реформувати та модернізувати систему освіти в Росії, враховуючи ті важливі глобалізаційні та інтеграційні процеси, що відбувались у світі на початку третього тисячоліття і продовжуються до сьогодні.

Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати, яким було ставлення професорсько-викладацького складу та науково-педагогічних кіл провідних російських вищих навчальних закладів до участі Росії у Болонському процесі в ході реформи системи вищої освіти.

Завдання статті полягають у тому, щоб проаналізувати основні аргументи прибічників та противників євроінтеграційних процесів Росії у сфері вищої освіти, визначити, наскільки актуальним та своєчасним було прийняте рішення щодо приєднання Росії до болонського процесу.

Джерельною основою для дослідження даної проблеми є публікації, виступи на конференціях, наукових з'їздах, інтерв'ю ряду провідних російських вчених, журналістів, ректорів деяких російських вищих навчальних закладів, представників професорсько-викладацького складу. Серед них можна виділити таких діячів освіти і науки Росії, як голова Союзу ректорів Росії та ректор Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова В. А. Садовничий [1, 3], ректор Російського університету дружби народів, а перед тим міністр освіти Росії В. М. Філіппов [11], ректор Омського державного аграрного університету Н. М. Количев [4], завідувач кафедри системних досліджень освіти, професор Державного університету – Вища школа економіки С. Медведєв [5], доктор культурологічних наук, професор А. Запесоцький [7], кандидат психологічних наук і доктор педагогічних наук, член-кореспондент Російської академії освіти А. А. Вербицький [8], дослідниця в галузі міжнародних відносин Т. Кастуєва-Жан [6], дослідники у галузі російської вищої освіти Д.А. Федосов та А. М. Алтайцев [2], російські вчені, які займаються вивченням та аналізом Болонського процесу та участі в ньому Росії, серед них Сазонов Б. А. [10], Гребнев Л. [13], Байденко В.І., Кісліцин К. Н, Лазарев В. та інших.

Дискусія з приводу приєднання Росії до Болонського процесу проходила в науково-педагогічних колах та

© Хан Є., 2014

серед професорсько-викладацького складу російських ВНЗ за активної участі ректорів університетів, чиновників, експертів з освітньої сфери, психологів, філософів, журналістів і відображалася на сторінках російських газет та низки наукових періодичних видань, серед яких можна виділити такі наукові журнали, як "Высшее образование в России" та "Высшее образование сегодня". Чимало матеріалів з приводу участі Росії у Болонському процесі розміщено на офіційному сайті Міністерства освіти і науки Російської Федерації, сайті Союзу ректорів Росії та на інтернет-сайтах провідних російських ВНЗ.

Перехід Російської Федерації на європейські стандарти у сфері вищої освіти та її офіційне приєднання до Болонського процесу стало досить популярною та актуальною темою, якій присвячено чимало конференцій, семінарів, круглих столів, монографій, наукових збірників та окремих статей. Даний процес охоплює не тільки сферу вищої освіти та науково-педагогічні кола російської вищої школи, а й безпосередньо стосується суспільно-політичної, економічної та культурної ситуації в країні загалом, а також перспектив інтеграції Росії до європейської спільноти, взаємної співпраці, перейняття досвіду європейських держав.

Точка зору російських науковців, ректорів ВНЗ з приводу реформи системи вищої освіти та приєднання до Болонського процесу з самого початку і до сьогодні не була однозначною. З приєднанням до Болонського процесу в російських науково-педагогічних колах та серед професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів сформувалось дві основні позиції з приводу входження до європейського освітнього простору та прийняття принципів Болонського процесу, які запроваджувались в ході здійснення заходів по реформуванню та модернізації російської системи вищої освіти. Одну сторону представляли речники консервативно налаштованих кіл російської інтелігенції, які досить скептично і негативно ставились до спроб злиття російської системи вищої освіти з європейською, вбачаючи у цьому процесі в першу чергу втрату фундаментальності російської освітньої системи, її найкращих здобутків та традицій, спробу копіювати європейську систему у вищій освіті та переносити її на російські ВНЗ. Іншою стороною були прихильники інтеграційних процесів Росії, які виступали за зближення та поглиблення співпраці з європейськими країнами в галузі вищої освіти, перейняття їх досвіду та переходу Росії на європейські стандарти у сфері вищої освіти.

Ректор Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова та голова Російського союзу ректорів В. А. Садовничий у 2003 році, аналізуючи систему вищої освіти Росії, її основні переваги та недоліки, зазначав, що в Росії противників інтеграції системи вищої освіти до міжнародного освітнього простору немає, але є різниця у підходах до здійснення цього процесу. В.А. Садовничий наполягав на тому, щоб росіяни пропонували своїм зарубіжним партнерам використовувати досвід російської освітньої системи та захищати її інтереси. Вища школа в Росії повинна розвиватись в усіх напрямках – і на Захід, і на Схід, і за Атлантичний океан, при цьому зберігаючи свою фундаментальність та традиції [1, с. 17-18].

Садовничий В. А., оцінюючи складне становище, в якому опинилася російська вища школа в 1990-х роках, наполягав, що реформа освітньої сфери в Росії вкрай необхідна, але влада вибрала найлегший шлях – "скопіювати нинішню європейську систему, причому в найбільш примітивній формі". Він вказував на те, що за останні 15 років неодноразово мінялись форми, але незмінними залишались ідеї реформування вищої осві-

ти, спрямовані на копіювання зарубіжних зразків, а це в свою чергу може призвести до втрати досягнень вітчизняної освіти, яка є визнаною в усьому світі. Садовничий, зокрема, виступав проти введення системи єдиного державного іспиту, бо він, на його думку, є недосконалим і позбавляє молодих людей прагнення вивчати в школі предмети, які абітурієнт при вступі до ВНЗ не буде складати. Виступаючи на нараді в Російській Академії наук, що відбулась 18 червня 2008 року, Садовничий В. А. заявляв, що російська система вищої освіти не готова перейти на двоступеневий рівень (бакалавр-магістр), оскільки бакалаври на ринку праці все ще вважались, як висловився сам Садовничий, "недоучками" і будуть позбавлені можливості, маючи фактично вищу освіту, вдало влаштуватися на роботу. Він був переконаний, що в російській вищій школі слід залишити кваліфікацію спеціаліста, зокрема це стосувалось точних наук та технічних спеціальностей. З іншого боку, ректор Московського університету зовсім не є противником змін в освітній системі. Як він сам зазначав: "Я не є противником змін в освіті, більш того вважаю їх необхідними, але здійснюватись вони повинні після серйозного наукового аналізу і досконалого розрахунку всіх наслідків. Реформування освіти проводиться під гаслом її модернізації; при цьому практично відбувається відмова від принципу фундаментальності, що є характерним для класичних університетів, заради прагматичних установок, які часто прикриваються лозунгами про створення єдиного освітнього простору. Формою реалізації цих ідей стають принципи Болонської декларації, яка інтерпретується в найбільш жорсткій формі, що виходить за рамки загальних положень самих європейських документів. Саме в цьому смислі Болонський процес виступає як спрощений тип інтеграції освітнього простору. В основу ідеології модернізації освіти покладена ідея лібералізації всієї системи управління освітою. В ліберальній моделі держава не фінансує освітні програми і не визначає їх зміст. В якомусь смислі це відхід держави від освіти, а це може завдати удару по фундаментальній науці" [3, с. 7 – 9].

Після того, як офіційна делегація Російської Федерації підписала в Берліні в 2003 році Болонську декларацію, міністр освіти і науки Росії Філіппов В.М. дав своє інтерв'ю в "Учительській газеті", в якому наголосив на важливості рішення Росії приєднатися до Болонського процесу та до 2010 року повністю перейти на європейські стандарти у вищій освіті. На думку міністра Філіппова В.М., участь Росії в Болонському процесі означає не тільки перехід на європейські освітні стандарти, а є і процесом інтеграції країни до європейської спільноти, прийняття загальноєвропейських цінностей [11]. У свою чергу доктор економічних наук, професор МДУ імені М.В. Ломоносова Гребнев Л., говорячи про фундаментальність російської науки, зазначав, що оскільки всебічний характер освіти є одним з пріоритетів Болонського процесу, то і входження Росії до європейського освітнього простору буде лише сприяти підтримці всестороннього характеру вищої освіти в Росії [13, с. 38].

Згодом уже як ректор Російського університету дружини народів на початку 2008 року він зазначав, що найбільш близький і ефективний варіант співпраці Росії і Євросоюзу є партнерські відносини в галузі освіти, що в них є спільні цілі, інтереси та проблеми, а основна мета для Росії у цій співпраці є підвищення якості вищої освіти. Філіппов В.М. наголошував, що якщо в Євросоюзі прагнуть побудувати ефективну систему вищої освіти, то росіяни повинні взяти з неї все найкраще, щоб забезпечити конкурентоспроможність російської вищої освіти. Саме це є пріоритетом участі Росії в Болонському процесі [12, с. 6 – 7].

Російський дослідник Алтайцев А.М. відмічав, що модернізація освіти в цілому і вищої (університетської) зокрема є точкою зростання і одночасно пріоритетним напрямком для розвитку і оновлення економіки, науки і формування громадянського суспільства. Модернізація країни спирається на модернізацію освіти, на її змістовне і структурне оновлення. У своїй статті, присвяченій реформуванню вищої освіти в Росії, він наголошував, що важливим соціальним фактором розвитку вищої освіти в умовах жорсткої економічної кризи 1990-х років є зростання прагнення російських громадян отримати вищу освіту, бо тільки гарна освіта дає шанс знайти гарну роботу і зайняти гідне місце в суспільстві. Якщо метою реформування освіти і науки є становлення суспільства знань, то основними завданнями вищої освіти є збереження фундаментальності вищої освіти як гаранта високого науково-освітнього рівня і конкурентоспроможності [2].

Ректор Омського державного аграрного університету Количев Н. К. в статті "Болонський процес, як він діє на наш ВНЗ" розмірковував про можливість альтернативи для російської вищої школи в ході її реформування. Він виділив позитивні та негативні фактори участі Росії в Болонському процесі. До позитивних він відносив: підвищення якості освіти, інтенсифікацію академічної мобільності, підвищення конкурентоспроможності російської системи освіти, створення єдиного освітнього інформаційного простору. В якості негативних він назвав наступні: побоювання зменшення державного фінансування сфери вищої освіти, введення рейтингової, кредитно-модульної системи та залікових одиниць, що приведе до зниження рівня якості освіти. Але як прихильники, так і критики участі Росії в Болонському процесі є однотайними в тому, що давно назріла необхідність серйозних реформ в сфері вищої професійної освіти, і існувати ізольовано від європейського освітнього процесу російські ВНЗ не можуть [4, с. 41].

У широкому розумінні Болонський процес розглядали як частину загального сценарію, в якому люди, ідеї та інформація можуть вільно переміщатись через кордони держав. Однією з ключових сфер національної ідентичності є сфера вищої освіти, яка все більше інтернаціоналізується в міру того, як держава адаптує свою політику до цього нововведення. Професор Державного університету – Вища школа економіки Медведєв С. узагальнив причини приєднання Росії до Болонського процесу. Основні з них: формування світового інтелектуального клімату – міжнародної академічної мобільності; зародження так званої економіки знань, оскільки знання в сучасному світі стали фактором, який забезпечує виробництву максимальну віддачу від інвестицій; зміна моделей влади та впливу в сучасному світі. Традиційні категорії державної влади – територія, природні ресурси, збройні сили, названі "твердою владою", поступаються своїми позиціями "м'якій владі" – конкурентній економіці, ефективному управлінню, активній дипломатії та моральному авторитету, позитивному іміджу нації. Тому участь Росії у Болонському процесі є вигідною як для внутрішнього, так і для зовнішнього становища держави [5].

Російські вчені та науковці визнавали, що російська система вищої освіти, яка в радянський період славилась на весь світ, втратила чимало своїх позицій і потребувала негайного реформування і модернізації. Російська дослідниця Т. Кастуєва-Жан серед мотивів приєднання Росії до Болонського процесу називає намагання виправити цю ситуацію і підвищити конкурентоспроможність російської вищої освіти. Цікавим є той факт, що, обираючи напрям реформ, країна стояла перед вибором: або Росія інтегрується і отримує

шанс утриматись на світовому ринку освітніх послуг, або залишається в маргінальному положенні і ризикує не бути допущеною в Європу, як російські літаки, що перестали відповідати вимогам сучасних технічних параметрів. Приєднання до Болонського процесу в даному контексті розглядалось як спроба не залишитись за бортом європейського ринку освітніх послуг, що формувалась [6, с. 2].

Неоднозначною в цьому питанні була і позиція офіційної влади. Наприклад, президент Путін В.В. в листопаді 2003 року підкреслював, що визнання російських дипломів у Європі є дуже важливим, оскільки це дає змогу розширити ринок праці для молоді. В той же час, в лютому 2004 року В. Путін, виступаючи перед ректорами красносарських ВНЗ, заявив, що російська система вищої освіти є високоякісною і вступ Росії до Болонського процесу може знизити її рівень, але з іншого боку, відмітив Путін, приєднання до Болонського процесу відкриває європейський ринок для російських спеціалістів. У жовтні 2004 року на засіданні Ради по науці, технологіях і освіті Путін підкреслив необхідність "збереження національних переваг на болонському шляху" [6, с. 2 – 5].

Доктор культурологічних наук, професор та ректор Санкт-Петербурзького гуманітарного університету профспілок Запесоцький А. вважав, що входження Росії в Болонський процес принесе в російську вищу школу тільки негативні наслідки. Вчений вбачав у Болонському процесі спробу Європи, сфера вищої освіти якої у порівнянні з США є досить слабкою, таким чином перемановати творчу молодь та кращих російських спеціалістів у європейські університети. З приводу взаємного визнання дипломів Запесоцький А. говорив, що російські дипломи про вищу освіту і до участі Росії в Болонському процесі визнавали в Європі, і завжди достатньо високо цінувались російські фахівці. Щоб запобігти спуску російським спеціалістам їхати на Захід потрібно створювати в Росії необхідні умови для нормального життя і творчої діяльності. Вчений назвав ряд проблем, з якими російська вища школа зіштовхнеться, беручи участь у Болонському процесі. Серед них, зокрема, недосконалість кредитно-модульної системи в реаліях російської вищої освіти, втрата фундаментальності російської освіти, відтік кваліфікованих спеціалістів за кордон. У цьому аспекті рух по Болонському шляху – це зниження статусу вищої школи та падіння престижу педагога, робив свій висновок Запесоцький [7, с. 5 – 8]. На ці проблеми звертав увагу і професор Московського державного гуманітарного університету ім. М. А. Шолохова Вербицький А. А. [8, с. 52 – 53].

Участь Росії у Болонському процесі була досить перспективною ініціативою в реформуванні вищої освіти. Зокрема, перехід на європейські стандарти у вищій освіті передбачав низку досить вигідних та позитивних зрушень: академічну мобільність студентів та викладачів (можливість навчання закордоном), міжнародне визнання дипломів, заохочення іноземних студентів навчатися в російських ВНЗ, залучення новітніх технологій у навчальний процес. Внутрішні інтереси Росії участі у Болонському процесі були пов'язані з загальним комплексом завдань в області модернізації системи вищої освіти. Вони включали в себе: а) можливість реформувати вищу освіту, яка була б конкурентоспроможною на світовому ринку, що в свою чергу дало б можливість покращити економічну ситуацію; б) забезпечити стабільне економічне зростання; в) звільнитись від залежності експорту природних ресурсів; г) лібералізацію та перехід на ринкові рейки в економічній та соціальній сферах; д) обмеження надмірного впливу держави; е) звільнення суспільства від патерналізму і паразитич-

ного ставлення до держави; є) суспільний плюралізм; ж) розвиток незалежних суспільних інститутів, збереження національно-культурної і освітньої ідентичності (традицій російської вищої школи); з) виховання нового покоління еліти [9, с. 23-25].

У зовнішньополітичній діяльності участь Росії у Болонському процесі давала можливість, в першу чергу, розширити діалог з ЄС. Приєднання Росії до європейських стандартів у вищій освіті, означало більше ніж двосторонню співпрацю Росія – ЄС. Це означало, в першу чергу, культурний вибір Росії. Даний процес можна розглядати під кутом зору цивілізаційного вибору Росії, ідеї загальних цінностей, норм та ідентичності, загального культурного минулого і належності до однієї цивілізації (чи скоріше, прагненням до цього). В цьому смислі Болонський процес інституціоналізував загальну культурну спадщину (європейську освіту) і став одним з центральних питань в діалозі між ЄС і Росією. Адаптація вищої освіти Росії до норм і вимог Болонського процесу мала покращити співпрацю між обома сторонами.

Що стосується інтеграції з Європою, то Болонський процес забезпечував Росії набагато більше можливостей, ніж просто діалог з ЄС. Болонський процес являє собою одну із форм європейського суспільного діалогу, який розвивається на рівній основі між ЄС і урядами різних країн, а також транснаціональною бізнесовою і транскордонною академічною спільнотою. Таким чином, входження Росії в Європу може отримати більш широку суспільну основу. Крім європейських інтересів Росії, Болонський процес також зачіпає її глобальні запити. Передусім, він дозволяв Росії проявити свої переваги в конкурентній боротьбі і надавав їм міжнародного характеру. Мова йде про високий рівень освіти, динаміку міського населення і традиції класичної російської культури та інтелігенції. Іншими словами, Болонський процес міг би допомогти Росії зробити її національні активи повністю конвертованими і забезпечити їй кращі позиції в міжнародному розподілі праці, звільнивши від ролі постачальника сировини. Відповідно, російська вища школа повинна була стати набагато перспективнішою і надійнішою основою для створення позитивного міжнародного іміджу і престижу країни, ніж ракети, територія і нафта [9, с. 25 – 26].

Про актуальність комплексної модернізації вищої освіти в Росії наголошував радник Федерального інституту розвитку освіти, член Ради Міністерства освіти і науки Російської Федерації Б.О. Сазонов. У праці "Болонський процес: актуальні питання модернізації російського вищого образования" він зазначав, що у зв'язку з переходом до ринкової економіки і поглибленням процесу глобалізації все більше явнює стає невідповідність підготовки російських спеціалістів світовим тенденціям розвитку освітніх послуг, для яких характерні академічна мобільність, індивідуалізація і лібералізація навчального процесу, орієнтація на свободу та потреби розвитку особистості, підтримку високого статусу і професійного рівня викладачів, визнання необхідності і реалізації залучення засобів громадян та роботодавців для спільного з державою фінансування вищої освіти. Дискусія, яка відбувалася в суспільстві у зв'язку з потребою реформування та модернізації освіти в Росії, вказувала на те, що для російських науково-педагогічних кіл є очевидною необхідність та актуальність комплексної реформи вищої професійної освіти, яка повинна відповідати новим економічним, організаційним і соціокультурним умовам [10, с. 22 – 25]. Таким чином, автор акцентував головну увагу на необхідності модернізації системи вищої освіти в Росії, її

реформування, яке не можливе без врахування світових тенденцій у цій сфері.

Існувала ще одна досить цікава і оригінальна точка зору російських науковців з приводу приєднання Росії до Болонського процесу та перехід на європейську систему у вищій освіті. Вона полягає в тому, щоб Росія, беручи активну участь в Болонському процесі і займаючи активну позицію на міжнародній арені, створила в середині країни своє власне ядро жорстких стандартів, які дозволять зберегти єдиний освітній простір Росії і фундаментальність російської вищої професійної освіти. Болонський процес і Болонська декларація цьому зовсім не суперечать [14, с. 14].

В 2003 році Російська Федерація офіційно приєдналася до Болонського процесу та прийняла зобов'язання до 2010 року повністю перейти на європейські стандарти у сфері вищої освіти. В ході реформи системи вищої освіти в Росії в рамках Болонського процесу в російських науково-педагогічних колах сформувалось досить неоднозначне ставлення до участі країни в Болонському процесі. Відбувся поділ російських вчених на два табори: прибічників та противників Болонських реформ в Росії. Перші аргументували позитивні сторони цього процесу для російської вищої освіти і науки, а саме: перехід на європейські стандарти у сфері вищої освіти (запровадження системи бакалавр-магістр-доктор та додатку до диплома), що давало можливість зробити російські дипломи про вищу освіту такими, які б визнавалися в європейських країнах; підвищення академічної мобільності студентів та викладачів; покращення рівня російської вищої освіти, її реформування та модернізація; забезпечення доступності та відкритості. Противники таких реформ вважали абсолютно неприйнятним для російської вищої школи "копіювати" європейські стандарти і принципи у сфері вищої освіти та переносити їх на російський ґрунт без врахування місцевих традицій вищої школи. На думку ряду російських вчених, такі необдумані дії можуть призвести до втрати здобувків вітчизняної освіти, зокрема в технічних та природничих науках та втрати фундаментальності російської вищої школи загалом.

Дискусія в науково-педагогічних колах, серед професорсько-викладацького складу російських вищих навчальних закладів за активної участі ректорів університетів, чиновників, експертів з освітньої сфери, психологів, філософів, журналістів, з приводу приєднання Росії до Болонського процесу не вщухає і до сьогодні. Його противники та прибічники продовжують сперечатись між собою, знаходячи в ході дискусій все нові аргументи, щоб відстояти свою точку зору. Однак вони одини в тому, що система вищої професійної освіти не може розвиватись у закритому просторі і потребує продовження реформування та співпраці з закордонними вищими навчальними закладами.

Список використаних джерел

1. Садовничий В. А. Традиции и современность // Высшее образование в России. – 2003. – № 1. – С. 17 – 18.
2. Алтайцев А.М. Трансформация высшего (университетского) образования в России в постсоветский период. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://charko.narod.ru/tekst/an8/II_5.htm
3. Садовничий В.А. Университеты на пути к новому качеству образования. Доклад на совещании Президиума РАН 18 июня 2008 г. // Вестник Московского университета. Педагогическое образование. – 2009. – № 1. – С. 7 – 9.
4. Кольчев Н.М. Чернявская Н.К. Водолазский С.В. Болонский процесс – как он воздействует на наши ВУЗЫ ? // Высшее образование сегодня. – 2006. – № 9. – С. 41.
5. Медведев С. Болонский процесс. Россия и глобализация. // Высшее образование в России. – 2006. – № 3. – [Електронна версія]. – Режим доступу: <http://www.vovr.ru/stat3.html>

6. Кастуева-Жан Т.В. Россия в Болонском процессе: оценки четырехлетнего опыта и перспективы. // Вестник международных организаций. – 2007. – № 7 (15). – С. 2 – 5.

7. Запесоцкий А. Ставка – будущее России. Азартная игра – Болонский процесс. // Высшее образование в России. – 2005. – № 9. – С. 5 – 8.

8. Вербицкий А. А. Реформирование образования в России и Болонский процесс. // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 11. – С. 52 – 53.

9. Болонский процесс и его значения для России. Интеграция высшего образования в Европе. – М.: РЕЦЭП, 2005. – 199 с.

10. Сазонов Б. А. Болонский процесс: актуальные вопросы модернизации российского высшего образования. – М., 2006. – 173 с.

11. Анисимова Г. Равнение – на евростандарт! Россия присоединилась к Болонскому процессу. // Учительская газета. – 2003. – 14 жовтня.

12. Филиппов В.М. Болонский процесс и "Дорожная карта Россия – Евросоюз". // Высшее образование сегодня – 2008. – № 1. – С. 6 – 7.

13. Гребнев Л. Высшее образование в Болонском измерении: российские особенности и ограничения // Высшее образование в России. – 2004. – № 1. – С. 38.

14. Дудина И.А., Сентюрин М.А. Болонский процесс: Информация к размышлению. – Волгоград., 2004. – 71 с.

Надійшла до редколегії 12.11.14

Е. Хан, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОТНОШЕНИЕ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КРУГОВ ВЕДУЩИХ РОССИЙСКИХ ВУЗОВ К УЧАСТИЮ РОССИИ В БОЛОНСКОМ ПРОЦЕССЕ (2003 – 2010 ГОДЫ)

В статье представлены аргументы сторонников и противников участия Российской Федерации в Болонском процессе и оценки перехода высшей школы России на европейские стандарты в сфере высшего образования. Автор в качестве источников опирается на доклады, интервью, статьи в периодической печати и научных сборниках представителей Министерства образования и науки России, ректоров и представителей профессорско – преподавательского состава ведущих российских высших учебных заведений, а также учитывает результаты научных исследований российских ученых. Мнения ученых и экспертов разделились на сторонников и противников реформирования системы высшего образования в России по образцу европейских стран, хотя все соглашаются с тем, что модернизация и реформа системы образования в России является жизненно необходимой.

Ключевые слова: Болонский процесс, евроинтеграция, высшее образование.

E. Khan, Postgraduate student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ATTITUDE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL CIRCLES OF LEADING RUSSIAN UNIVERSITIES TO RUSSIA'S PARTICIPATION IN THE BOLOGNA PROCESS (2003 – 2010)

The article presents the arguments of proponents and opponents of Russian participation in the Bologna process and the transition of high school in Russia to the European standards in higher education. Since Russia's accession to the Bologna Process this topic very lively discussion in Russian society. The most active participants in discussions are the scientific and educational circles of Russian higher education institutions, political leaders, journalists, among whom there is no unanimous position on this issue. The views of scholars and experts difference in opinion of supporters and opponents of the reform of higher education in Russia modeled on European countries, but most agree that the modernization and reform of education system in Russia is vital.

Key words: Bologna process, European integration, higher education.

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРІЯ

Випуск 4(122)

Редактор О.В. Ляпіна

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 6,8. Наклад 300. Зам. № 215-7301.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № 1 4.
Підписано до друку 26.05.15

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128
e-mail: vpс@univ.kiev.ua
[http: vpс.univ.kiev.ua](http://vpс.univ.kiev.ua)

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02